

АГРОСВІТ

№5-6 березень 2021

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 5—6 березень 2021 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);

— SIS;

— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 25.03.21р.

Підписано до друку 25.03.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 13,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №2503/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2021

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 5—6 березень 2021 р.

У НОМЕРІ:

<u>Кальченко С. В., Трусова Н. В., Кібенко К. А., Гринчук Ю. С., Микитюк Д. М.</u> Напрями забезпечення економічної діяльності суб'єктів аграрного виробництва в системі кооперативних формувань на засадах беззбитковості	4
<u>Лаврук О. В., Коваль Н. В., Лаврук Н. А.</u> Мотивація забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємств	11
<u>Шуст О. А., Паска І. М., Крисанов Д. Ф., Ібатуллін М. І.</u> Оцінка формування споживчого попиту на ринку продукції свинарства	17
<u>Фурдичко О. І., Дребот О. І., Яремко О. П., Бобко А. М.</u> Державне лісівництво й земельна реформа в Україні: стан і проблеми реформування та розвитку лісгосподарського виробництва	24
<u>Вініченко І. І., Дьяченко Н. К., Лапа В. О.</u> Інформаційне забезпечення управління кадровим потенціалом аграрних підприємств	34
<u>Кириченко С. О., Тульчинський Р. В., Ружицький А. В., Тульчинська С. О.</u> Обмежувальні чинники системи стратегічного антикризового управління підприємством	42
<u>Ткачук В. А., Мірошніченко О. В.</u> Методологічні основи державного регулювання	47
<u>Галаган Т. І.</u> Відновлення продуктивності порушених територій та створення раціонально організованих антропогенних ландшафтів	53
<u>Гребенюк Г. М., Чаркіна Т. Ю., Марценюк А. В., Пікуліна О. В.</u> Інноваційний підхід до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи	57
<u>Гурська І. С., Федуняк І. О., Стежковська І. В.</u> Формування та перспективи розвитку ринку туристичних послуг в Україні під час та після пандемії	63
<u>Маслиган О. О., Тодьєрішко Е. В.</u> Формування підходу до просторової маршрутизації процесів, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму та рекреації в Україні	68
<u>Тимчак М. В.</u> Загальні аспекти розвитку жіночого підприємництва в Україні	75
<u>Аббасзаде М.</u> Основні напрями регіонального економічного розвитку в умовах сучасної ринкової економіки	82
<u>Неустроєв Ю. Г.</u> Забезпечення економічної безпеки держави: досвід зарубіжних країн	87
<u>Мурсалов М. М.</u> О понятийно-категориальной составляющей регулирования банковской деятельности	93
<u>Васильєв С. В., Масляєва О. О.</u> Теоретичні засади формування антикризової діяльності агропромислових підприємств	103

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

CONTENTS:

<u>Kalchenko S., Trusova N., Kibenko K., Hrynychuk Yu., Mykytiuk D.</u> DIRECTIONS FOR ENSURING THE ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ENTITIES IN THE SYSTEM OF COOPERATIVE FORMATIONS ON A BREAK-EVEN BASIS	4
<u>Lavruk A., Koval N., Lavruk N.</u> MOTIVATION FOR ENSURING THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES	11
<u>Shust O., Paska I., Krysanov D., Ibatullin M.</u> ASSESSMENT OF CONSUMER DEMAND FORMATION IN THE PIG PRODUCTS MARKET	17
<u>Furdychko O., Drebot O., Yaremko O., Bobko A.</u> STATE FORESTRY AND LAND REFORM IN UKRAINE: THE STATE AND PROBLEMS OF REFORMING AND DEVELOPING FORESTRY PRODUCTION	24
<u>Vinichenko I., Diachenko N., Lapa V.</u> INFORMATION PROVISION OF HUMAN RESOURCES IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	34
<u>Kyrychenko S., Tulchynskiy R., Ruzhytskyi A., Tulchynska S.</u> LIMITING FACTORS OF THE SYSTEM OF STRATEGIC ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE	42
<u>Tkachuk V., Miroshnychenko O.</u> METHODOLOGICAL BASES OF STATE REGULATION	47
<u>Galagan T.</u> RESTORATION OF PRODUCTIVITY OF THE VIOLATED TERRITORIES AND CREATION OF RATIONAL ORGANIZED ANTHROPOGENIC LANDSCAPES	53
<u>Hrebeniuk H., Charkina T., Martseniuk L., Pikulina O.</u> AN INNOVATIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS IN UKRAINE IN A CRISIS	57
<u>Hurska I., Feduniak I., Stemkovska I.</u> FORMATION AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF TOURIST SERVICES IN UKRAINE DURING AND AFTER THE PANDEMIC	63
<u>Maslihan O., Todierishko E.</u> DEVELOPMENT OF A SPATIAL ROUTING APPROACH TO PROCESSES THAT PREDETERMINE THE FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION CLUSTERS IN UKRAINE	68
<u>Tymchak M.</u> GENERAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE	75
<u>Abbaszade M.</u> THE MAIN DIRECTIONS OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF MODERN MARKET ECONOMY	82
<u>Neustroiev Y.</u> ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES	87
<u>Mursalov M.</u> ABOUT THE CONCEPT-CATEGORIAL COMPONENT REGULATION OF BANKING	93
<u>Vasil'ev S., Masliaieva O.</u> THEORETICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF ANTI-CRISIS ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	103

УДК 338.43: 631.115.8

С. В. Кальченко,

д. е. н., професор, Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

ORCID ID: 0000-0001-6609-3893

Н. В. Трусова,

д. е. н., професор, Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

ORCID ID: 0000-0001-9773-4534

К. А. Кібенко,

к. е. н., Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

ORCID ID: 0000-0002-8950-9510

Ю. С. Гринчук,

д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0003-0297-743

Д. М. Микитюк,

к. с.-г. н., НДІ "Укראгропромпродуктивність"

ORCID ID: 0000-0003-3466-9717

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.4

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ КООПЕРАТИВНИХ ФОРМУВАНЬ НА ЗАСАДАХ БЕЗЗБИТКОВОСТІ

S. Kalchenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Business Consulting
and International Tourism, Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University

N. Trusova,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Business Consulting
and International Tourism, Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University

K. Kibenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Business Consulting
and International Tourism, Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University

Yu. Hrynychuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
Bila Tserkva National Agrarian University

D. Mykytiuk,

PhD in Agricultural Sciences, Head of the Department of Analytics in Animal Husbandry,
Ukrainian Research Institute of Agricultural Productivity

DIRECTIONS FOR ENSURING THE ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ENTITIES IN THE SYSTEM OF COOPERATIVE FORMATIONS ON A BREAK-EVEN BASIS

У статті досліджено методичні та практичні аспекти розвитку діяльності суб'єктів аграрного виробництва на принципах беззбитковості. Обґрунтовано необхідність розвитку системи обслуговуючої кооперації як запоруки конкурентоспроможного функціонування малих форм аграрного виробництва. У методологічному плані слід зазначити, що кооперативи різних видів діяльності сприяють тіснішій інтеграції сільськогосподарських товаровиробників у виробничо-збутові ланцюги для того, щоб одержувати більшу частку доданої вартості під час її розподілу між різни-

ми учасниками й забезпечити рівну доступність до ринків ресурсів та збуту, у тому числі зовнішніх. Особисті селянські господарства можуть брати участь у різних виробничих та споживчих (переробних, постачальницьких, збутових, обслуговуючих, включаючи кредитні та страхові) кооперативах по мірі просування їхньої продукції до кінцевого споживача, що сприятиме їх включенню в агропродовольчі виробничо-збутові ланцюги.

Розроблено модель організації обслуговуючого кооперативу на базі особистих селянських господарств. Доведено результативність реалізації цього проекту з позиції економічної та соціальної ефективності для селянських господарств-членів кооперативу.

Доведено, що основними напрямками ефективного розвитку підприємництва в малих формах господарювання повинна стати кооперація в аспекті стимулювання попиту на продукцію малих господарюючих суб'єктів, на засадах розширення доступу до оптового ринку кінцевого споживача через формування інфраструктурної та технологічної автономії. Об'єднання господарств населення в обслуговуючий кооператив знижує інертність у розвитку малого агробізнесу, покращує конкурентний потенціал на ринку збуту, удосконалює параметри виробництва, підвищує економічну ефективність господарювання. Водночас пропонуємо оптимізувати діяльність кооперативу за принципом "Парето-ефективності". Саме за досягнення цієї умови розподілу ресурсів усі члени кооперативу максимізують результати діяльності, досягають синергетичного ефекту.

The article examines the methodological and practical aspects of agricultural production entities development on the break-even principles. The necessity of the service cooperation system development as a guarantee of competitive functioning of small-scale agricultural production is substantiated. In methodological terms, it should be noted that cooperatives of various activities promote closer integration of agricultural producers into value chains in order to obtain a larger share of surplus value in its distribution among different participants and ensure equal access to resources and sales markets, including external markets. Personal (individual) peasant farms can participate in various production and consumer (processing, supply, marketing, service, including credit and insurance) cooperatives as their products are promoted to the final consumer, which will contribute their inclusion in agri-food value chains.

The organization model of a service cooperative on the personal (individual) peasant farms basis was developed. The effectiveness of this project from the economic and social efficiency point for peasant farms that are members of the cooperative is proved.

It is proved that the main directions of effective enterprise development in small-scale business pattern should be cooperation in terms of stimulating demand for products of small businesses, on the basis of expanding access to the final consumer wholesale market through the formation of infrastructure and technological autonomy. The consolidation of households into a service cooperative reduces the inertia in the small agribusiness development, improves the competitive potential at the sales market, improves production parameters, increases the economic efficiency of management. At the same time, we propose to optimize the cooperative activities on the principle of "Pareto efficiency". It is due to the achievement of this condition of resource allocation that all members of the cooperative maximize the results of their activities and achieve a synergetic effect.

Ключові слова: кооперація, аграрне виробництво, селянське господарство, ефективність, безбиткова діяльність, обслуговуючий кооператив.

Key words: cooperation, agricultural production, peasant economy, efficiency, break — even activity, service cooperative.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Створення передумов до трансформації ОСГ у підприємницькі структури вимагає посилення кооперативних зв'язків між селянськими господарствами, а також розвитку кооперативних відносин із сільськогосподарськими підприємствами, переробними, заготівельними й іншими організаціями. У зв'язку з цим постає необхідність вирішення економічних проблем розвитку кооперативних відносин в умовах багатоукладної економіки, що є актуальною науковою проблемою, яка має важливе соціально-економічне значення для зростання

аграрної економіки, розвитку сільських територій та підвищення продовольчої безпеки країни.

У методологічному плані слід зазначити, що кооперативи різних видів діяльності сприяють тіснішій інтеграції сільськогосподарських товаровиробників у виробничо-збутові ланцюги для того, щоб одержувати більшу частку доданої вартості при її розподілі між різними учасниками й забезпечити рівну доступність до ринків ресурсів та збуту, у тому числі зовнішніх. Особисті селянські господарства можуть брати участь у різних виробничих та спо-

живчих (переробних, постачальницьких, збутових, обслуговуючих, включаючи кредитні та страхові) кооперативах по мірі просування їхньої продукції до кінцевого споживача, що сприятиме їх включенню в агропродовольчі виробничо-збутові ланцюги. Така можливість дозволить одержувати більш дешеві послуги по всьому виробничо-збутовому ланцюгу, скорочувати власні витрати і, відповідно, формувати доходи та мати конкурентні переваги порівняно із тими товаровиробниками, які не беруть участі в кооперації. Охоплення ОСГ різними видами сільськогосподарської споживчої кооперації нині залишається на дуже низькому рівні. Вважаємо, що з метою успішної реалізації політики кооперації важливо поглибити методичну базу створення та результативного функціонування сільськогосподарських кооперативів, які створюються ОСГ, виявити складові елементи найбільш раціональної форми кооперації, обґрунтувати моделі взаємодії членів кооперації та інструменти мотивації щодо розробки та запровадження інноваційних технологій, які б дали можливість кооперативам бути конкурентоспроможними, а також дослідити соціальну компоненту та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку малих форм аграрного виробництва за сучасних умов, а також специфіка функціонування обслуговуючих кооперативів на базі сімейних селянських господарств розглядалася в роботах Ю.О. Лупенко, І. Свиноуса, О.В. Чаянова, А.М. Челінцева та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого дослідження практичні аспекти організації кооперативного утворення як форми консолідації суб'єктів аграрного виробництва на засадах беззбитковості.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розробка та обґрунтування практичних напрямків розвитку малих форм аграрного виробництва на засадах беззбитковості на прикладі обслуговуючого кооперативу.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кооперативна система в постсоціалістичних країнах пройшла шлях розвитку в умовах реального соціалізму, який істотно відрізняється від розвитку кооперації в умовах ринкової економіки. Нині знову розпочався процес відродження кооперативного укладу. Станом на кінець 2019 р. в Україні діє 1236 обслугову-

ючих та 596 виробничих сільськогосподарських кооперативів (СОК), однак цьому процесу характерна значна кількістю проблем об'єктивного і суб'єктивного характеру. Результати досліджень науковців дають підстави вважати, що ускладнений розвиток сільськогосподарської кооперації, передусім обслуговуючої, зумовлений низкою причин: непослідовна державна політика підтримки розвитку СОК. При цьому ототожнення селянами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з колишніми колективними сільськогосподарськими підприємствами призвело до поширення так званих псевдокооперативних комерційних структур, значна кількість яких не відповідає чинному законодавству й основним принципам кооперації, до дискредитації ідеї кооперації як форми взаємодопомоги людей, породження зневіри щодо політики аграрних реформ. Відповідно все це у підсумку суттєво стримує розвиток реальних кооперативних процесів у сільському господарстві.

Особисті селянські господарства споживчо-товарного та товарного спрямування мають можливість формувати як виробничі, так і обслуговуючі кооперативи.

Аналізуючи типи аграрного виробництва, що базуються на різних типах землекористування, О.В. Чаянов прагнув передусім виявити характерну для кожної форми "природу стимуляції людської діяльності". З урахуванням цього визначального фактора він порівнював три основних типи виробництва: 1) ринкове сільськогосподарське підприємство, засноване на найманій праці; 2) частково коопероване сімейне виробництво; 3) сільськогосподарська артіль [1].

Оптимальним дослідник вважав другий тип та стверджував, що сила кооперованого сімейного виробництва полягає саме в тому, що воно значну частину виробництва продукції найкраще здійснює у формах дрібного виробництва і залишає її в останніх і водночас організовує у найбільшому масштабі всі ті галузі господарства, де укрупнення виробництва або обігу дає безумовний і добре виражений ефект [2]. Актуальність такого підходу підтверджується результатами досліджень відомого англійського вченого Г. Леві, який писав, що "слабкі сторони дрібних господарств, які відчуваються ними сильно, можуть бути нейтралізовані шляхом заснування кооперативних товариств" [3—4].

Вважаємо, що заслуга О.В. Чаянова і його прихильників (організаційно-виробнича школа) полягала в тому, що вони ставили завдання розробити "організаційно-виробничий план"

розвитку "сімейного товарного господарства" для кожного району і кожного виду сільськогосподарської діяльності. Такий план мав враховувати внутрішні можливості селянського сімейного господарства, забезпечити максимально ефективно їх використання, намітити систему зв'язків селянського господарства з навколишнім середовищем через галузеву кооперацію, тобто через кооперування у процесі забезпечення, виробництва та збуту.

Визнавши користь виробничої кооперації, О.В. Чаянов звернув увагу на її обмеження, сформулювавши ідею "граничної кооперативної колективізації". На його думку, межі останньої можна було визначити, керуючись принципом "диференціального оптимуму", тобто встановлюючи граничні рівні концентрації виробництва в різних галузях сільського господарства аж до відмови від виробничої кооперації в деяких з них, які більш успішно може вести окреме селянське господарство. О.В. Чаянов вважав, що правильним шляхом буде поєднання "вертикального" та "горизонтального" кооперування [5].

У відповідь на звинувачення в ідеалізації індивідуального селянського господарства вчений писав: "На наше глибоке переконання ідеальним апаратом сільськогосподарського виробництва є не зовсім велика латифундія і не індивідуальне селянське господарство, а новий тип господарської організації, в якій організаційний план роз'єднується на низку ланок, кожна з яких організована в тих розмірах, які є оптимальними для нього. Інакше кажучи, ідеальним нами вважається селянське сімейне господарство, яке виділило зі свого організаційного плану всі ті ланки, в яких велика форма виробництва має незаперечну перевагу над дрібною й організувало їх на рівні ступені концентрації засобів виробництва і кооперативи" [6].

Кінцевим підсумком такого кооперування була б організація всіх галузей, робіт і функцій селянського господарства "в тій мірі концентрації і на тих соціальних засадах, які для нього підходили" [7]. Так, поряд з селянським господарством виникало і частково замінювало його "велике колективне підприємство кооперативного типу", завдяки чому воно отримувало можливість використовувати переваги великого виробництва там, де такі переваги дійсно були. Одночасно з підвищенням продуктивності праці та підвищенням агрокультурного рівня вирішувалися б і складні соціальні проблеми, оскільки кооперування мало охопити і всебічно зміцнити всі прошарки селянства.

Проте на певних стадіях розвитку суспільного прогресу сімейне селянське господарство залишатиметься "малим" виробником порівняно з масштабом діяльності суб'єкта господарювання промислової, торгової або фінансової сфери. Саме в цьому випадку повинна прийти на допомогу кооперація — об'єднання сільськогосподарських товаровиробників, самостійність селянських господарств втрачається, для посилення їхнього сукупного ресурсного потенціалу. О.В. Чаянов називав цей процес також виокремленням із селянського господарства конкретної організаційної функції для передачі її "вертикальному" кооперативу [6]. Вертикальному тому, що кооператив діє не у сфері безпосереднього сільськогосподарського виробництва, а у сфері постачання матеріально-технічних ресурсів селянським господарствам та збуті виробленої ними сільськогосподарської продукції. Об'єднавшись у кооператив, розрізнені селянські господарства досягають сукупної ринкової міцності порівняно зі своїми контрагентами — постачальниками ресурсів і покупцями сільськогосподарської продукції, що приводить до вирівнювання позицій на переговорах по постачанню товарно-матеріальних цінностей та збуту сільськогосподарської продукції, переходу від роздрібних товарно-грошових операцій до оптових і, як наслідок, до заощадження фінансових ресурсів у селянському господарстві.

З метою визнання сутності кооперативного утворення запропонуємо модель вигідної взаємодії домогосподарств на засадах кооперативу. Досягнення цієї мети визначається розв'язанням таких задач: побудова моделі взаємовигідного членства в кооперативі та визначення розміру вигоди для домогосподарств. У випадку прийняття рішення про створення кооперативу малий сектор повинен визначити оптимальні параметри діяльності. Тому необхідно розробити модель, що дозволяє виявити можливості максимізації прибутку з урахуванням пайового внеску на будівництво овочесховища та інших факторів.

Виклад моделі є видозмінною задачею торгів, яка відома у математичній економіці під назвою "рішення Неша". Сутність задачі — визначення ефективних параметрів зберігання та збуту картоплі кооперативом. Розглядається ігрова система з двома учасниками. Вводиться простір станів на двомірній координатній площині. Згідно Дж. Неша ця область є простором корисностей — $X(x_0; x_1)$. У нашому випадку корисності мають конкретний економічний вираз у вигляді вигоди, яку отримує як кооператив

загалом, так і окремий його член. Наведемо вираз прибутків через фактори, що були розглянуті вище. У просторі корисностей зазначається координата $d = (d_0; d_1) \in R^2$ розбіжності. Вона демонструє, яку корисність отримає домогосподарство, якщо кооператив не буде діяти в інтересах своїх членів. Тобто d_0, d_1 — вигоди, що отримували кооператив в цілому та окремо його члени до будівництва овочесховища.

Розглянемо поведінку рішення на просторі корисностей. По-перше, корисності повинні задовольняти умову індивідуальної раціональності. Ця умова демонструє, що від кооперації повинні вигравати усі учасники разом — кооператив в цілому, та кожний член кооперативу окремо, тобто:

$$x_0 > d_0; x_1 > d_1 \quad (1),$$

де x — прибуток усіх учасників кооперації після будівництва овочесховища;

d — прибуток усіх учасників кооперації до будівництва овочесховища.

Зазначимо, що якщо для кооперативу зазначене положення виконується, бо член кооперативу робить вступний та пайовий внески, то для домогосподарств — це є великим ризиком, особливо якщо механізм функціонування кооперативу реалізувався вперше або немає досвіду його ефективної реалізації.

По-друге, рішення $(x_0; x_1) \in X$ повинно бути Парето-ефективною точкою в X [8]. Оптимум по Парето говорить, що вигода інтеграції досягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує величину вигоди хоча б одного суб'єкта економічної системи. У ситуації оптимуму за Парето неможливо покращити положення будь-якого учасника економічного процесу одночасно не знижуючи вигоду як мінімум одного з інших. Такий стан ринку має назву Парето-оптимальним станом. Згідно з критерієм Парето, рух у бік оптимуму можливий лише за такого розподілу ресурсів, яке збільшує вигоду хоча б одного учасника процесу, не завдаючи шкоди нікому іншому.

За принципами кооперації, кожне домогосподарство має отримувати рівновигідні послуги. Тому похідна корисностей порівняно з вихідною точкою d повинні бути однаковими. Математично отримуємо егалітарне рівняння:

$$\frac{x_0 - d_0}{d_0} = \frac{x_1 - d_1}{d_1} \quad (2).$$

Визначимо значення змінних, за яких досягається точка максимуму. Для цього введемо у модель динамічні змінні:

$$z_0 = x_0 - d_0; z_1 = x_1 - d_1.$$

Тоді лінія рівня функції Неша матиме вигляд:

$$z_1 z_0 = C,$$

а можлива область доходу виражатиметься умовами:

$$z_0 + z_1 \leq \max I$$

$$z_0 \geq 0; z_1 \geq 0.$$

У точці дотику повинно виконуватися рівність між значенням функцій та значенням їх перших похідних, оскільки кутові коефіцієнти функцій дотику повинні збігатися. Кутовий коефіцієнт кривої байдужості дорівнюватиме:

$$z'_0 = -\frac{C}{z_0^2}.$$

Бюджетна пряма має кутовий коефіцієнт (-1). За рівності отримаємо:

$$-\frac{C}{z_0^2} = -1.$$

Звідси у точці максимуму:

$$z_0 = \sqrt{C}.$$

Визначимо постійну C через величину бюджету. З рівняння прямої

$$z_1 = \max I - \sqrt{C}.$$

У функції Неша

$$\sqrt{C}(\max I - \sqrt{C}) = C.$$

Отримуємо:

$$C = \frac{1}{4} \max I^2.$$

Звідси

$$z_1 = z_0 = \frac{1}{2} \max I \quad (3).$$

Таким чином, точка оптимуму має рівняння:

$$\frac{(x_0 - d_0)}{d_0} = \frac{(x_1 - d_1)}{d_1} = \frac{1}{2} \max I \quad (4);$$

$$\frac{(x_0 - d_0)}{d_0} = \frac{(x_1 - d_1)}{d_1} = \frac{1}{2} \left(\frac{(x_0 - d_0)}{d_0} + \frac{(x_1 - d_1)}{d_1} \right) \quad (5).$$

Умова (5) передбачає задачу нелінійного програмування. По мірі зростання виграшу кооперативу лінія рівняння Неша зсувається праворуч. Криві $Nesh=C5$ та $Nesh=C7$ заходять всередині можливої області, проте для членів кооперативу така прибутковість є незадовільною. Положення $Nesh=C10$, за рівнем потенційного доходу, є значно виграшним варіантом, однак за такої ситуації крива байдужості функції Неша виходить за межі можливої області і досягнення таких результатів кооперативної діяльності, за наявних ресурсів, є неможливою. Тому оптимальним є варіант, за якого лінія байдужості є дотичною до межі можливості доходів. Показники прибутковості та окупності овочесховища на 100 т наведемо у

Таблиця 1. Показники ефективності проекту кооперативу для господарств населення

Показники	Самостійна діяльність домогосподарств	Проект		
		Реалізація за ціною вересня	Реалізація за ціною квітня	За оптимальним варіантом реалізації
Виручка від реалізації, тис. грн	409,594	632,595	881,416	851,200
Явні витрати, тис. грн	270,46	487,509	531,907	493,804
Неявні витрати, тис. грн	131,3	131,3	131,3	131,3
Прибуток, тис. грн	7,834	13,786	218,209	226,096
Рівень товарності, %	43,4	88,3	88,3	88,3
Частка доходів від реалізації продукції сільськогосподарства у структурі грошових доходів, %	32,8	38,6	53,1	51,4
Умовна рентабельність, %	1,95	2,22	32,90	36,17
Ефективність інвестиційного проекту в розрахунку на домогосподарство				
I, тис. грн	-	13,538	13,538	13,538
r, %	-	20	20	20
NPV, тис. грн	-	2,367	23,776	24,602
PI	-	1,12	2,70	2,76
MIRR, %	-	26,11	50,35	51,03
MS, %	-	30,55	58,05	56,35
DPP, років	-	3,93	1,26	1,23

Джерело: складено та розраховано автором.

таблиці 1. Згідно з фактичними цінами реалізації картоплі у 2019—2020 роках прибуток може змінюватись у кілька разів, що показує, які втрати мають домогосподарства за умов реалізації картоплі "з поля". Для розрахунку строків окупності проекту умовно прийнято зростання ціни на 3—5% за рахунок збільшення якості продукції, сезонних строків реалізації та індексу інфляції.

Дані таблиці 1 демонструють беззаперечні переваги організації збутового кооперативу. Інвестиції в овочесховище на кооперативній основі забезпечують значне підвищення виручки від реалізації продукції, створює умови активного учасника ринкового обміну. Це у свою чергу зумовлює зростання майбутніх грошових потоків, які забезпечують підвищення ефективності інвестицій, зниження строків окупності капітальних вкладень, підвищення умовного рівня рентабельності малих форм господарювання Запорізької області.

У середньому кожне домогосподарство-член кооперативу, за умов об'єднання в пайовий інвестиційний проект будівництва овочесховища, вкладає 13,5 тис. грн, проте показники ефективності інвестицій говорять про вдале капітальне вкладення в проект. Значення NPV демонструє приріст чистого доходу в межах від 2,4 тис. грн до 24,6 тис. грн. Гарантується резерв безпечності до 50%, досягається строк

окупності капітальних вкладень менше ніж за 1,5 років.

Отже, кооператив не є посередником, оскільки працює на ринку — реалізує продукцію або купує матеріально-технічні засоби — від імені своїх членів; продукція залишається власністю члена кооперативу доти, доки вона не буде продана через кооператив споживачеві; кооператив замінює посередника, але не є посередником; посередник працює на себе, щоб одержати прибуток, а кооператив працює для своїх членів, які відшкодовують понесені ним витрати.

Кооператив займається економічною діяльністю, що не є метою діяльності асоціації виробників [9]. Кооператив, як і асоціація фермерів, бере на себе функцію захисту економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників. Але на відміну від асоціації фермерів, яка робить це через лобіювання та забезпечення інформацією, кооператив забезпечує виконання цієї функції через економічну діяльність.

Вважаємо, що під час розроблення доповнень до чинних нормативних актів, які регулюють діяльність суб'єктів сільськогосподарської кооперації, має бути враховано такі пропозиції: членство у сільськогосподарському кооперативі не повинно обмежуватись лише аграрними виробниками; обслуговуючим кооперативам

дозволяється вести справи не тільки з членами кооперативу.

ВИСНОВКИ

Отже, кооперативні зв'язки ґрунтуються на товарно-грошових відносинах, що передбачає отримання максимального прибутку, а відносини у межах сільської громади — переважно на морально-етичних нормах функціонування суспільства, що характеризується зниженням рівня ризику продовольчого забезпечення в межах чітко визначеної групи сільських домогосподарств та на отриманні мінімальної величини фіксованого доходу від реалізації сільськогосподарської продукції і продовольства.

Вважаємо, що соціальною базою нинішнього етапу розвитку сільськогосподарської кооперації є малі фермерські господарствами, а також ОСГ товарного спрямування. Пошуки найбільш раціональних шляхів формування кооперативного сектору аграрної економіки приведуть у перспективі до створення порівняно великих багатопрофільних кооперативних об'єднань, які охоплюватимуть значну кількість ОТГ. Їх успішне функціонування дасть можливість вирішувати на кооперативній основі не тільки виробничі, а й соціальні проблеми, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, мотивацією праці, відтворенням виробничої і соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Література:

1. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. Избранные труды. М.: Колос, 1992. 420 с.
2. Чаянов А.В. К вопросу теории некапиталистических систем хозяйства. Экономическое наследие А.В. Чаянова. Издательский Дом ТОНЧУ, 2006. С. 59—106.
3. Мельник А.Ю. Стан і перспективи трансформації особистих селянських господарств у агробізнесові господарства. Агросвіт. 2016. № 8. С. 9—14.
4. Самсонова Я.О. Договір контрактації винограду. Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 103. С. 132—139.
5. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды. М.: Экономика, 1989. 492 с.
6. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М.: Наука, 1991. 121 с.
7. Чаянов А.В. Номографические элементы экономической географии. Труды Высшего се-

минария с.-х. экономики и политики. Вып. 1. М.: Госиздат, 1921. 23 с.

8. Волкова В.Н. Основы теории систем и системного анализа: Учебник. СПб.: Изд. СПбГТУ, 1998. 510 с.

9. Varchenko O., Svynous I., Grynchuk Y. and at (2018). The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine. International Journal of Supply Chain Management. 7 (5). 657—666.

References:

1. Chaianov, A.V. (1992), Osnovnye ydey y formy orhanyzatsyy sel'skokhoziajstvennoj kooperatsy. Yzbrannye trudy [Basic ideas and forms of organizing agricultural cooperation. Selected Works], Kolos, Moscow, Russia.
  2. Chaianov, A.V. (2006), K voprosu teoryy nekapitalystycheskykh system khaziajstva. Ekonomycheskoe nasledye A.V. Chaianova [To the question of the theory of non-capitalist systems of economy. Economic heritage of A.V. Chaianov], Yzdatel'skyj Dom TONChU, Moscow, Russia, pp. 59-106.
  3. Melnik, L. Vasil'ev, S. and Oleksuk, V. (2016), "The current state and prospects for transformation of personal peasant farms in the agricultural business economy", Agrosvit, vol. 8, pp. 9—14.
  4. Samsonova, Ya.O. (2009), "Grape contracting agreement", Problemy zakonnosti : akad. zb. nauk. pr. Kh.: Nats. iuryd. akad. Ukrainy, vol. 103, pp. 132—139.
  5. Chaianov, A.V. (1989), Krest'ianskoe khoziajstvo. Yzbrannye trudy [Peasant economy. Selected Works], Ekonomyka, Moscow, Russia.
  6. Chaianov, A.V. (1991), Osnovnye ydey y formy orhanyzatsyy sel'skokhoziajstvennoj kooperatsyy [Basic ideas and forms of organizing agricultural cooperation], Nauka, Moscow, Russia.
  7. Chaianov, A.V. (1921), "Nomographic elements of economic geography", Trudy Vyssheho semynaryia s.-kh. ekonomyy y polytyky [Proceedings of the Higher Seminary of Agricultural Sciences economy and policy], Hosyzdat, Moscow, Russia.
  8. Volkova, V.N. (1998), Osnovy teoryy system y systemnoho analyza [Fundamentals of systems theory and systems analysis], Yzd. SPHNTU, St.Petersburg, Russia.
  9. Varchenko, O. Svynous, I. and Grynchuk, Y. (2018), "The strategy of developing agricultural supply chain in terms of food security in Ukraine", International Journal of Supply Chain Management, vol. 7 (5), pp. 657—666.
- Стаття надійшла до редакції 20.02.2021 р.

УДК 339.9:330.34

О. В. Лаврук,д. держ. упр., к. е. н., заступник директора з питань ліцензування та акредитації,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID ID: 0000-0002-7932-0036**Н. В. Коваль,**к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Подільський державний аграрно-технічний університет
ORCID ID: 0000-0002-1882-381X**Н. А. Лаврук,**к. е. н., викладач кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
ORCID ID: 0000-0003-4724-8460

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.11

МОТИВАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

A. Lavruk,

Doctor of Science in Public Administration, PhD in Economics, Deputy Director for Licensing
and Accreditation, Podolsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

N. Koval,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of economics, entrepreneurship,
trade and exchange activity, State Agrarian and Engineering University in Podilya

N. Lavruk,

PhD in Economics, Lecturer of the Department of Finance and Economics,
Podolsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

MOTIVATION FOR ENSURING THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Акцентується увага на тому, що сучасні умови господарювання під час проведення економічних реформ загострили необхідність активізації інноваційних процесів на підприємствах України. Розглядаються теоретичні і практичні проблеми мотивації та її ролі у розвитку інноваційної діяльності підприємств у сучасних умовах господарювання. Визначено сутність інновацій, інноваційної діяльності, мотивації, процесу управління інноваційною діяльністю підприємств, уточнено поняття інноваційна політика підприємства, встановлено склад і зміст її основних елементів, вказано загальні принципи та етапи формування інноваційної політики. Зазначається, що інноваційна політика визначає цілі і умови здійснення інноваційної діяльності кожного підприємства, що спрямовується на забезпечення його конкурентоспроможності та мотивує більш повне використання наявного виробничого і кадрового потенціалу. Обґрунтовується вплив системи мотиваційних факторів (особисті інтереси, відношення між членами трудового колективу, зміст і характер праці новаторів) на інноваційну активність керівників і безпосередніх працівників підприємств та вказується на можливість її підвищення. Визначено чинники, котрі впливають на розвиток інноваційної діяльності: результативність інноваційних робіт; зниження нерационального використання інноваційних ресурсів; ефективність впровадження інновацій. З'ясовано, що творча активність в інноваційній діяльності підприємств досягається шляхом оптимального поєднання різних стимулів, однак існуюча нині на підприємствах система заохочень не спроможна ефективно стимулювати працівників займатися інноваційною діяльністю. Запропоновано посилити мотиваційну роботу, що дозволить активізувати інноваційну діяльність підприємств і підвищити її ефективність.

It is pointed out that modern economic conditions during the implementation of economic reforms have exacerbated the need to activate innovation processes at Ukrainian enterprises. Theoretical and practical problems of motivation and its role in the development of innovative activities of enterprises in modern economic conditions are considered. The essence of innovation, innovation activity, motivation, and the process of managing innovation activity of enterprises is defined, the concept of innovation policy of the enterprise is clarified, the composition and content of its main elements are established, and the general principles and stages of innovation policy formation are indicated. It is noted that the innovation policy defines the goals and conditions for the implementation of innovative activities of each enterprise, which is aimed at ensuring its competitiveness and motivates a more complete use of the existing production and human resources. The article substantiates the influence of the system of motivational factors (personal interests, relationships between members of the labor collective, the content and nature of innovators work) on the innovative activity of managers and direct employees of enterprises and indicates the possibility of improving it. The importance of developing a system of scientific support for the further development of reformation and innovation processes, optimal combination and prioritization of their common parameters that directly affect the efficiency of enterprises is indicated.

The factors influencing the development of innovation activity are identified: the effectiveness of innovation work; reducing the irrational use of innovative resources; the effectiveness of innovation implementation. It is found out that creative activity in the innovative activities of enterprises is achieved through an optimal combination of various incentives, but the current system of incentives at Enterprises is not able to effectively encourage employees to engage in innovative activities. It is proposed to strengthen motivational work, which will activate the innovative activity of enterprises and increase its efficiency.

Ключові слова: мотивація, підприємства, інноваційна діяльність, творча активність, стимулювання, ефективність.

Key words: motivation, enterprises, innovation, creative activity, incentives, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Успішний розвиток сучасних підприємств передусім залежить від посилення інноваційної активності за рахунок впровадження сучасних інновацій (віддзеркалюють досягнуті показники виробничо-господарської діяльності, напрями передбачуваних змін на довгостроковий період, сприяють підвищенню конкурентоспроможності), пов'язаних з появою нових знань про виробництво, різні види техніки, технології та їхні досягнення на ринку. Встановлено, що ні одна виробнича система на підприємстві не буде інтенсивно розвиватися за відсутності ефективної моделі мотивації, котра спонукає кожного працівника трудового колективу до задоволення своїх інтересів, потреб та досягнення високих результатів у трудовій і виробничій діяльності.

Варто ураховувати ту ситуацію, що в останні роки більшість господарств зазнає впливу кризових явищ в інноваційній сфері, а тому якщо не забезпечити впровадження дієвих заходів для їхнього подолання не тільки керівниками підприємств, але й державними органами управління, то несприятливі наслідки будуть спостерігатися і в наступні роки.

Актуальність цих питань обумовлюється необхідністю розробки ефективної системи мотивації щодо підвищення творчої активності працівників у сфері інноваційної діяльності. Мотивація трудової діяльності тісно пов'язана з потребами працівників, а тому активізує і направляє їхні дії на роботу з високою віддачею і сприяє підвищенню рівня заінтересованості внести свій посильний трудовий вклад у досягнення цілей, поставлених підприємством. Характерно, що проблема формування потенціалу працівників інноваційного типу за змістом і структурою здібностей, навичок та трудовою мотивацією є основною в умовах становлення на підприємствах стійких соціально-трудових відносин. Водночас одним з основних завдань кожного суб'єкта господарювання виступає пошук раціональних способів використання людських ресурсів та досягнення ефективних результатів у розвитку підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у вивчення проблем інноваційної діяльності внесли закордонні вчені: Белл Д., Друкер П., Перлакі І., Дж. М. Кейнс, Санто Б., Твісс Б., Томсон В., Шумпетер Й. та інші. Стан розвитку інноваційної діяльності на різних підприємствах досліджувався у працях вітчизняних учених, серед них Андрощук Г., Бажал Ю., Бабієнко М., Володіна С., Гончарова В., Гриньова В., Кісіль М., Крисальний О., Крупка М., Лайко П., Новікова О., Пушкар О., Саблук П., Ястремська О. і ін.

Проблему здійснення мотиваційної діяльності на підприємствах розглядали у своїх роботах всесвітньо відомі автори теорій мотивації та її оцінки, як К. Альдерфер, М. Вебер, В. Врум, А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд, Д. Мак-Грегор, а також такі вчені: Г. Емерсон, А. Маршалл, Е. Мейо У. Оучи, А. Сміт, Ф. Тейлор, А. Файоль. Значних досягнень у розвитку сучасних теорій мотивації, мотиваційних технологій і людської поведінки здобули вітчизняні вчені: Д. Богиня, І. Бондар, А. Гальчинський, В. Гриньова, О. Грішнова, А. Колот, Т. Костишина, Г. Куліков, В. Лагутін, В. Мандибура, В. Новіков, В. Онікієнко, О. Павловська, В. Петюх, І. Петрова, М. Семикіна, К. Якуба і ін.

Нині у процесі ринкової інноваційно-структурної перебудови підприємств змінюються потреби, цінності, мотиваційна спрямованість людських ресурсів. Натомість питання обґрунтування теоретичних, методичних та організаційно-практичних аспектів процесу впровадження у виробництво інновацій, за допомогою ресурсів інноваційної інфраструктури за рахунок інструментів мотиваційної діяльності, залишаються розглянутими недостатньо і потребують подальшого дослідження. Окрім цього не вирішеними натеper залишаються питання визначення мотивів трудової діяльності та найбільш дієвих важелів впливу стимулюючих чинників на управління мотиваційним процесом працівників, що беруть безпосередню участь у здійсненні інноваційної діяльності на підприємствах.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження обумовлюється потребою обґрунтування теоретичних і практичних питань розроблення і впровадження стимулюючих систем, налагодження мотиваційного процесу трудової діяльності працівників, що сприяють забезпеченню розвитку інноваційної діяльності на підприємствах України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Трансформаційні зміни, що відбуваються нині на більшості підприємств нашої країни, відчутно впливають на свідомість, ціннісну і мотиваційну орієнтацію людей, спонукають їх задуматися над подальшими змінами у функціонуванні і розвитку своїх підприємств, де вкладається їхня праця, усвідомити нові вимоги до організації виробничих процесів у господарській діяльності, а свої можливості направляти на використання нових наукових досягнень в області інноваційних технологій.

Між тим основними причинами існуючих негативних тенденцій в інноваційній діяльності підприємств є: тривалий спад виробництва, висока вартість нововведень, економічні ризики освоєння нової продукції, відсутність власних коштів на придбання інновацій при дуже дорогих кредитах, низький інтелектуальний рівень інноваційного потенціалу, що викликало розпад інноваційної інфраструктури за рахунок незацікавленості нових власників у впровадженні інновацій в усі сфери виробничої діяльності.

Стверджується, що без здійснення інноваційної діяльності підприємства перестануть піклуватися про якість своєї продукції, впровадження нових технологій її виробництва, методів і стилів управління і тим самим поступово втрачатимуть свою ринкову позицію. А тому висока ефективність розвитку підприємств практично неможлива без використання інноваційних технологій у виробництві сільськогосподарської продукції [2, с. 123].

Нині для ефективного розвитку підприємств необхідно забезпечити систему мотивації працівників до інноваційної діяльності, котра в основному засновується на інтеграції праці і підприємництва, як основних чинників економічного зростання. Зокрема, інноваційна діяльність визначається, як сукупність послідовно здійснюваних дій з вдосконалення технологій і модернізації виробництва на основі використання результатів наукових досліджень і розробок та передового виробничого досвіду. Водночас вчені стверджують, що "мотивація — це процес стимулювання будь-якої

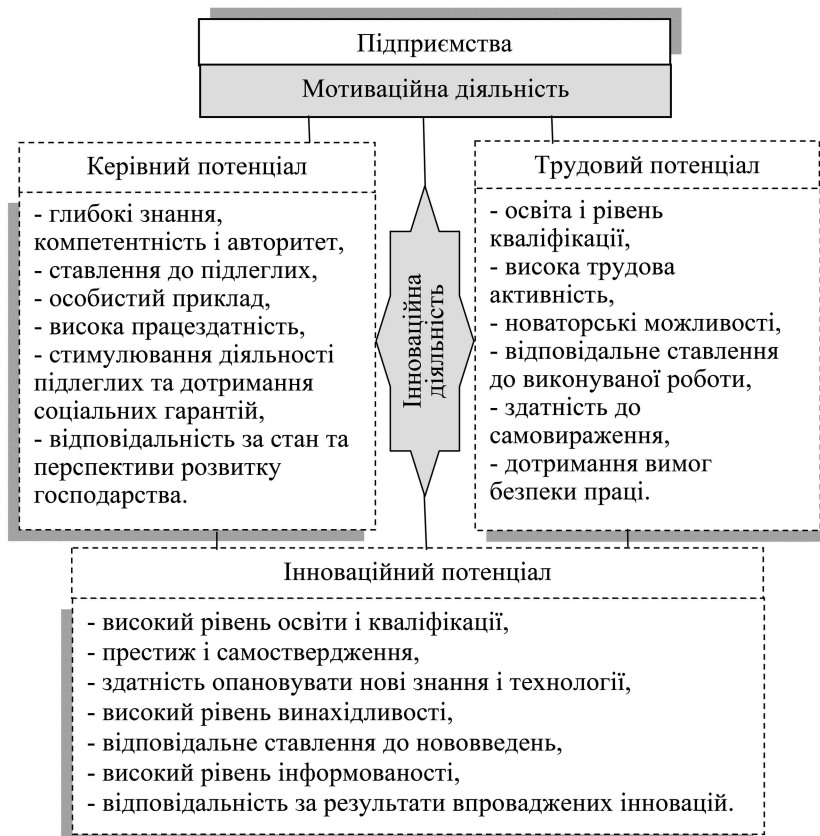
окремої людини або групи людей до діяльності, спрямованої на досягнення мети організації" [1, с. 140], тоді як інші також вважають "мотивацію як спонукання себе та інших до діяльності для досягнення особистої мети та мети організації" [3, с. 360].

Натепер мотивація є самостійним об'єктом дослідження трудової поведінки людей, оскільки в реальних умовах трудовий договір, угода та різні рішення укладаються, приймаються і реалізуються з урахуванням цілеспрямованих поглядів, побажань, принципів і прагнення працівників, що долучаються до цих процесів. Відтак у залежності від мотивів, якими керується кожен працівник при здійсненні трудової діяльності, залежить його ставлення до виконуваної роботи. З'ясовано, що рівень трудової участі працівників в інноваційному процесі значно (на 12—15%) вищий тоді, коли вони керуються власною мотивацією. Наразі працівники, що поділяють поставлену мету і цінності свого підприємства, здатні самі ставити перед собою завдання, знаходити шляхи їхнього вирішення та контролювати їхнє виконання.

Водночас мотивація, як галузь науково-практичної діяльності, потребує розробки конкретних методів, способів, інструментів, що сприяють активізації трудової діяльності винахідників і новаторів (освоєння нових процесів на виробництві) та забезпечують досягнення максимально можливого рівня використання трудового потенціалу працівників. Вважаємо, що основними мотиваційними чинниками, котрі впливають на інноваційну діяльність підприємств є:

- відносини між ініціаторами, організаторами впровадження інноваційних заходів, керівниками і працівниками;
- характер і зміст праці;
- творчість і взаєморозуміння у здійсненні виробничої діяльності;
- інтереси, особисті потреби і прагнення працівників добитися найкращих результатів з метою освоєння нових виробничих процесів.

Однак відповідні мотиви впровадження інновацій будуть неефективні, якщо керівники і менеджери підприємств не матимуть відповідних знань і навичок у області інноваційної діяльності. Більше того, у цій ситуації важливо передбачити характерні зміни та їхні переваги у суспільстві і на виробництві та своєчасно на них зреагувати шляхом забезпечення більш високого рівня мотивації працівників до досягнення цілей інноваційної політики конкретного підприємства. Втім, спостереження показали, що на окремих підприємствах існують пе-

Рис. 1. Мотиваційні чинники у забезпеченні розвитку інноваційної діяльності на підприємствах України

Джерело: розроблено авторами.

решкоди до впровадження нововведень, котрі проявляються через негативне відношення визначених груп або трудового колективу до цього процесу. Більше того, супротив працівників залежить від ступеня руйнування сформованих життєвих традицій, звичок, принципів і норм; швидкості й інтенсивності процесу нововведень; характеру і масштабів загрози влади; розуміння необхідності змін, причетності до них людей, довіри до ініціаторів і керівників [6, с. 157].

Варто зазначити, що оновлення підприємствами способів господарювання потребує спеціальної інноваційної підготовки працівників, що значно спрощує систему взаємовідносин між різними учасниками інноваційного процесу, сприяє створенню між ними атмосфери взаєморозуміння, усвідомлення необхідності і важливості інновацій для забезпечення ефективного розвитку кожного підприємства та добробуту його працівників.

Зазначається, що налагодженість інноваційного процесу в основному залежить від рівня зацікавленості його учасників (вчених, конструкторів, інженерів, безпосередніх працівників) у швидкому і економічно ефективному впровадженні результатів інновацій у вироб-

ництво [4, с. 35—37]. Безумовно впровадження та освоєння нових (моделі і модифікації техніки, технології, нові сорти і гібриди рослин та породи тварин, хімічні та біологічні препарати) стримується також рядом інших чинників, серед яких найбільш вагомими є низька платоспроможність господарств і відсутність достовірної та повної інформації про новітні вітчизняні наукові розробки в основних галузях виробництва.

У контексті зазначеного велике значення матиме реальна мотивація, матеріальна і моральна зацікавленість керівництва в реалізації інноваційної політики на підприємствах. Усе це спонукає виокремити мотиваційні чинники, що у більшості випадків впливають на ставлення керівництва підприємств до інновацій: знання і професіоналізм, рівень зацікавленості, кваліфікаційний рівень, особисті цілі і якісні характеристики, сприятливе поле діяльності та інші. Відповідно трудовому і

інноваційному потенціалам притаманний свій склад мотиваційних чинників (рис. 1).

Сучасний виробничий процес практично на кожному підприємстві постійно потребує інноваційних змін, котрі у свою чергу від працівників вимагають активного проявлення великого інтелекту, усвідомленого визначення цілей та прийняття рішень. Характерно, що для кожної конкретної групи працівників існує своя сукупність мотивів, котрі характеризуються різним співвідношенням і забезпечують спонукання їх до інноваційної діяльності. Проблема ефективної мотивації до цих пір залишається не вирішеною, оскільки мотивація, як біологічний і психологічний механізм, актуальна для будь-якого стану розвитку підприємства. А тому особливого значення і надалі набуватиме більш повне розкриття особистості у складі кожної групи потенціалу в процесі інноваційної діяльності. Відповідно розвиток мотиваційного процесу, що знаходиться в основі розвитку творчого потенціалу працівників, сприятиме регулюванню їхньої поведінки і спонукатиме до задоволення їхніх інтересів у області нововведень.

За вимогами сьогодення на підприємствах повинні працювати висококваліфіковані ке-

рівники та активно й ефективно здійснювати інноваційну політику. Зазвичай керівник повинен бути наділеним компетентністю бачити основні цілі колективу, сприймати його нові ідеї, знати технологію виробництва і особливості становлення підприємництва у складних ринкових умовах.

Однак у більшості випадків реалізація керівниками інноваційних процесів знаходиться у нестійкому стані. Це проявляється, як показали вибіркові опитування, у свідомому порушенні системи управління науково-технічною й виробничою діяльністю (9,5%), байдужому підході до оцінки значення наукових досліджень і розробок (14,1%), неможливості придбати мало витратні інноваційні продукти (26,3%), прагненні уникнути труднощів при впровадженні нововведень (15,6%), прийнятності виробництва традиційних видів продукції (11,3%), відсутності мотивації до розвитку інноваційних ініціатив працівників-раціоналізаторів і винахідників (23,2%).

Встановлено, що психологічна переорієнтація більшості керівників різних рівнів не встигає за змінами на виробництві, а його зв'язки із системою підготовки кадрів інноваційної сфери є неефективними і не відповідають його сучасним потребам. У більшості випадків у цьому питанні підприємства зосереджують в основному увагу на вирішенні поточних проблем, не усвідомлюючи того, що такими діями вони не зможуть забезпечити своє майбутнє і бажані перспективи свого інноваційного розвитку. Водночас мотивація до впровадження інновацій, керівництво і взаємовідносини з учасниками трудового процесу є вирішальними чинниками у подальшому ефективному розвитку підприємств.

Відтак об'єктами інноваційної діяльності слід вважати:

- нові знання про передові технології і інтелектуальні продукти,
- інноваційні техніко-технологічні програми і проекти,
- інфраструктура виробництва і підприємства,
- виробниче обладнання та процеси,
- сировинні ресурси і товарна продукція,
- організаційно-технічні рішення (виробничого, адміністративного, комерційного спрямування),
- структура виробництва і якість продукції,
- механізми формування споживчого ринку і збуту продукції.

Зазначимо, що нині суттєву увагу слід надати встановленню ділових відносин між усіма

суб'єктами життєвого шляху (придбання, впровадження, оцінка результатів) нововведень. Позитивний результат можна досягти за рахунок мотивації поєднання інтересів новаторів і підприємств. Тут керівництву підприємства особливе значення варто надати ефективному використанню інтелектуального потенціалу працівників, стимулюванню їхньої творчої діяльності та запропонованим новим ідеям. А тому доцільно застосовувати конкурсне стимулювання, котре дає можливість з усієї сукупності заявлених інноваційних рішень обирати і преміювати найбільш прогресивні і значимі. Наразі розмір премії не повинен пов'язуватися з цінністю винаходу і створюваної ним економією (прибутком).

Під час стимулювання інноваційної діяльності необхідно:

- створити взаємодоповнюючу систему стимулювання праці працівників;
- оптимізувати використання матеріальних (15% винагороди за корисний і прибутковий винахід) та моральних стимулів;
- практикувати застосування організаційно-психологічних стимулів;
- забезпечити дієвість постійного процесу стимулювання праці працівників інноваційної сфери;
- створювати належні умови новаторам і винахідникам для розкриття їхніх творчих можливостей в інноваційному процесі.

Відповідно до Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" держава стимулює створення і використання винаходів (корисних моделей), встановлює винахідникам і особам, котрі використовують їх, пільгові умови оподаткування і кредитування, надає їм інші пільги згідно з чинним законодавством України [5]. В основному керівництво підприємств при стимулюванні праці працівників ставить перед собою завдання, котре полягає в тому, щоб максимально активізувати творчу активність осіб, зайнятих нововведеннями й мотивувати їхню роботу на досягнення бажаного успіху. Наразі творча активність в інноваційній діяльності підприємств повинна досягатися шляхом збалансованого поєднання різних стимулів, котрі повинні бути конкретизовані відповідно до виробничих завдань підприємств: раціональної структури, розподілу виробничих ресурсів, ефективного використання земельних ресурсів, розвитку інтелектуального (професійні знання, підприємливість, стратегічне мислення, висока ерудиція) потенціалу працівників, котрий доцільно реалізувати в інноваційних процесах.

Слід зазначити, що натеper для працівників мотивація висування раціоналізаторських пропозицій відіграє немало важливу роль, оскільки окрім одержання додаткового доходу забезпечує самовираження у досягненні конкретних результатів та дає їм можливість відчувати себе причетними до справ підприємств. Одночасно практика застосування системи раціоналізаторських пропозицій дозволяє значно розширити діапазон напрямів удосконалення виробництва та повністю задовольнити потреби підприємств щодо проведення наукових досліджень з метою збільшення числа оригінальних винаходів, нових ідей і задумів, котрі можуть знайти своє втілення у наступних інноваціях. Наразі матеріальну винагороду авторів винаходів доцільно поєднувати з моральними стимулами (причетність до функціонування конкретного підприємства, визнання особистих досягнень, творча самореалізація, справедливості оцінки), що займають важливе місце у мотивації винахідницької та інноваційної діяльності.

ВИСНОВКИ

Отже, оскільки мотивація і результативність впровадження інновацій є складними і непередбачуваними явищами, то необхідно так мотивувати організацію інноваційного процесу, щоб кожен працівник докладав максимум зусиль для виконання поставлених підприємством завдань, незалежно від своїх особистих проблем. Водночас слід ураховувати, що ефективність інноваційної діяльності залежить в першу чергу від економічної заінтересованості як виробників інноваційної продукції, так і її споживачів.

У подальшому мотивація до інноваційної діяльності буде посилюватися при функціонуванні зв'язку між інноваційною активністю підприємств і їхніми працівниками. Однак обов'язково повинна забезпечуватися взаємопов'язаність трудових результатів конкретних працівників з інтересами підприємств у частині стимулювання високопродуктивної діяльності, котре доцільно проводити на основі раціонального поєднання засобів матеріального і морального заохочення працівників.

Вважаємо, що у перспективі основними напрямами розвитку інноваційної діяльності на підприємствах повинні бути: посилення проведення науково-виробничих досліджень і розробок, використання нових методів мотиваційної роботи, придбання сучасних машин і обладнання, високотехнологічна підготовка основного виробництва і

переробних галузей, впровадження новітніх ресурсозберігаючих технологій, професійна реклама конкурентоспроможної продукції. Лише за таких умов можна прогнозувати перспективи налагодження інноваційної діяльності на всіх діючих натеper підприємствах та забезпечення їхнього ефективного розвитку.

Література:

1. Афонин А.С. Основы мотивации труда: организационно-экономические аспекты. К.: МЗУУП, 1994. 304 с.
2. Лаврук О.В. Мотиваційний механізм інноваційної діяльності аграрних підприємств. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 123—127.
3. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. К.: Дело, 1992. 702 с.
4. Михайлова Л.І., Гуторов О.І., Турчина С.Г., Шарко І.О. Інноваційний менеджмент: навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 234 с.
5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі. Закон введено в дію Постановою Верховної Ради України від 23 грудня 1994 року № 3769-ХІІ. Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 14 квітня 2009 року № 1256-VI. URL: <http://wipo.int>
6. Сладкевич В.П. Мотивационный менеджмент. К.: МАУП, 2001. 168 с.

References:

1. Afonin, A.S. (1994), *Osnovy motivatsii truda: organizatsionno-ekonomicheskiye aspekty* [Fundamentals of labor motivation: organizational and economic aspects], MZUUP, Kyiv, Ukraine.
  2. Lavruk, O.V. (2010), "Motivational mechanism of innovative activity of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 5. pp. 123—127.
  3. Mescon, M. Albert, M. and Hedoury, F. (1992), *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management], Delo, Kyiv, Ukraine.
  4. Mikhailova, L.I. Gutorov, O.I. Turchina, S.G. and Sharko, I.O. (2015), *Innovatsiinyi menedzhment: navch. posibnyk. Vyd. 2-he* [Innovative management: textbook. View. 2nd], Center for educational literature, Kyiv, Ukraine.
  5. Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "On the protection of rights to inventions and utility models", available at: <http://wipo.int> (Accessed 20 Feb 2021).
  6. Sladkevich, V.P. (2001), *Motivatsionnyy menedzhment* [Motivational management], MAUP, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 28.02.2021 р.*

УДК 338.439.52:636.4.022

О. А. Шуст,
д. е. н., професор, ректор,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-7066-8020

І. М. Паска,
д. е. н., професор, декан економічного факультету,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-4453-8905

Д. Ф. Крисанов,
д. е. н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9065-3325

М. І. Ібатулін,
д. е. н., професор кафедри адміністративного менеджменту та ЗЕД,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0001-8765-6261

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.17

ОЦІНКА ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ НА РИНКУ ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА

O. Shust,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector, Bila Tserkva National Agrarian University

I. Paska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

D. Krysanov,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of finance, banking and insurance,
Bila Tserkva National Agrarian University

M. Ibatullin,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of administrative management
and foreign economic activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ASSESSMENT OF CONSUMER DEMAND FORMATION IN THE PIG PRODUCTSMARKET

Статтю присвячено оцінці споживчого попиту на ринку продукції свинарства. З'ясовано, що важливими чинниками, які впливають на споживання свинини, є економічні, релігійні, національні, соціально-культурні, а також психологічні (відношення до споживання м'яса тощо).

Зниження споживання сала, незважаючи на його традиційність, як одного з основних видів продуктів харчування жителів України, поступово знижується, що також є індикатором рівня матеріального достатку населення. Подібне явище спостерігалось у 30-ті роки минулого століття в США.

Зазначимо, що на обсяги споживання свинини та сала впливає місце розташування споживача (сільська місцевість, місто), що характеризується різним рівнем купівельної спроможності, традиціями у харчуванні, ставленням до здоров'я, що впливає на пріоритети під час вибору продуктів забою свиней та джерелами їх надходження.

У процесі дослідження було встановлено, що найбільші трансфери продуктами забою свиней міським домогосподарствам від сільських спостерігаються взимку, особливо в період релігійних свят. Зазначимо, що в таких взаємовідносинах принцип вартісного еквівалента не дотримується, оскільки прослідковується вплив родинних зв'язків батьків — сільські домогосподарства, дітей — міські.

Наявність тісних зв'язків між селом і містом, на нашу думку, можна пояснити кількома обставинами. По-перше, тривалий історичний період, коли кількісно селянство переважало за чисельністю міське, що пояснює особливості української економічної ментальності. По-друге, так звані городяни є дітьми чи онуками селян, мають родичів у селі, тобто сприймають поведінкові норми і цінності селянського соціуму.

За прояву в країні ознак економічної кризи зростають обсяги реалізації сала і знижується ціна на високоякісну свинину. Потенційні споживачі роблять запаси тих продуктів забою свиней, що можуть зберігатися протягом тривалого часу. В такій ситуації у країні купівельна активність населення низька, воно не відвідує заклади громадського харчування, що відповідно призводить до зниження споживання високоякісної свинини.

Протягом досліджуваного періоду виявлено суттєву відмінність рівнів споживання сала міськими та сільськими домогосподарствами. Так, у зазначеному періоді обсяги споживання сала були вищими у сільських домогосподар-

ствах порівняно з міськими, що пояснюється різницею у рівнях купівельної спроможності й особливості сала як продукту тривалого зберігання та високої енергетичної цінності, що в умовах використання ручної праці є джерелом енергії сільського жителя.

The article deals with the assessment of consumer demand in the pig products market. Economic, religious, national, social and cultural, psychographic factors (attitude to meat consumption, etc.) have been found important factors influencing pork consumption.

Despite its traditional being one of the main foods of Ukrainian people, lard consumption has been gradually declining, which can also indicate the level of economic wellbeing of the population. A similar phenomenon was observed in the United States in the 1930s.

It is worth noting that the pork and lard consumption is influenced by the consumer location (rural area, city). It is characterized by different levels of purchasing power, food traditions, healthy life style attitudes, which affect the priorities in choosing the pig slaughter products and their sources.

The study found that the largest transfers of pig products from urban to rural households take place in winter, especially during religious holidays. It should be pointed out that the principle of value equivalent is not followed in these relationships due to the influence of family ties when parents live in rural households and the children are urban dwellers.

In our opinion, the existence of close ties between the village and the city can be explained by several circumstances. The first one is a long historical period, when the number of peasants outnumbered the urban population, which explains the peculiarities of the Ukrainian economic mentality. Secondly, the so-called urban dwellers are the children or grandchildren of peasants, they have relatives in the village, and, as a consequence, they perceive the behavioral norms and values of peasant society.

When the country shows signs of economic crisis, lard sales increase and the price of high-quality pork decreases. Potential consumers stockpile the pig slaughter products that can be stored for a long time. In this situation, the country's purchasing activity is low, people do not eat out, which, in turn, results in a decrease in high quality pork consumption.

A significant difference in the levels of lard consumption by urban and rural households during the study was found. Thus, in the research period, the lard consumption was higher in rural households compared to urban ones, due to differences in purchasing power and the peculiarity of lard as a long-term storage and high energy value product, which is a source of energy for rural dwellers who do a lot of manual labor.

Ключові слова: ринок, попит, споживання, продукція свинарства, сало, свинина.

Key words: market, demand, consumption, pig products, lard, pork.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стабільне забезпечення населення країни продуктами харчування є основним завданням держави у вирішенні проблеми продовольчої безпеки. Особливе місце на продовольчому ринку займає ринок м'яса, бо м'ясо та м'ясна продукція традиційно займає одне з провідних місць у харчовому раціоні населення України. Проведені в 90-х рр. 20-го ст. перетворення в агропромисловому комплексі істотно відбилися і на стан справ в м'ясному підкомплексі країни. Зниження купівельної спроможності населення призвело до зниження рівня споживання м'яса і м'ясних продуктів майже в два рази. Падіння попиту вплинуло як на виробництво м'яса худоби та птиці, так і на випуск продуктів його переробки.

Актуальність розробки напрямів розвитку свинарства, одного з важливих сегментів ринку м'яса, пов'язана з тим, що останнім часом значна кількість підприємств з виробництва та переробки м'яса свиней виявилися в складному економічному становищі. Фінансово-економічна криза змінила умови господарювання, викликав спад виробництва, що супроводжується збільшенням собівартості і зменшенням прибутку, зруйнувалася збалансованість ресурсного потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням функціонування ринку продукції свинарства, присвячено дослідження науковців: І. Баланюка, П. Березівського, С. Дусановського, О. Мазуренка та багатьох ін. Їхні дослідження спрямовані на розкриття основ функціонування ринку продукції свинарства як в Україні, так і світі. Проте в умовах швидкоплинних змін у суспільстві постає необхідність перегляду економічних основ формування попиту на продукцію свинарства.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є оцінка сучасного стану формування попиту на продукцію свинарства та на їх основі розробки методичних рекомендації щодо його стимулювання.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як свідчать результати дослідження науковців, зокрема І.А. Смородинцевої, що складові частини м'яса найбільше відповідають складу наших тканин, ніж об'єкти рослинного походження, і тому природно вони швидше й легше засвоюються клітинами людського організму і використовуються ними для цілей

Таблиця 1. Середньодобове споживання основних мікро- та макроелементів населенням України (у складі продуктів тваринного походження)

Показник	Роки					2019 р. у % до	
	2000	2010	2017	2018	2019	2000 р.	2018 р.
Калорійність, ккал	611	809	844	868	849	139,0	97,8
Протеїн, г	26,7	43,2	44,5	45,9	59,6	223,2	129,8
Жири, г	41,3	55,8	58,4	60,0	58,7	142,1	97,8
Кальцій, мг	587	623	650	667	666	113,5	99,9
Залізо, мг	3,0	4,2	4,4	4,5	4,4	146,7	97,8
Ретинол, мкг	1004	1088	1135	1165	1164	115,9	99,9
Еквівалент бета-каротину, мкг	108	112	116	119	119	110,2	100,0
Еквівалент ретинолу і бета-каротину (RET+1/6 B-CARQ), мкг	1022	1107	1154	1185	1184	115,9	99,9
Тіамін, мг	0,29	0,43	0,46	0,47	0,46	158,6	97,9
Рибофлавін, мг	1,61	1,90	1,98	2,04	2,02	125,5	99,0
Ніацин, мг	4,7	6,5	6,7	6,9	6,7	142,6	97,1
Аскорбінова кислота, мг	6	7	7	7	7	116,7	100,0

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

пластики та енергетики [1]. Якість м'яса залежить від співвідношення тканин, які входять до його складу.

Зазначимо, що індикатором якості продовольчого забезпечення населення країни є обсяги середньодушового споживання м'яса та м'ясопродукції. Результати дослідження свідчать, що протягом 2000—2019 рр. поступово зросла калорійність споживання продуктів тваринного походження — на 39 % (табл. 1).

Водночас у структурі споживання тваринних продуктів помічено зниження частки дієтичних видів м'яса. Так, упродовж 2005—2019 рр. зросла частка споживання м'яса птиці порівняно зі свининою та яловичиною.

Так, за період дослідження обсяги споживання яловичини в розрахунку на 1 особу знизилися на 22,3 %, або 2,6 кг. Водночас зросли обсяги споживання свинини на 56,3 % та м'яса птиці — на 74,8 %, що забезпечило у 2019 р. збільшення споживання всіх видів м'яса на 39 % та становило 52 кг на одну особу.

Отже, спостерігається заміщення м'ясом птиці основних видів м'яса, що пов'язано з відносною його доступністю. Зазначимо, що зменшення обсягу споживання яловичини й телятини за рахунок збільшення споживання м'яса птиці спостерігається світовою тенденцією.

За статистичними даними в Україні обсяги споживання м'яса дещо перевищили мінімальну фізіологічну норму (45,4 кг/особу), проте суттєво нижчі від раціональної норми споживання (81 кг/особу).

Очевидно, що основними чинниками, що виявляють свою дію, в такій ситуації, є знижен-

ня рівня доходів населення — кінцевого споживача м'ясопродуктів та рівень цін на них. Нинішня економічна ситуація у країні буде зумовлювати зниження купівельної спроможності та, як наслідок, не буде забезпечено науково обгрунтовані норми споживання основних видів продовольства [2]. За даними Організації Об'єднаних Націй, за межею бідності нині опинилися понад 80 % українців.

Результати досліджень українських науковців доводять, що поширення бідності не дає змоги населенню нашої країни повноцінно харчуватися, внаслідок чого раціон харчування є незбалансованим. Погоджуємося із думкою дослідників, які вважають, що населення

України знаходиться в стані прихованого голоду, а це, позначається негативно на здоров'ї дітей віком 14—16 років [3].

Нами з'ясовано, що важливими чинниками, які впливають на споживання свинини, є економічні, релігійні, національні, соціально-культурні, а також психографічні (відношення до споживання м'яса тощо). Результати опитування покупців на роздрібних продовольчих ринках міст Києва, Хмельницького, Одеси свідчать, що основними факторами, які впливають на вибір свинини як продукту харчування, є стать — переважна більшість споживачів свинини чоловіки, незалежно від того, що частіше купують даний вид м'яса саме жінки; вік — цільовий сегмент споживачів (78,3 %) коливається від 23 до 60 років, на другому місці прихильники споживання цього виду м'яса — підлітки — це 11,9 %. Однак не віддають перевагу свинині у щоденному споживанні люди віком від 60 до 76 років, які становлять 9,8 % групи респондентів; купівельна спроможність споживача є важливим параметром у виборі даного виду м'яса; ціна — умовний елемент у сукупності із попереднім параметром. За даними досліджень, 63 % респондентів вважають зниження цінового фактора дієвим елементом стимулювання збуту незалежно від сезону [4].

Протягом 2000—2019 рр. збільшувались обсяги споживання охолодженої свинини в розрахунку на одну особу на 41,5 %, при цьому споживання сала знизилось на 32,7 % і в 2019 р. становило 6,2 кг.

Так, у 1991 р. споживання м'яса на 1 особу населення в Україні становило 74 кг, 28 % із яких припадало на м'ясо, а 72 % — на ковбасні

вироби. Разом зі зниженням платоспроможності населення скорочувалося і споживання м'ясних виробів. У 2001 р. воно становило 33,6 кг, а структура ковбасних виробів і м'яса була вже 50 %: 50 %. У 2019 р. становило 54,4 кг на 1 особу, 30 % з яких було спожито у вигляді ковбасних виробів, а 70 % — як м'ясо.

Доказом вищезазначеної тенденції є структура товарного асортименту м'ясопереробних підприємств, які, орієнтуючись на краще задоволення попиту споживачів, розширюють асортимент товарних позицій охолодженого і замороженого м'яса.

Зниження споживання сала, попри його традиційність, як одного з основних видів продуктів харчування жителів України, поступово знижується, що також є індикатором рівня матеріального достатку населення. Подібне явище спостерігалось у 30-ті роки минулого століття в США.

Упродовж 2000—2019 рр. можна виділити два періоди у зміні вибору окремих видів продукції свинарства. Так, перший — 2000—2006 рр., коли рівень споживання сала перевищував обсяги споживання охолодженої свинини. Він характеризувався поступовим підвищенням рівня купівельної спроможності населення під час збереження культури харчування — пріоритетними видами продукції у споживачів була жирна свинина та сало.

Другий період — 2007 р. і по нинішній час. Попри незначні коливання купівельної спроможності кінцевого споживача, рівень споживання охолодженої свинини перевищує величину споживання сала, що свідчить про суттєві зміни в структурі харчування населення та певною мірою про його доступність і зміну смакових уподобань населення.

Зазначимо, що на обсяги споживання свинини та сала впливає місце розташування споживача (сільська місцевість, місто), що характеризується різним рівнем купівельної спроможності, традиціями у харчуванні, ставленням до здоров'я, що впливає на пріоритети під час вибору продуктів забою свиней, та джерелами їх надходження.

Встановлено суттєву відмінність щодо купівельної спроможності сільського і міського населення. Так, протягом 2000—2019 рр. цей показник вдвічі перевищував купівельну спроможність сільського населення, що свідчить про відчутну диференціацію у величині доходів, та структурі витрат, у тому числі й на придбання продуктів харчування, зокрема свинини.

Зазначимо, що до 2012 р. спостерігалось перевищення рівня споживання свинини в

сільській місцевості порівняно з жителями великих і малих міст. На нашу думку, це можна пояснити споживанням значної кількості свинини, яка була вироблена в особистих селянських господарствах. Проте в наступні роки простежується протилежна ситуація, що свідчить про суттєві зміни в структурі харчування та споживчих уподобаннях міського населення порівняно з сільським. Водночас в сільських домогосподарствах споживають значно більшу кількість сала порівняно з міськими. Ця обставина свідчить, що жителі сільської місцевості з певних причин, зокрема і через відсутність коштів для купівлі свинини та спрямування значної частини вирощених живих свиней на забій компенсували потребу в продуктах тваринного походження за рахунок споживання сала. Така тенденція призводить до розбалансування раціону харчування сільського населення.

Важливим показником якісного харчування населення є забезпечення збалансованості його раціонів відповідно до обґрунтованих норм споживання. Встановлено, що калорійність харчування сільського населення на 6,0% перевищує середні норми внаслідок надмірного споживання жирів і цукру (відповідно у 1,7 та 1,5 рази вище фізіологічних норм потреби).

Відсоток жирів у загальній калорійності раціонів обстеженої популяції населення перевищує нормативи в 1,5 рази. Кількість загального жиру й насичених жирних кислот у раціонах сільського населення села перевищує рекомендовані норми в 1,7 рази. Серед жирів переважна більшість тваринного походження, за рахунок яких організм одержує у півтора рази більше калорій, ніж за рахунок рослинних. Співвідношення поліненасичених жирних кислот до насичених жирних кислот — 0,7 замість 1,0. Рівень холестерину в харчуванні сільських жителів на 30% перевищує нормативні показники, підвищує ризик прояву різних хвороб [5].

Для практичного обґрунтування цього висновку нами розраховано коефіцієнти перехресної еластичності попиту свинини залежно від зміни рівня цін на продукти-субститути: яловичину, м'ясо птиці та рибу (табл. 2).

Основою методики є визначення кількісних пропорцій обсягів споживання та цін на різні види товарів-замінників на основі використання показників еластичностей, а саме: еластичності попиту за ціною та перехресної еластичності попиту на товари-субститути. Одержані залежності були повністю підтверджені статистичними даними, що є переконливим доказом

Таблиця 2. Розрахунок показників перехресної еластичності попиту на свинину

Продукти	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Свинина/яловичина	1,4	-2,7	-0,1	-0,44	1,03
Свинина/птиця	1,3	0,1	1,1	2,1	0,98
Свинина/інші види м'яса	1,2	0,8	-0,24	-1,68	4,6
Свинина/сало	-2,2	-2	-0,34	1,68	2,6

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Динаміка показників розмаху та коефіцієнта варіації споживання свинини в домогосподарствах України, 2019 р.

Показники	Усі домогосподарства	У тому числі	
		місто	село
Розмах варіації	6,7	7,2	5,8
Середнє лінійне відхилення	2,578	2,800	2,111
Дисперсія	12,023	14,040	8,623
Середньоквадратичне відхилення	3,467	3,747	2,937
Коефіцієнт варіації	0,355	0,364	0,335
Коефіцієнт осциляції	0,686	0,699	0,662

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

того, що подібне співвідношення є універсальним.

Отже, результати дослідження свідчать, що свинина — це продукт харчування для домогосподарств із високим рівнем доходів як у містах, так і в сільській місцевості. Доказом цього висновку є значення розрахованих показників варіації щодо споживання свинини (табл. 3).

Водночас протягом 2005—2019 рр. спостерігалася суттєва різниця щодо каналів надходження спожитої свинини. Основним джерелом надходження в усіх домогосподарствах є купівля її переважно на роздрібних продовольчих ринках.

Встановлено, що протягом 2005—2019 рр. поступово знижуються частки надходження спожитої свинини за каналом "куплено", а зростають частки "одержано з особистого підсобного господарства" та "подаровано".

Тобто в кризові періоди, особливо якщо вони пов'язані зі значним зниженням рівня життя членів домогосподарства, відновлюються традиційні цінності в соціумі та інститутів взаємодопомоги, а також виникають нові форми неформальної підтримки родин. Так, І. Штейнберг називає міжсімейні мережі "дивом", "неофіційна, міжсімейна підтримка і захист є одним з найважливіших факторів послаблення бідності у багатьох країнах, і Україна не є винятком із загального правила" [6].

У процесі дослідження було встановлено, що найбільші трансфери продуктами забою свиней міським домогосподарствам від сільських спостерігаються взимку, особливо в період релігійних свят. Зазначимо, що в таких взаємовідносинах принцип вартісного еквівалента не дотримується, оскільки прослідковується вплив родинних зв'язків батьків — сільські домогосподарства, дітей — міські [7].

Наявність тісних зв'язків між селом і містом, на нашу думку, можна пояснити кількома обставинами. По-перше, тривалий історичний період, коли кількісно селянство переважало за чисельністю міське, що пояснює особливості української економічної ментальності [8]. По-друге, так звані городяни є дітьми чи онуками селян, мають родичів у селі, тобто сприймають поведінкові норми і цінності селянського соціуму.

Водночас інститут сільської громади практично діяв лише в критичних ситуаціях, а поза ними здійснювалися не общинні, а міжсімейні форми об'єднання (кооперації) зусиль і ресурсів. У цьому сенсі атрофія общинності не змогла повністю знищити практику спільності праці й побуту. І навіть революційні події не знищили потяг селян до "морального" господарювання [9].

Це не стосується сільських домогосподарств, де переважна частка продукції надходить від особистого господарства. Протягом 2005—2019 рр. спостерігається зниження частки даного джерела надходження свинини, переважно через відмову утримувати поголів'я свиней в особистих селянських господарствах. Так, у 2019 р. 67,9 % таких господарств не утримують свиней, що на 5,3 в.п. менше ніж у 2010 р., 12,3 % вирощують та відгодовують 1 свиню. Основними чинниками є кількісне зменшення особистих селянських господарств через старіння сільського населення, ріст захворюваності, нестабільне фінансове становище сільського населення та відсутність можливостей отримати м'ясні ресурси від господарств корпоративного сектору аграрної економіки.

Суттєвим каналом надходження продукції свинарства залишається отримання продуктів забою свиней шляхом дарування. Для сільських жителів суттєвим джерелом надходження є дарування продуктів забою свиней іншими домогосподарствами, що є основним атрибутом співіснування сільського співтовариства. Дж. Скотт вважав, що комплекс технічних і соціальних прийомів підтримання життєдіяльності, вироблених докапіталістичними селянськими співтовариствами, був продиктований ос-

трахом нестачі продовольства, настання голоду. Технічні прийоми були спрямовані на забезпечення якомога стабільніших урожаїв, а соціальні, до числа яких належить і взаємодопомога, — на взаємну підтримку общинників. Свої погляди дослідник виклав у монографії "Моральна економіка селянства" (1976) [10]. Один із наріжних каменів концепції "моральної економіки" полягає в тому, що економіка виживання у своїх цінностях "значно перевищує всі інші міркування, є все те, що дає змогу підстрахувати сім'ю від загрози голоду" [11].

За прояву в країні ознак економічної кризи зростають обсяги реалізації сала і знижується ціна на високоякісну свинину. Потенційні споживачі роблять запаси тих продуктів забою свиней, що можуть зберігатися протягом тривалого часу. В такій ситуації у країні купівельна активність населення низька, воно не відвідує заклади громадського харчування, що відповідно призводить до зниження споживання високоякісної свинини.

Протягом досліджуваного періоду виявлено суттєву відмінність рівнів споживання сала міськими та сільськими домогосподарствами. Так, у зазначеному періоді обсяги споживання сала були вищими у сільських домогосподарствах порівняно з міськими, що пояснюється різницею у рівнях купівельної спроможності й особливості сала як продукту тривалого зберігання та високої енергетичної цінності, що в умовах використання ручної праці є джерелом енергії сільського жителя.

Для кожного власника ОСГ, як господарства споживчого, зазвичай не принципово, якою є його ефективність. Введенням господарства власник буде займатися навіть у найтяжчих умовах, незважаючи на рівень витрат. Але така ситуація простежується до визначеної межі — задоволення власних потреб. Як зазначає А.Н. Тарасов: "Незважаючи на ефективність із погляду економіки, ОСГ сьогодні як економічний інститут виконує, насамперед, соціальну функцію, являючи фундаментальну основу соціальної стійкості сільського співтовариства" [12].

Для оцінки коливання в обсягах споживання сала нами було розраховано показники варіації (табл. 4). Отже, досліджена сукупність є однорідною, бо коефіцієнт варіації квадратичний не перевищує 33 %.

Важливим елементом під час прогнозування споживчого попиту на будь-який вид продовольства, зокрема сала, є розрахунок показників еластичності попиту залежно від рівня доходу.

Таблиця 4. Розрахунок показників розмаху та коефіцієнта варіації споживання сала в домогосподарствах України, 2019 р.

Показники	Усі домогосподарства	У тому числі	
		міські	сільські
Розмах варіації	1,1	1,2	1,1
Середнє лінійне відхилення	0,378	0,444	0,400
Дисперсія	0,303	0,373	0,310
Середньоквадратичне відхилення	0,551	0,611	0,557
Коефіцієнт варіації	0,081	0,098	0,071
Коефіцієнт осциляції	0,163	0,191	0,141

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Як свідчать розрахунки коефіцієнта еластичності споживання сала залежно від рівня доходів населення, попит є нееластичним. Кореляційно-регресійне рівняння залежності споживання сала від сукупних ресурсів населення має такий вигляд: міські домогосподарства — $y = -0,002x^2 + 0,2171x + 3,0733$. За статистичними даними, в середньому сукупний дохід у домогосподарствах України у 2019 р. становив 21,125 тис. грн, тоді як розрахунковий рівень споживання сала на 1 особу населення дорівнює 8,55 кг (фактично — 6,2 кг). Розраховане значення коефіцієнта $R^2 = 0,5977$ свідчить, що на 59,77 % обсяги споживання сала залежать від рівня середньодушового рівня доходу населення.

Очевидно, що на обсяги споживання сала, окрім доходу споживачів, впливає також рівень цін на взаємозамінні продукти: свинину, яловичину, м'ясо птиці та інші види м'яса (табл. 5).

Дані таблиці 5 дають підстави для висновку, що попит на сало прямо залежить від зміни цін на свинину та інші види м'яса. Водночас стосовно взаємопов'язаних видів м'ясної продукції слід розглядати поєднання сало/яловичина, оскільки коефіцієнт перехресної еластичності попиту не досягає.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що сприятлива кон'юнктура на ринку свинини склалася на користь сала та субпродуктів і знизилася на свинину. Як головну причину слід розглядати зниження життєвого рівня населення. Очевидно, що суб'єкти господарювання відразу відреагували на цю ситуацію: переорієнтували на вирощування та відгодівлю сальних свиней.

Отже, як свідчать результати, основним споживачем свинини є населення із низькими та середніми рівнями сукупних доходів, сала — переважно із низькими. Спостерігається чітка закономірність щодо коливання споживання продуктів забою свиней. В умовах посилення

Таблиця 5. Розрахунок показників перехресної еластичності попиту на сало

Показники	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Сало/свинина	1,13	2,1	3,43	4	0,16
Сало/яловичина	1,66	-3,1	-2,9	-1,2	0,15
Сало/ м'ясо птиці	0,1	-2,1	1,2	1,4	0,12
Сало/інші види м'яса	0,04	0,86	7,42	0,17	0,44

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

кризових явищ у країні зростають обсяги споживання сала та низькогатурної свинини, що знаходить відображення у відповідному співвідношенні цін між ними, а споживачі орієнтуються на самозабезпечення продуктами забою свиней за рахунок особистого селянського господарства та тісних родинних зв'язків. Водночас в умовах низького рівня доходів населення підвищуватиметься попит на низькогатурні ковбасні та м'ясні вироби, основою яких є свинина.

Література:

1. Смородинцев И.А. Биохимия мяса. М.: Пищепромиздат, 1952. 258 с.
2. Крылова Н.Н., Ляскова Ю.Н. Биохимия мяса. М.: Изд. пищ. пром., 1968. 351 с.
3. Калінчик М.В. Еластичність попиту на продукти харчування: проблеми, аналіз, харчування. К.: Нічлава, 2012. 73 с.
4. Мостенська Т.А. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку харчових продуктів. Економіка АПК. 2015. № 1. С. 113—120.
5. Давиденко Н.В. Аналіз особливостей фактичного харчування неорганізованої популяції сільського населення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_3_4.htm
6. Штейнберг И. Психология неэквивалентных обменов в сетях социальной поддержки городских и сельских семей. Вестн. общественного мнения. 2004. № 6. С. 52—57.
7. Штейнберг И.Е. Процесс институционализации сетей социальной поддержки в межсемейных и дружеских обменах. Экономическая социология. 2009. № 2. С. 62—75.
8. Історія українського селянства: нариси в 2-х т.; / В.А. Смолій (відп. ред.) / НАН України; Інститут історії України. К.: Наук. думка, 2006. Т. 1. 632 с.
9. Шанин Т. Определяя крестьянство. Oxford Basil Blackwell, 1990 (Реферат) / Т. Шанин // Отечественная история. 1993. № 2. С. 7—16.
10. Шанин Т. Неформальная экономика / Т. Шанин // Вопросы философии. 1990. № 8. С. 114—128.

11. Шанин Т. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире. М.: Прогресс-Академия, 1992. 428 с.

12. Тарасов А. Н. Экономическое поведение и эффективность личных подсобных хозяйств в переходной экономике [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://edu.znate.ru/tw_files/28090/d-28089072/7z-docs/11.pdf

References:

1. Smorodyntsev, Y.A. (1952), *Byokhymia miasa* [Biochemistry of meat], Pyschepromyzdat, Moscow, Russia.
2. Krylova, N.N. and Liaskovskaia, Yu.N. (1968), *Byokhymia miasa* [Biochemistry of meat], Yzd. psych. prom., Moscow, Russia.
3. Kalinchyk, M.V. (2012), *Elastychnist' popytu na produkty kharchuvannia: problemy, analiz, kharchuvannia* [Elasticity of demand for food: problems, analysis, nutrition], Nichlava, Kyiv, Ukraine.
4. Mostens'ka, T.L. (2015), "Features of the formation of supply and demand in the food market", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 113—120.
5. Davydenko, N.V. (2007), "Analysis of the peculiarities of the actual nutrition of the unorganized population of the rural population", available at: http://medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_3_4.htm (Accessed 01 March 2021).
6. Shtejnberh, Y. (2004), "Psychology of unequal exchanges in social support networks of urban and rural families", *Vestn. obschestvennoho mneniya*, vol. 6, pp. 52—57.
7. Shtejnberh, Y.E. (2009), "The process of institutionalizing social support networks in interfamily and friendly exchanges", *Ekonomicheskaya sotsyolohiya*, vol. 2, pp. 62—75.
8. Smolij, V.A. (2006), *Istoriia ukrains'koho selianstva: narysy* [History of the Ukrainian peasantry: essays], vol. 1, NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.
9. Shanyn, T. (1993), "Defining the peasantry", *Otechestvennaia ystoriya*, vol. 2, pp. 7—16.
10. Shanyn, T. (1990), "The informal economy", *Voprosy fylosofyy*, vol. 8, pp. 114—128.
11. Shanyn, T. (1992), *Velykyj neznakomets: krest'iane y fermery v sovremennom myre* [The Great Stranger: Peasants and Farmers in the Modern World], Prohress-Akademyia, Moscow, Russia.
12. Tarasov, A.N. (1999), "Economic behavior and efficiency of personal subsidiary plots in a transitional economy", available at: http://edu.znate.ru/tw_files/28090/d-28089072/7z-docs/11.pdf (Accessed 01 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021 р.

УДК 630*61

О. І. Фурдичко,

д. е. н., д. с.-г. н., професор, академік НААН,
Інститут агроекології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0002-1108-7733

О. І. Дребот,

д. е. н., професор, академік НААН,
Інститут агроекології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0003-2681-1074

О. П. Яремко,

к. е. н., Тернопільське обласне управління лісового і мисливського господарства
ORCID ID: 0000-0003-4619-0527

А. М. Бобко,

к. с.-г. н., старший науковий співробітник,
Інститут агроекології і природокористування НААН
ORCID ID: 0000-0002-0848-2548

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.24

ДЕРЖАВНЕ ЛІСІВНИЦТВО Й ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: СТАН І ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

O. Furdychko,

Doctor of Economic Sciences, Doctor of Agricultural Sciences,
Professor, Academician of NAAS, of Agroecology and Environmental Management of NAAS

O. Drebot,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of NAAS,
Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS

O. Yaremko,

PhD in Economics, Ternopil Regional Department of Forestry and Hunting

A. Bobko,

PhD in Agricultural Sciences, Senior Fellow, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS

STATE FORESTRY AND LAND REFORM IN UKRAINE: THE STATE AND PROBLEMS OF REFORMING AND DEVELOPING FORESTRY PRODUCTION

Проведено опрацювання окремих НПА з земельного й лісового господарства, принципів організаційно-господарського управління при лісовпорядкуванні. Визначено склад і якість НПА галузевого лісівництва, їхнє недоречне й багатослівне ускладнення описового змісту, ігнорування визначення землі (грунтів) за типами лісорослинних умов місцезростання і класами бонітету, гальмують впровадження в державному лісівництві ринкових принципів економіки. Встановлено при цьому певні їхні недоліки в складі НПА, а також запропоновано шляхи удосконалення господарювання, у т.ч. в напрямі інтенсифікації лісогосподарського виробництва через підвищення раціональності землекористування за принципами ринкової економіки. Запропоновано визначення основоположних термінів щодо землекористування "землі сільськогосподарського призначення" та "землі лісогосподарського призначення" у складі Земельного кодексу України.

Обґрунтовано, що у земельному законодавстві України опис облікової категорії землекористування "Землі лісогосподарського призначення" (ст. 55) не узгоджується з описом категорії "Землі сільськогосподарського призначення" (ст. 22), що, практично, виокремлює землі лісогосподарського призначення зі сфери аграрного виробництва, за економічним змістом не відповідає нормам Земельної реформи, здійснюваної в Україні з метою переходу на засади ринкової економіки, а також узгодження зі ССКЗ ЄЕК/ФАО ООН. Установлено, що зміст земель сільськогосподарського призначення, а саме: "Землями лісогосподарського призначення визнаються землі, юридично надані для виробництва лісогосподарської продукції, використання супутньої лісівництву продукції й послуг, здійснення лісогосподарського виробництва на засадах ринкової економіки, науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення необхідної виробничої інфраструктури, у тому числі об'єктів лісопромислового призначення, інфраструктури гуртових ринків лісогосподарської продукції, або призначені для цих цілей".

Доведено, що в українському державному лісівництві питання ідентифікації продуктивного використання земельних ресурсів у науковому спрямуванні належно не вирішені. Саме вони передбачали забезпечення ідентифікації суб'єктів землекористування замість знеособленого ДУЛ, переведеного на управління лісовими ресурсами. Адже показник "Раціональне використання та охорона земель" так і залишається поза увагою з боку адміністративного й наукового менеджменту галузі. Розроблені пропозиції щодо схеми обліку земельних ресурсів за ССКЗ ЄЕК/ФАО ООН з урахуванням відомого принципу "Acquis communautaire".

Elaboration of separate NPA on land and forestry, principles of organizational and economic management at forest management is carried out. The composition and quality of NPA of branch forestry, their inappropriate and wordy complication of descriptive content, ignoring the definition of land (soils) by types of forest vegetation conditions and quality classes, determine the introduction of market principles of economic in state forestry. At the same time, some of their shortcomings in the composition of the NPA were identified, as well as ways to improve management, including in the direction of intensification of forestry production through increasing the rationality of land use according to the principles of market economy. It is proposed to define the basic terms for land use "agricultural land" and "forest land" in the Land Code of Ukraine.

It is substantiated that in the land legislation of Ukraine the description of the accounting category of land use "Forestry lands" (Article 55) does not agree with the description of the category "Agricultural lands" (Article 22), which, in practice, separates forestry lands from agricultural production, in economic terms does not meet the norms of the Land Reform carried out in Ukraine in order to transition to the principles of a market economy, as well as harmonization with the UNECE / FAO GCC. It is established that the content of agricultural lands, namely: "Forest lands are lands legally provided for the production of forestry products, use of forestry products and services, implementation of forestry production on the basis of market economy, research and training activities, placement of necessary production infrastructure, including forestry facilities, infrastructure of wholesale markets for forest products, or intended for these purposes."

It is proved that in the Ukrainian state forestry the issues of identification of productive use of land resources in the scientific direction are not properly resolved. They provided for the identification of land users instead of the depersonalized DUL, transferred to the management of forest resources. After all, the indicator "Rational use and protection of land" remains unnoticed by the administrative and scientific management of the industry. Proposals for the land accounting scheme for the UNECE / FAO GCC have been developed, taking into account the well-known principle of the *Acquis communautaire*.

Ключові слова: земельна реформа, земельні відносини, лісгосподарське виробництво, лісові ресурси, землі лісгосподарського призначення.

Key words: land reform, land relations, forestry production, forest resources, forestry lands.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В українському державному лісівництві спостерігаються ігнорування принципів Земельної реформи, а також нормативних положень щодо кількісного обліку земель, у т. ч. відокремлено підприємств державного лісівництва як головного природного ресурсу країни, підміна змісту об'єктів праці в державному лісівництві, спотворена фінансово-економічна система плати за землю через оплату за заготовлю деревини тощо. Об'єктом праці і продуктивної сили за Лісовим кодексом України встановлено ліс, з його явно аморфним змістом від 0,1 га, замість землі за цільовим призначенням, встановленим юридично. У складі підприємств ДЛА категорія обліку "Землі лісового фонду" на 1 січня 2011 р. складала 7, 4 млн га, а не 10,6 млн га, як те записано в Публічному звіті ДЛА України за 2019 рік. То площа за Державним земельним кадастром України, яка мало стосується підприємств державного лісівництва й не належить до категорії обліку "Землі лісгосподарського призначення ДЛА України".

Зі зміною політично-економічного устрою держави всі організаційно-господарські відносини, у т. ч. щодо користування головного природного ресурсу країни, яким є Земля, набувають відповідних перемін. Особливо відчутними

вони є в галузях економіки, у яких земля використовується у якості продуктивної сили. Таким є лісівництво, зокрема, лісгосподарське виробництво (ЛГВ), у якому ґрунт використовується для вирощування головної його продукції — лісу, тобто деревини в стані росту. Реалізація лісу, разом зі супутніми йому споживчими вартостями й послугами, є визначальним джерелом галузевого виробництва.

Для переходу економіки до ринкових відносин у грудні 1990 р. ВР УРСР приймає постанову "Про земельну реформу" [1]. Вона проголосувалася "складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин". За зовсім стислими словами вбачається кардинальна реформа земельних відносин і землекористування, завданням якої "є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям із метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатоукладної економіки, раціонального використання та охорони земель... Оголосити з 15 березня 1991 року всі землі Української РСР об'єктом земельної реформи" [1] (п. 1). Напівжирним шрифтом виділено об'єкт праці "земля" як го-

ловний природний ресурс країни, у лісогосподарському виробництві — продуктивна сила.

Нормативне положення про те, що об'єктом земельної реформи є земля під час її здійснення, одні не зрозуміли, інші — не спромоглися це усвідомити... Спрямували свою діяльність, професійні знання й широкий галузевий досвід і власний авторитет на реформування структури управління в лісовому господарстві й лісозаготівельному виробництві, на виокремлення лісівництва зі складу агросфери. З цією метою виходить Указ Президента України "Про реформування структури управління лісовим та мисливським господарством, яка б забезпечувала підвищення продуктивності лісів, охорону, відтворення й раціональне використання лісових ресурсів у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях" [2].

Цим же Указом вводиться зовсім новий у ЛГВ термін для "спеціального використання лісових ресурсів" замість колишнього лісозаготівельного виробництва реформи 1959 року [3]. До того ж, без належного техніко-економічного обґрунтування та без зв'язку з проголошеною Земельною реформою. У такий спосіб, через 5 років із часу оприлюднення Земельної реформи об'єктом реформування, визначили "ліс", замість об'єкту обліку, праці та справляння плати власнику природних ресурсів за використання об'єкту користування "земля".

Окремо треба відмітити, що в другій половині минулого століття в Україні склалася система державного управління лісами (ДУЛ), яка поєднувала в одній особі повноваження лісгосподарського виробництва (лісгосп) з лісопромисловою діяльністю (ліспромгосп). Вона супроводжувалася, насамперед, наданням лісгоспам права здійснювати лісозаготівлі та операції промислового виробництва: транспортування лісових матеріалів, їхнього оброблення й перероблення, реалізацію продукції тощо. Колишні лісгоспи дістали назву "Лісгоспзаги". Згадана система легітимно діяла з 1960 до 1990 року [3], тобто до проголошення Україною Незалежності, об'єктом господарювання у якій, з посиланням на Основи лісового законодавства Союзу РСР і Союзних республік, у публічному дискурсі — ліс, визначався як "Єдиний державний лісовий фонд" (ЄДЛФ) [4]. Останнє мало відповідало нормам радянської пори, ще менше — умовам ринкової економіки, тобто вимогам ідентифікації суб'єктів землекористування, замість знеособленого ДУЛ.

З проголошенням Незалежності, у лісовому законодавстві об'єктом праці сприймався Єдиний державний лісовий фонд (ЄДЛФ), хоча

"об'єктом Земельної реформи було визначено "всі землі". Таке положення є суперечливим і недолугим для практичного здійснення лісгосподарське виробництво та формування механізмів щодо раціонального використання землі. Навіть у назві ЦОВВ "Державне агентство лісових ресурсів" нема вказівки на використання земельних ресурсів, не кажучи про раціональне. Останнє потребує впровадження принципів обліку і таксації показників у матеріалах лісовпорядкування, спостережень, обліку і статистичної звітності щодо оцінки їхнього природного стану та фактичних вимірів за результатами господарювання, починаючи від суб'єктів господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Варто зазначити, що різні аспекти формування лісівництва у контексті лісового господарства стали наріжним каменем наукового дослідження серед вітчизняних вчених, зокрема таких: І. Антоненко, О. Фурдичко, А. Бобко, О. Дребот, Н. Юрчишин, М. Шершун, В. Голян, С. Мельник та ін. Віддаючи належне напрацюванням провідних науковців, слід наголосити на існуванні дефіциту комплексних досліджень у цій царині, а відтак — необхідності продовження наукових розвідок за цією проблематикою щодо формування аспектів лісівництва.

МЕТА СТАТТІ

Провести опрацювання окремих НПА з земельного й лісового господарства, принципів організаційно-господарського управління при лісовпорядкуванні. Встановити при цьому певні їхні недоліки в складі НПА, а також запропонувати шляхи удосконалення господарювання, у т. ч. в напрямі інтенсифікації ЛГВ через підвищення раціональності землекористування за принципами ринкової економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Огляд земельного й лісового законодавства як сфери аграрного виробництва

Річний звіт землекористувача за офіційним визначенням облікової категорії "Землі лісового фонду", будь-якого лісгосподарського підприємства та підприємств інших видів економічної діяльності, має включати юридично підпорядковані їм земельні угіддя. Те ж стосується ведення й порівняння за категоріями обліку землекористування першого рівня Стандартної статистичної класифікації ЄЕК/ФАО.

Землі лісогосподарського призначення, спостережень і звітності в складі лісогосподарського призначення є тільки в складі лісогосподарських підприємств та лісозаготівельного виробництва. Розглянемо окремі легітимно встановлені нормативно-правові акти з землекористування, літературні, наукові праці тощо, які стосуються лісівництва й лісозаготівельного виробництва.

За Земельним кодексом України встановлено, що "Громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування ... за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень, визначених цим Кодексом або за результатами аукціону" [5] (ст. 116 п. 1). За Лісовим кодексом України встановлена дещо інша норма. У якості об'єкта праці, надання для ЛГВ та здійснення спостережень визначається не земля, а ліси: "Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України й перебувають під охороною держави" [6] (ст. 1). З нормою про те, що "До лісового фонду України належать лісові ділянки (правильно — земельні!), у тому числі під захисними насадженнями лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара" [6] (ст. 4).

Теза "Усі ліси ... України... становлять лісовий фонд України й перебувають під охороною держави" є формою відновлення системи Державного управління лісами (ДУЛ) колишнього Союзу РСР. Зрозуміло, ця норма не сумісна з політичним спрямуванням Земельної реформи - "перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям із метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі" [1]. До того ж ЗК України встановлює щодо облікової категорії "Землі лісогосподарського призначення" (ЗЛГП) визначення, зміст якого суттєво відрізняється від категорії "Землі сільськогосподарського призначення" — (ЗСГП) і не відповідає принципам здійснюваної Земельної реформи.

Теза "До земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства" [5] (ст. 55), є явно суперечливою. Недолугість змісту цього визначення стає зрозумілою в по-

Таблиця 1. Порівняння основоположних термінів щодо землекористування "землі сільськогосподарського призначення" та "землі лісогосподарського призначення" у складі Земельного кодексу України

Землі СГП, ст. 22	Землі ЛГП, ст. 55
Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей	До земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства

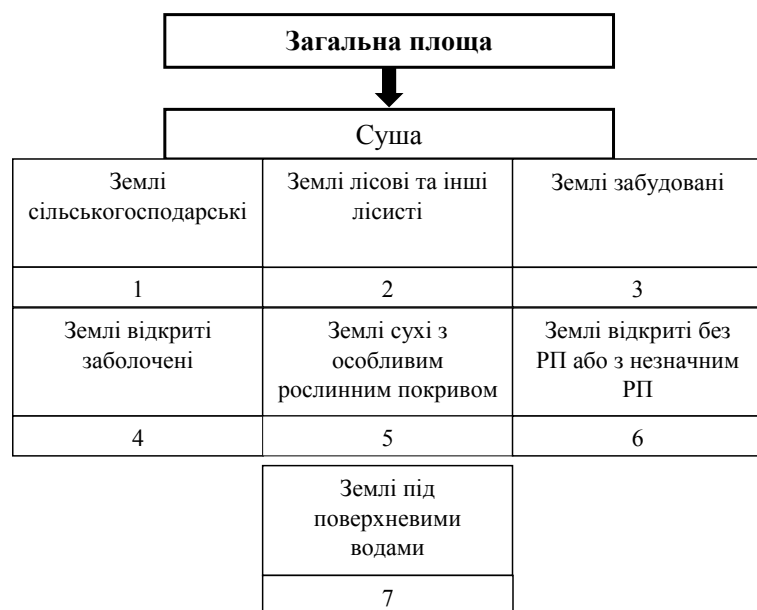
Джерело: сформовано авторами на основі джерела [5].

рівнянні з визначенням терміну "Землі сільськогосподарського призначення та порядок їхнього використання" (табл. 1).

З наведеного порівняння незаперечно простежується відхилення від вимог проведення Земельної реформи в лісовому господарстві. Якщо щодо ЗСГП на першому місці юридично поставлено господарське призначення землі (земельних ресурсів) "для виробництва сільськогосподарської продукції", то щодо ЗЛГП встановлюється "належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства". Тобто цільового призначення використання земель лісових під час здійснення лісівництва ЛК України не встановлює. Крім того, не враховано, що облікової категорії землекористування "землі нелісові" в Стандартній статистичній класифікації землекористування ЄЕК/ФАО ООН [7] нема, що потребує адаптації законодавства до законодавства ЄС. Пропозиції з цього розроблені ІАЕП НААН України та висвітлені у Віснику аграрної науки, у статті "Землі лісові як об'єкт праці та екологічних спостережень у лісівництві" [8] (с. 62) з урахуванням відомого принципу "Acquis communautaire" (рис. 1).

Так, попри прийняття ВР України Закону "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" [9] ще з 2004 року, необхідних заходів у лісогосподарському законодавстві до цього часу (пройшло понад 25 років!) не зроблено. Термін "Землі нелісові" "винайшли", замість того, щоби написати "Землі інших облікових категорій". Виходить, що до цього часу, ще не внесено необхідних змін до Земельного кодексу України (ст. 55). Не кажучи про

Рис. 1. Схема обліку земельних ресурсів за ССКЗ ЄЕК\FAO ООН

Джерело: сформовано на основі [8].

багато інших змін до підзаконних НПА, а також із науково-технічної і звітної інформації, учбово-технічних та методичних посібників університетського призначення. Терміни "нелісові землі", "лісовий фонд" усе ще невиправдано вживаються до цього часу.

Виправданним було б визначення максимально наближене до змісту ЗСПП, а саме: "Землями лісогосподарського призначення визнаються землі, юридично надані для виробництва лісогосподарської продукції, використання супутньої лісівництву продукції й послуг, здійснення лісогосподарського виробництва на засадах ринкової економіки, науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення необхідної виробничої інфраструктури, у тому числі об'єктів лісопромислового призначення, інфраструктури гуртових ринків лісогосподарської продукції, або призначені для цих цілей".

Висновок 1. У земельному законодавстві України опис облікової категорії землекористування "Землі лісогосподарського призначення" (ст. 55) не узгоджується з описом категорії "Землі сільськогосподарського призначення" (ст. 22), що, практично, виокремлює ЗЛП зі сфери аграрного виробництва, за економічним змістом не відповідає нормам Земельної реформи, здійснюваної в Україні з метою переходу на засади ринкової економіки, а також узгодження зі ССКЗ ЄЕК/FAO ООН.

2. Огляд літературних джерел

Наведений вище аналіз і загальний висновок щодо чинного земельного й лісового зако-

нодавства є свідченням глибокої кризи, насамперед, у галузі українського державного лісівництва, недоліки якої другої половини ХХ ст., були плавно перенесені до лісового законодавства із самого початку проголошення Незалежності. Першим для того стало розроблення найважливішого нормативно-правового акту, яким є Лісовий кодекс України (1994 р.) [6]. До того ж без належного його науково-технічного обґрунтування.

Питання організації лісогосподарського виробництва на шляху переходу економіки держави на ринкові засади періодично висвітлюються в публічній інформації. Звернемо увагу на окремі із них. Так, справедливо й зі знанням справи, наприклад, визначається зміст основоположного терміну: "Лісогосподарське виробництво — довготривала галузь, нерідко, переви-

щуючи 2—3, а то й більше поколінь людини від посадки (посіву), деревних порід, вирощування лісу до його реалізації (продаж деревини в стані росту) у якості головного користування для отримання лісового доходу". Спрощена класична схема лісогосподарського виробництва. Розуміючи водночас, що "Головне користування — обов'язковий атрибут у стосунках людини з природою. Воно віддзеркалює загальний рівень лісового господарства, є критерієм діяльності кількох людських поколінь у вирощуванні та формуванні лісових насаджень...ліс, які б функції він не виконував, приречений на вирубування після досягнення віку стиглості. Інакше його існування може стати не тільки господарськи недоцільним, а і збитковим" [10] (с. 207—208).

Приведене об'єктивно обґрунтовується з точки зору користування головною продукцією лісівництва — деревиною — в стані росту. Той товар лісівництва, — деревина у стані росту, — мав і має назву "Лісосічний фонд", річний обсяг якого підприємств державного лісівництва складає десятки мільйонів метрів кубічних. Але тепер, цебто після реформування, у ЛК України цього терміну нема. Він десь "заблукав" у складі спеціального використання лісових ресурсів разом із грибами і ягодами, з "флористичною", "фауністичною" продукцією лісового господарства тощо. Водночас ігнорується визначення того, що термін "ліс" у розумінні Закону за європейським законодавством — це земля, вкрита лісовою рослинністю, чи призначена для цієї цілі.

Зазначимо також, за дослідженнями ІАЕП НААН України давно доведено, "що "Земля є найважливішим компонентом навколишнього природного середовища, який функціонує, як живий організм, здатний на самовідновлення... та є біосферною категорією, просторовим операційним базисом, що використовується ... як основний засіб виробництва в сільському й лісовому господарстві" [11] (с. 91). Тобто земля, а не ліс (біоценоз на поверхні земельної ділянки) у галузі лісгосподарського виробництва є продуктивною силою, підлягає обліку та опрацюванню всіма механізмами лісгосподарського менеджменту.

Звернемо увагу також на те, що за час проведення Земельної реформи в Україні в зазначеній праці наголошується про єдність землекористування як засобу "виробництва в сільському й лісовому господарстві" й що об'єктом праці є земля, а не ліс — лісова рослинність на поверхні ґрунту. Це положення має прийматися до уваги під час здійснення та розробки проєктів організації й розвитку лісгосподарського виробництва в складі державного лісівництва. Усе під згаданим вище принципом Земельної реформи — "раціональним рівнем використання земельних угідь".

Одним із перших на початку Земельної реформи в Україні щодо інтенсифікації лісової економіки зазначалось: "Як свідчить аналіз ... розмір розрахункової лісосіки, затверджений Міністерством охорони навколишнього природного середовища, занижений щонайменше на 36,5%... що при іншому визначенні концептуальних підходів до організації лісового господарства й лісокористування... у ресурсах деревини вже сьогодні можна підвищити у 2,0—2,5 рази" [12]. Зазначений висновок залишається без жодної уваги з боку вищого галузевого менеджменту й наукової спільноти.

У наступному професійному дослідженні з цього ж питання, досконало доведено, що "В умовах переходу до ринкової економіки для України вже немає іншого виходу, як поступово звільнити свої лісові підприємства від утримання на бюджетному фінансуванні, всіляко сприяти їхній заінтересованості в підвищенні інтенсивності лісгосподарської діяльності, найкращим інтегрованим вираженням якої є питомий відпуск деревини з 1 га лісових земель" [13] (с. 40).

Зовсім іншого змісту дотримується "наукова" концепція щодо лісового господарства. Вона передбачає "об'єктивну необхідність його реформування для забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку й підвищен-

ня ролі лісових екосистем у подоланні глобальних екологічних загроз..." [14] (с. 61). Щоправда, у статті не висвітлюються показники та їхні виміри (критерії та індикатори) у процесі ведення лісгосподарського виробництва, починаючи від підприємства. Відображення під час лісовпорядкування та організації практичного лісокористування за фактичними показниками та в порівнянні їх із раціональним рівнем використання земельних угідь.

Дослідники ІАЕП НААН України висувають пропозиції з реформування "збалансованого розвитку й підвищення ролі лісових екосистем" з урахуванням ринкових засад у землекористуванні та поширення інформації про формування лісових екосистем... Розпочати пошук шляхів удосконалення лісівництва з формування органами влади та органами місцевого самоврядування фінансово-економічних механізмів, спрямованих на перехід землекористування від збиткового виробництва до самокупного та прибуткового" [15] (с. 92).

Окремо треба відмітити, що в наукових працях зі спеціальності "Економіка природокористування та охорона навколишнього середовища" науковці дещо відходять від практичного застосування досліджень, у т. ч. щодо формування ринкових засад під час використання у ЛГВ національного багатства країни — землі як головного природного ресурсу. Питання "вдосконалення еколого-економічної оцінки відтворення лісового біорізноманіття... у сфері лісокористування", ще потребує усвідомлення спеціалістами й науковцями його змісту та напрямів формування. Зрозуміло, не випускаючи з виду напрямів Земельної реформи в Україні. Зокрема, "створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель" [1]. Не лісів, а земель як головної продуктивної сили в агросфері, насамперед, у складі землекористувачів лісгосподарського виробництва.

У зазначеній праці визначено: "Еколого-економічне оцінювання відтворення біорізноманіття лісів має також забезпечити інформаційну базу для переорієнтації екологічної та лісової політики в бік вироблення набору стимулів та мотивів щодо умонтування в діяльність постійних лісокористувачів домінант розширеного відтворення флористичних і фауністичних ресурсів, а також для збільшення територіального базису продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг" [16]. Наскільки це актуально й за якими показниками (крите-

ріями) треба їх формувати, відповідні висновки має зробити, насамперед, практика підприємств державного лісівництва разом із ВО "Укрдержліспроєкт", як найбільш кваліфікованої організації з лісовпорядкування. До того ж, акція "відтворення біорізноманіття лісів" чи не є "діяльною бездіяльністю" (англ. Active inactivity).

Актуальним у державному ЛГВ України є пошук заходів і механізмів підвищення вилучення деревини з лісів для розвитку лісозаготівель і деревообробної промисловості. Теорія і практика українського лісівництва як галузі рослинництва усе ще гуртуються на основі досвіду другої половини ХХ ст.

Європейський інститут лісу з цього питання проводить низку досліджень і дійшов висновку, що "Незважаючи на те, що загалом деревина переходить від матеріального до енергетичного використання, в усіх країнах енергетична деревина (дрова) в основному проводилася як побічний продукт заготівлі круглого лісу, за винятком Іспанії" [17]. Водночас провідними країнами ЄС (Німеччина, Норвегія, Франція, Фінляндія, Словенія та ін.) розглядаються чотири різні способи розширення збору врожаю (вилучення деревини) для біоенергетики: збільшення проріджування в лісонасадженнях, збір врожаю в низькорентабельних лісах, лісорозведення на сільськогосподарських землях, а також створення короткоротаційних плантацій зі швидкорослих деревних порід.

З приведенного європейського дослідження про те, що енергетична деревина (дрова) в основному проводилася як побічний продукт, фокусуємо увагу на тому, що облікова категорія виробництва лісових матеріалів "дрова" (паливна деревина) в Україні за останні роки стала домінантною. На всіх рівнях галузевого й адміністративного управління, хоча їхні кількісні порівняльні показники публічно не висвітлюються. Не вивчається також галузевою наукою.

Висновок 2. В українському державному лісівництві питання ідентифікації продуктивного використання земельних ресурсів у науковому спрямуванні належно не вирішені. Саме вони передбачали забезпечення ідентифікації суб'єктів землекористування замість знеособленого ДУЛ, переведеного на управління лісовими ресурсами. Показник "Рациональне використання та охорона земель" так і залишається поза увагою з боку адміністративного й наукового менеджменту галузі.

3. Лісове законодавство й реформування лісогосподарського виробництва

У звіті державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік, як досягнення, зазначено: "В Україні вже на половині вкритих лісовою рослинністю земель заборонено проведення рубок головного користування". Результат державного менеджменту легко оцінити: від усіх видів рубок заготовлено 15,6 млн куб. м деревини; з них на рубках головного користування заготовлено 6,3 млн куб. м. Від рубок проміжного користування виходить решта = 9,3 млн м³, або 59,6%. Останнє повністю суперечить лісівництву як галузі рослинництва.

З часу впровадження системи ДУЛ в Українському державному лісівництві склалася знеособлена (не ідентифікована належно) система господарювання за економічними показниками лісогосподарського виробництва. Доказом тому є відсутність до цього часу науково доведених механізмів обчислення, контролю й публічної інформації щодо показників фінансово-економічної діяльності Державних лісогосподарських підприємств ДЛГП на всіх рівнях управління. За численними повідомленнями в ЗМІ, ДЛГП в Україні працюють із прибутковим балансом. Щоправда, по жодному із них ніхто не вимагає, не веде й не бачив публічної інформаційної за прикладом, що велися ще за часів діяльності в Україні губернських і повітових земств ХІХ — початку ХХ ст., тобто, за показниками: дохід, видатки, чистий прибуток, рентабельність.

Тим самим спостерігається де-юре Державне управління лісами незалежно від того, який орган державного чи господарського управління володіє землею, бо затвердження Правил Санітарних рубок, наприклад, за ЛК України покладено не на центральний орган виконавчої влади, тобто на ДЛА України, а на КМ України [18].

Хоча ліси (облікова категорія землекористування "Землі лісові" ДЛГП мають розподіл за різними органами виконавчої влади та юридичними особами, бо в межах їхнього господарювання є лише їм властиві особливості. До того ж зовсім не спільні з промисловим лісогосподарським виробництвом (табл. 2).

Адже домінантною категорією обліку землекористування чинного в Україні кількісного обліку в користуванні ДЛГП є абсолютна більшість земель — 76,4 %. Тільки четверта їхня частина — це суб'єкти іншого господарського призначення. Вони особисто мають формувати механізми і правила господарювання, які відповідають різним специфічним умовам, зокрема, т. з. санітарних рубок. До того ж, здеб-

ільшого вони не є санітарними, властивими для лісогосподарського виробництва.

Адже ні "Недержавні сільськогосподарські підприємства", ні "Державні сільськогосподарські підприємства", ні "Заклади, установи, організації (культури, науки, освіти, охорони здоров'я та інші)", ні "Частини, підприємства, організації, установи, навчальні заклади оборони т.д. не є землями лісогосподарського призначення. Навіть категорія обліку "Землі лісові" в межах "підприємства й установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення", не є категорією обліку "Лісогосподарського призначення". Тому що всі вони мають їм властиве спеціальне призначення. У їхніх межах не здійснюється лісовпорядкування. Тобто зовсім не лісогосподарське.

До того ж за ЗК України логічно встановлено принцип "невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування й розпорядження землею" [5] (ст.5). Затвердження Санітарних правил у лісах України те ж саме, що було за часів ДУЛ, коли контролюючі спеціалісти з Мінлісгоспу України перевіряли господарювання в колгоспних лісах. Зрозуміло, з однією пропозицією — передати відповідні землі до складу держлісфонду. Не хвилюючись із того, що вони представляли собою виробничу ланку і провадити контроль у колишніх колгоспах, була явно суперечною з морально-етичних норм, у т. ч. з юридичних підстав.

Хто цього не знає, або не вірить цьому, хай ознайомиться з інформаційними джерелами публічного дискурсу. Ще в 1959 році на урядовому рівні зазначалось, що "Особливо незадовільно ведеться господарство в лісах, що розташовуються на землях колгоспів. Багатьма колгоспами допускаються значні переруби річної лісосіки й зовсім не приділяється уваги лісовідновленню" [3].

Висновок 3. Чинні в українському законодавстві норми, як видно з постанови КМ України про "Санітарні правила в лісах України", і також у багатьох інших НПА з лісівництва, являють собою загальнодержавний зміст, заперечуючи в такий спосіб розвиток "різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель" [1], а також ідентифікацію лісогосподарського виробництва на ринкових принципах.

Таблиця 2. Розподіл землекористування за основними власниками землі та землекористувачами на ДЗК України, 2015 р.

Основні власники землі та землекористувачі	Загальна площа, тис. га	Сільськогосподарського призначення, тис. га	Лісогосподарського призначення	
			тис. га	%
1. Недержавні сільськогосподарські підприємства, всього	15758,5	15430,5	191,5	1,8
2. Державні сільськогосподарські підприємства, всього	1144,3	1001,5	81	0,8
3. Заклади, установи, організації (культури, науки, освіти, охорони здоров'я та інші)	717,2	218	145,9	1,4
4. Підприємства та організації транспорту, зв'язку	641,5	45,4	123,7	1,2
5. Частини, підприємства, організації, установи, навчальні заклади оборони	401,2	56,7	144,7	1,4
6. Організації, підприємства і установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	504,2	24,2	275,5	2,6
7. Лісогосподарські підприємства	8681,9	147,9	8118,0	76,4
8. Інші власники-землекористувачі	21715,1	20444,9	44,7	0,4
9. Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в межах населених пунктів	10791,0	5375,4	1499,4	14,1
Всього земель	60354,9	42744,5	10624	100

Джерело: розроблено на підставі статистичних даних.

Загальний висновок. Склад і якість НПА галузевого лісівництва, їхнє недоречне й багатослівне ускладнення описового змісту, ігнорування визначення землі (грунтів) за типами лісорослинних умов місцезростання і класами бонітету, гальмують впровадження в державному лісівництві ринкових принципів економіки.

З метою усунення згаданих недоліків у галузі АГВ першочерговим необхідно в АК України, у т. ч. для його адаптації до європейського лісівництва, за прикладом польського Закону про ліси, внести такі зміни:

— управління державними лісами здійснює ДЛА України в напрямі здійснення земельної реформи та переведення галузі на принципи ідентифікації АГВ, самоокупності й прибутковості господарювання та постійного забезпечення контролю за раціональним користуванням земельних угідь у порівнянні з природною про-

дуктивністю за типами лісорослинних умов;

— державне лісогосподарське виробництво покриває свої видатки з власних доходів і здійснює господарювання за принципом фінансової самостійності;

— основою оподаткування земельним податком визначається земля з оцінкою її продуктивності за ТЛУ класами бонітету згідно з проектами лісовпорядкування по корінних лісотвірних породах згідно з ТЛУ акад. П.С. Погребняка.

Окремо необхідно відмітити й рекомендувати адміністративним менеджерам ДЛА негайно ініціювати перед Урядом України про відміну постанови КМ України від 16.05.2007 р. "Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок". Адже вона повністю протидіє виконанню Земельної реформи України щодо ідентифікації землекористування. Те ж стосується Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка була прийнята трьома роками раніше (2004 р.), у т. ч. з питань "відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього".

Без термінового перегляду АК України, повернення затвердження лісівничих норм і правил до повноважень самого ЦОВВ із лісового господарства й лісостористування, не виставляти КМ України на посміх щодо затвердження лісівничих норм і правил свідомій громадськості. Винятком є тільки порядок оподаткування земель лісових, у лісогосподарському виробництві, приклад якого доцільно запозичити тільки з польського законодавства — плата за землю.

Література:

1. Про Земельну реформу: Постанова Верховної Ради Української РСР від 18.12.1990 р. № 563-XII із змінами від 22.09.2005 р., ст.100. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text>

2. Про реформування структури управління лісовим та мисливським господарством, яка б забезпечувала підвищення продуктивності лісів, охорону, відтворення і раціональне використання лісових ресурсів у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях: Указ Президента України від 28 лютого 1995 р. № 142/95. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142/95#Text>

3. Про поліпшення ведення лісового господарства в лісах Української РСР: Постанова

Центрального комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР від 6.10.1959 року № 551. Відомості Верховної Ради України.

4. Лісовий кодекс Української РСР: Міністерство лісового господарства Української РСР. — Київ: Видавництво "Урожай", 1981. Ст. 50—52.

5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III (Редакція станом на 16.10.2020). Відомості Верховної Ради України. 2020. № 3—4. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

6. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-XII (Редакція станом на 03.07.2020). Відомості Верховної Ради України. 2020. № 17, Ст.100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

7. Standard classification of land Use UN-ECE/FAO. Розроблена і затверджена Статистичною комісією та Європейською економічною комісіями. Конференція європейських статистиків. Тридцять сьома пленарна сесія. Женева. 12—16 червня 1989 року.

8. Фурдичко О.І., Бобко А.М. Землі лісові як об'єкт праці та екологічних спостережень у лісівництві. Вісник аграрної науки. 2013, № 7. С. 60—64.

9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 року № 1629-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

10. Кашпор С.М. Осучаснення моделі розрахунку розміру головного лісостористування. Науковий вісник національного аграрного університету. Лісівництво. 1998. Вип. 8. С. 207—213.

11. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого розвитку агросфери в контексті європейської інтеграції України: моногр. К.: ДІА, 2014. 112 с.

12. Бобко А.М. Нові шляхи підвищення інтенсифікації лісової економіки України. Лісовий журнал. 1994. № 4. С. 30—34.

13. Бобко А.М. Про забезпечення економічних потреб суспільства деревиною власного виробництва. Економіка України. 1995. № 6. С. 34—41.

14. Синякевич І. Національна політика в лісовому господарстві у контексті глобальних екологічних загроз. Економіка України. 2012. № 1. С. 61—68.

15. Дребот О.І., Бобко А.М. Ліси та лісівництво в Україні: стан і економічні наслідки землекористування у дзеркалі часу. Економіка України. 2015. № 1. С. 82—94.

16. Бідолаха Д.І. Теоретико-методологічні та технологічні засади впорядкування земельних насаджень в населених пунктах України: дис. ... д-ра. с.-г. наук: 06.03.02; 06.03.01. Київ, 2020. 514 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_bidolah.pdf

17. Rougieux P., Brusselen J. van, Lovric M., Kiljunen J., Varis S., Zudin S. The Forest Products Trade Flow Database — a reproducible method and tool to support the analysis of international forest products trade. Bulletin: EFI Technical Report. 2017. № 100. pp. 54 pp. ref. 6.

18. Про затвердження Санітарних правил в лісах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 555. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF#n9>

References:

1. Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (1990), Resolution "On Land Reform", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text> (Accessed 10 March 2021).

2. President of Ukraine (1995), Decree "On reforming the management structure of forestry and hunting in Zakarpattia, Ivano-Frankivsk and Chernivtsi regions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142/95#Text> (Accessed 10 March 2021).

3. Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR (1959), Resolution "On the improvement of forestry in the forests of the Ukrainian SSR", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 551.

4. Ministry of Forestry of the Ukrainian SSR (1981), "Forest Code of Ukrainian SSR", Vydavnytstvo "Urozhai", Kyiv, Ukraine, pp. 50—52.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 10 March 2021).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1994), "Forest Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (Accessed 10 March 2021).

7. Statistical Commission and the European Economic Commission (1989), "Standard classification of land use UN-ECE/FAO. Developed and approved by the Statistical Commission and the European Economic Commission", Conference of European Statisticians. Thirty-seventh plenary session, Geneva, Switzerland, 12—16 June.

8. Furdychko, O.I. and Bobko, A.M. (2013), "Forest lands as objects of labor and environmental

observations in forestry", Visnyk ahrarynoi nauky — Bulletin of Agrarian Science, vol. 7, pp. 60—64.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), Law of Ukraine "About the National Program of Adaptation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (Accessed 10 March 2021).

10. Kashpor, S.M. (1998), "Modernization of the model for calculating the size of the main forest use", Naukovyi visnyk natsionalnoho ahrarynoho universytetu. Lisivnytstvo — Scientific Bulletin of the National Agrarian University. Forestry, vol.8, pp. 207—213.

11. Furdychko, O.I. (2014). Ekolohichni osnovy zbalansovanoho rozvytku ahrosfery v konteksti yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy: monohrafiia [Ecological bases of balanced development of agrosphere in the context of European integration of Ukraine: monograph]. Kyiv: DIA.

12. Bobko, A.M. (1994), "New ways to increase the intensification of Ukraine's forest economy", Lisovyi zhurnal — Forest journal, vol. 4, pp. 30—34.

13. Bobko, A.M. (1995), "About providing of economic needs of a society with wood of own production", Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine, vol. 6, pp. 34—41.

14. Syniakevych, I. (2012), "National forest policy in the context of global environmental threats", Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine, vol.1, pp.61—68.

15. Drebot, O.I. and Bobko, A.M. (2015), "Forests and forestry in Ukraine: state and economic consequences in the time mirror", Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine, vol. 1, pp. 82—94.

16. Bidolakh, D.I. (202), "Theoretical, methodological and technological background to the issue of plantation management in the populated localities of Ukraine", Ph.D. Thesis, Kyiv, Ukraine, available at: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_bidolah.pdf (Accessed 10 March 2021).

17. Rougieux, P. Van Brusselen, J. Lovric, M. Kiljunen, J. Varis, S. and Zudin, S. (2017), The Forest Products Trade Flow Database — A reproducible method and tool to support the analysis of international forest products trade, European Forest Institute, Joensuu, Finland.

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (1995), Resolution "On approval of the Sanitary Rules in the forests of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF#n9> (Accessed 10 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 18.03.2021 р.

УДК 331.101.3:005.631.11:004

І. І. Вініченко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID:0000-0002-9527-1625

Н. К. Дьяченко,

старший викладач кафедри вищої математики,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-8506-9204

В. О. Лапа,

аспірант кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID:0000-0002-5488-509X

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.34

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics,

Dnipro State Agrarian and Economic University

N. Diachenko,

Senior Lecturer of the Department of Mathematics,

Dnipro State Agrarian and Economic University

V. Lapa,

Postgraduate student of the Department of Economics,

Dnipro State Agrarian and Economic University

INFORMATION PROVISION OF HUMAN RESOURCES IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуто основні тенденції використання інформаційно-комунікаційних технологій в контексті управління кадровим потенціалом аграрних підприємств. Встановлено, що інноваційний розвиток аграрної сфери країни залежить від швидкості оновлення техніко-технологічних та інформаційних знань, а також рівня розвитку динамічних здібностей сільськогосподарських працівників. Розглянуто інформаційні технології, що використовуються в аграрному виробництві під час управління трудовими ресурсами, маркетингом, виробництвом. Зазначено на необхідності проведення систематичних досліджень щодо розвитку цифрової трансформації в агробізнесі з економічним обґрунтуванням доцільності впровадження діджиталізації до HR-менеджменту аграрних підприємств. Зроблено висновки, що інформаційне забезпечення управління аграрним кадровим потенціалом має ґрунтуватися на новітніх знаннях та впроваджуватися у бізнес- та HR-процесах менеджменту сільськогосподарських підприємств.

The article considers the main trends in the use of information communication technologies in the context of human resources management of agricultural enterprises. The relevance of the introduction of innovation and information is indicated technologies in the HR-management system on the basis of business and HR optimization processes of agricultural enterprises. It is established that the innovative development of the agricultural sector of the country depends on the speed of updating technical and technological and information knowledge, as well as the level of development of dynamic agricultural abilities employees. The need for professional development has been identified level of employees, systematic updating of knowledge, skills, abilities computer skills. The information technologies used in agrarian are considered production. It is established that the general functionality of applications of HRM-systems expand by — adding opportunities for group work and more perfect work with content and analytics, automatic synchronization the terms of the contract of employees with the actual results of their work, distribution of the Internet for hiring staff, etc.

The functionality of HR management information systems allows effectively carry out personnel planning, hiring, certification, personnel reserve, training, work motivation. The need for an integrated partnership with IT companies is proved, research institutions and educational institutions for the purpose dissemination of the best information technologies in agricultural production and formation of a single information space of agribusiness. The need for professional development has been identified level of employees, systematic updating of knowledge, skills, abilities computer skills. The need for systematic research on development of digital transformation in agribusiness with economic substantiation of expediency of introduction of digitalization to HR-management of agricultural enterprises. It is concluded that information management agricultural human resources should be based on the latest knowledge and to be implemented in business and HR-management processes agricultural enterprises.

Ключові слова: кадровий потенціал, інформаційні технології, аграрні підприємства.
Key words: human resources, information technology, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Пріоритетною сферою функціонування агробізнесу в сучасних економічних умовах стає інформаційне забезпечення управління розвитком кадрового потенціалу підприємств. Зі стрімким розвитком науково-технічного прогресу все більше зростає потреба агротоваровиробників у сучасних наукових розробках щодо діджиталізації управління сільськогосподарським виробництвом, особливо в умовах впливу карантинних заходів, обумовлених світовою пандемією.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням зацікавленості аграріїв до впровадження новітніх технологій до сфери сільськогосподарського виробництва, що дасть змогу збільшити його продуктивність та матиме потужний позитивний ефект для подальшого розвитку. При цьому головною метою підвищення ефективності управління кадровим потенціалом агропідприємств має бути забезпечення підприємств такими трудовими ресурсами, які здатні вирішувати складні завдання за допомогою використання новітніх комп'ютерних технологій, що сприятиме швидкому та якісному досягненню операційних та стратегічних цілей.

Враховуючи швидкість змін технологічного розвитку аграрного сектору економіки країни та популяризації напрямів науково-технічних розробок серед агропідприємств особливої актуальності набуває впровадження інноваційно-інформаційних технологій в системі HR-менеджменту на засадах оптимізації бізнес — та HR-процесів сільськогосподарських підприємств, що й розглядається у статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Грунтовні дослідження щодо формування та розвитку кадрового потенціалу аграрних підприємств в різні часи здійснювались наступними вітчизняними вченими: В.Я. Амбросов, О.А. Бугуцький, Н.К. Васильєва, О.І. Дацій, М.В. Зубець, С.І. Демяненко, О.Ю. Єрмаков, О.В. Крисальний, М. Кропивко, А.В. Молдован, С.І. Наконечний, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавер, П.В. Трегобчук, О.В. Шубравська та ін. Результати досліджень щодо виявлення особливостей використання інформаційних технологій в роботі сільськогосподарських працівників під час управління бізнес- та HR-процесами в аграрній сфері, відображено в працях таких науковців, як К. Багацька, Б. Василів, Ю. Вдовиченко, М. Згуровський, Б. Тетерятник, А. Гейдор, В. Каплуненко, П. Коваленко, Л. Науменко, М. Роїк, М. Ромащенко, О. Татаріко, С. Трибель та інші.

Водночас подальшого розвитку потребують питання інформаційного забезпечення процесу управління кадровим потенціалом аграрних підприємств, яке надає можливість ухвалювати критично-важливі управлінські рішення, що сприяють оптимізації витрат, максимізації прибутку та підвищенню конкурентоздатності агровиробництва. З огляду на це, виникає нагальна необхідність щодо проведення більш поглиблених досліджень щодо формування й розвитку кадрового потенціалу аграрних підприємств в умовах розповсюдження цифрових технологій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних напрямів використання інформаційних систем і технологій в контексті управління кадровим потенціалом сільськогосподарських підприємств під час економічної кризи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи суцільну цифровізацію аграрної економіки все більш актуальною стає проблема вибору оптимального програмного забезпечення для успішного функціонування сільськогосподарських підприємств. Зокрема, спостерігається конкуренція щодо комп'ютерних програм, які використовуються в галузі кадрового менеджменту. З економічної точки зору саме інформаційні технології дозволяють перетворити інформацію на ресурс та джерело доданої вартості й зайнятості. Впровадження цифрових технологій все більше прискорюється, що вимагає від споживачів певної компетенції, особливо, в контексті створення людського капіталу, що становить рушій цифрової економіки. В кризових умовах господарювання аграрних підприємств інноваційно-інформаційне забезпечення процесу управління кадровим потенціалом сприяє забезпеченню досягнення конкурентних переваг, підвищенню ефективності праці, а також максимальній трудовій віддачі персоналу. З огляду на це, на думку вчених, кадровий потенціал слід розглядати як сукупні можливості і здібності працівників, які необхідні для здійснення дій, що забезпечують стратегічну перевагу серед конкурентів саме за рахунок ефективного застосування в робочих процесах знань і вмінь з користування цифровими технологіями [3; 6].

Зокрема, інформаційне забезпечення управління кадровим потенціалом полягає у розробці та реалізації управлінських рішень на підставі аналізу інформаційного масиву щодо планування чисельності кадрів й професійного підбору персоналу, нормативно-довідкових даних стосовно нормування праці, регламентації посадових обов'язків, охорони праці, техніко-економічних та уніфікованих даних, пов'язаних із забезпеченням ефективного використання робочого часу та формуванням системи мотиваційного менеджменту [3, с. 67].

Водночас Вдовиченко Ю.В. вважає, що роль цифрових технологій в кризових умовах ведення агробізнесу проявляється через зростання продуктивності праці, розширення способів збуту сільськогосподарської продукції, а також у підвищенні рівня консолідації агро-

підприємств з компаніями, що розробляють спеціалізовані інформаційні технології [1, с. 79].

Провідні агрокомпанії, що займаються галузями рослинництва та тваринництва, активно шукають та впроваджують високоякісні інноваційні рішення, які здатні підвищити ефективність та продуктивність власної виробничо-економічної діяльності. Кожне сільськогосподарське підприємство має свою специфіку і потребує індивідуальних інноваційно-інформаційних рішень. Зокрема, цифровізація використовується для зміни бізнес-моделі, що забезпечує формування додаткових доходів та можливостей для створення нового типу ланцюгів вартості. Сучасні фермери все більше намагаються долучати новітні технології до операційних процесів господарств та продовжують активно нарощувати цифрові засоби виробництва. Саме карантинні заходи через COVID-19 стали потужним поштовхом щодо прийняття рішення агропідприємцями стосовно залучення цифрових сервісів до управління бізнес — та HR-процесами.

Слід зазначити, що використання цифрових технологій в сільському господарстві за рахунок підвищення продуктивності, ефективного споживання ресурсів, застосування ринкових можливостей, розширення комунікацій, оптимізації використання ресурсів та пристосування до кліматичних змін здатне забезпечити отримання економічних, соціально-культурних та екологічних благ. Отримання потенційних вигод від цифровізації сільського господарства потребує суттєвої трансформації у виробничих, маркетингових, логістичних та HR-процесах агропідприємств. З огляду на це, очікується на зміни у сільській економіці, соціальній інфраструктурі, житті громад, а також в управлінні природними ресурсами [2].

З впровадженням діджиталізації агробізнесу, значно більше має приділятися уваги підвищенню професійно-кваліфікаційного рівня працівників, систематичному оновленню знань, вмінь, навичок, зокрема, щодо володіння комп'ютерними технологіями. Це більшою мірою можливо завдяки стимулюванню та оцінюванню внесків таких фахівців у кінцевий результат, що сприятиме досягненню довгострокових цілей підприємства та забезпечить підвищення його конкурентоздатності у діловому економічному середовищі. Зазначимо на тому, що в умовах цифровізації агровиробництва з'являються нові напрямки розв'язання проблем зайнятості, робоче місце перестає бути фізичним об'єктом. Так, агроном на "цифровому робо-

чому місці" має можливість працювати дистанційно з гнучким графіком роботи, що оптимізує витрати на обладнання та утримання офісних приміщень. Завдяки мобільності, працівники можуть не знаходитись в полі протягом усього робочого дня, а працювати з будь-якої географічної точки, де є доступ до Інтернет-зв'язку.

Зазначимо, що на сьогодні в пріоритетних цінностях працівників, які працюють з інформаційними технологіями, знаходяться такі позиції, як комфорт на робочому місці; послідовність у завданнях; відсутність монотонної роботи; інтуїтивно зрозумілі інтерфейси та технології. Зокрема, в HR-підрозділах нейронні мережі займаються аналітикою кадрового потенціалу, які аналізують ознаки та вказують на певні проблеми працівників. За допомогою алгоритмів можливо прогнозувати сценарії щодо використання персоналу, що дозволяє своєчасно скорегувати умови праці та розробити найбільш ефективну систему мотивації.

Отже, цифрові сервіси щодо кадрового менеджменту аграрних підприємств мають включати спеціалізовані модулі, в основі яких знаходяться математичні моделі. Наприклад, певні модулі можуть підтримувати розв'язання завдань щодо якісного підбору персоналу на підставі імітаційного моделювання тощо. Існують програмні продукти, орієнтовані на автоматизацію облікових, виробничих, маркетингових та управлінських процесів. Слід зазначити, що постійний попит агровиробників на цифрові технології буде сприяти появі як нових постачальників пакетів програм, так і нових розробників однокішних додатків. Встановлено, що загальні функційні можливості додатків HRM-систем розширюються за рахунок: додавання можливостей групової роботи та більш досконалої роботи з контентом та аналітикою, автоматичною синхронізацією умов контракту співробітників із фактичними результатами їх роботи, поширення Інтернету для найму персоналу тощо. За оцінками аналітиків, у нових додатках будуть реалізовані можливості управління витратами на персонал, а також адаптовані програми з управління навичками персоналу та управління наймом групи співробітників тощо [8].

Таблиця 1. Функційні можливості модулів інформаційних систем щодо цифрового HR-менеджменту

№ з/п	Інформаційні системи	Функційні можливості модулів цифрових програм
1	Багатофункціональні експертні системи	- Профорієнтація; - відбір; - атестація працівників підприємства
2	Експертні системи для групового аналізу персоналу	- Тестування кандидата по професійним, діловим і психологічним якостям; - формування переліку вільних вакантних посад; - перевірка вакансій і висновки відповідних посад по рейтингу кандидата; - виявлення тенденцій розвитку підрозділів і організації в цілому
3	Програми розрахунку зарплати	- Облік особових рахунків працівників; - формування таблиць робочого часу; - розрахунок зарплати на основі таблиць в т.ч. за нормами робочого часу та виробітку; - облік наказів на оплату праці; - облік всіх видів відпусток; - облік всіх видів відрахувань, податків та утримань; - індексація заробітної плати; - підготовка і друк документів (довідки, лікарняні); підготовка та формування звітів
4	Комплексні системи HR-менеджмент	- Формування і ведення штатного розкладу; - збереження повної інформації про працівників; - відображення руху кадрів всередині підприємства; - зберігання штатних розкладів та посадових інструкцій; - ведення обліку вакансій; - облік і зберігання особистих справ співробітників і претендентів на вакансії (персональні дані, освіта, попередні місця роботи, навички та вміння, знання мов); - зберігання резюме кандидатів на вакансії; - облік і зберігання результатів оцінки кандидатів; - формування звітів щодо персоналу, у тому числі звітів за запитом користувача; - зберігання структури оплати праці в організації для прийняття рішень щодо стимулювання співробітників (можливе визначення довільних додаткових виплат посадовим особам)

Джерело: узагальнено на підставі джерел [1; 6; 8].

На думку Бурлакова О.С., в модулях цифрових сервісів мають міститися наступні функції управління кадровим потенціалом:

- 1) організація прийому працівників;
- 2) процес організації кадрів;
- 3) профорієнтація працівників і відбір;
- 4) залучення робочої сили на підприємство;
- 5) організація праці працівників (дотримання норм охорони праці і техніки безпеки, забезпечення відповідних умов праці);
- 6) підвищення кваліфікації працівників;
- 7) соціально-побутове обслуговування працівників;
- 8) формування резерву;
- 9) підготовка керівників, організація їх роботи;
- 10) стимулювання праці працівників;
- 11) оцінка результатів діяльності працівників;
- 12) моніторинг ринку праці та заробітної плати;

- 13) моніторинг робочого часу;
- 14) прогноз потреби в персоналі;
- 15) психодіагностика кадрів;
- 16) загальний кадровий аудит;
- 17) прогноз потенційних конфліктів тощо [6, с. 40].

Водночас функції, пов'язані з оцінюванням соціологічних та психологічних особливостей особистості працівника, що досить важливо для роботи кадрових служб, у більшості популярних інформаційних систем HR-менеджменту залишаються неопрацьованими в повному обсязі. Типовими завданнями інформаційних технологій, які використовуються в кадровому менеджменті, є персональний облік працівників, статистичний та оперативний облік і звітність, аналіз руху кадрів, аналіз якісного складу кадрів, ведення архіву. Функційні можливості модулів цифрових програм щодо HR-менеджменту представлено в таблиці 1.

Обрання певного модулю інформаційної системи дає більш широкі можливості для розвитку аграрних підприємств. Функціональність інформаційних систем з HR-менеджменту дозволяє ефективно здійснювати планування кадрів, наймання, адаптацію, атестацію, формування кадрового резерву, навчання, мотивацію; підвищує активність керівників підрозділів щодо управління кадровим потенціалом; дає змогу оцінювати ефективність не тільки роботи служби персоналу, але й в цілому підприємства.

Встановлено, що кадровий менеджмент малого агробізнесу, зокрема, фермерських господарств, у питаннях використання інформаційних систем першочерговим визначає підбір і облік кадрів. Для середнього і великого агробізнесу зростає значущість розвитку персоналу, потреба у формуванні кадрового резерву. З врахуванням відмінностей щодо різних масштабів діяльності підприємств використовують такі показники, як кількість робочих місць, поділ функцій користувачів цифрового сервісу з HR-менеджменту, швидкість його функціонування, складність адміністрування, вартість сервісу, спрацьованість механізмів, що забезпечують права доступу [2; 5].

Учені зазначають, що система HR-менеджменту на підприємствах у залежності від розмірів й потужностей сільськогосподарського виробництва передбачає наявність координаційної ланки: служби управління персоналом та відповідальної особи — менеджера з персоналу. Розробка цілей, функцій, методів, планів кадрової політики та технологій реалізації запланованих заходів, інформаційно-комунікацій-

ної системи, критеріїв та методик оцінки ефективності діяльності як персоналу, так і впроваджених цифрових технологій, мають бути спрямованими на досягнення ефективності у розрізі результатів (доходів) підприємства [8, с. 49].

Стратегічним завданням менеджерів під час цифрової трансформації агробізнесу є створення комплексу заходів інтегрованого партнерства з IT-компаніями, науково-дослідними установами та навчальними закладами з метою розповсюдження найкращих інформаційних технологій в агровиробництві: Інтернет речей (IoT), роботизація операцій, штучний інтелект, Big Data, супутникова система глобальної навігації (GNSS), безпілотні літальні апарати, геоінформаційні сервіси (ГІС), інтелектуальні біосенсиори та високотехнологічні датчики, технології 3D друку, міське органічне рослинництво тощо. Практично в кожному аграрному підприємстві вже використовуються технології з низьким впливом на ланцюг вартості сільськогосподарського виробництва, а саме: широко-смугові Інтернет-мережі (товарна технологія створення та/або використання більш складних технологій, таких як хмарні обчислення, дистанційне зондування, смартфони, планшети тощо); платформи для електронного бізнесу (аграрні marketplace); інформаційно-комунікаційні технології; аграрні мобільні додатки; мобільні месенджери; агрофоруми та аграрні онлайн-додатки (спеціалізовані сервіси), спрямовані на підвищення оперативності отримуваної інформації та професійної обізнаності аграріїв.

Встановлено, що в практиці роботи аграрних підприємств, крім команди фахівців, які використовують у роботі IT-технології, наприклад, агрономів, біотехнологів, маркетологів, інженерів, логістів, з метою оптимізації витрат все частіше створюються віртуальні підрозділи, здійснюється перехід на аутсорсинг, цифровий агроконсалтинг тощо. Водночас працівники повинні відповідати певним вимогам, мати інтелектуальні специфічні здібності, вміння працювати в команді, мати навички самоосвіти, бажання підвищувати кваліфікацію. Зазначимо, що активна участь в таких структурах належить менеджерам з HR-менеджменту, що свідчить про доцільність інтеграції напрямів кадрового менеджменту з виробничим. Штучний інтелект оптимізує процеси, позбавить непотрібних комунікацій, створить комфортне робоче середовище, позбавить управлінців від виконання рутинних завдань. У менеджерів залишиться функція контролю за алгоритмами, ухвалення рішень, корегування

бізнес- та HR-процесів [5, с. 91]. З врахуванням зазначеного під час реінжинірингу стратегії діяльності агропідприємств необхідно впроваджувати інноваційні технології до системи HR-менеджмент на засадах оптимізації її процесів та функційних операцій. На підставі досліджень вчених встановлено, що когнітивні технології, які використовуються у HR-управлінні, ґрунтуються на використанні штучного інтелекту та цифрових даних і дозволяють ухвалювати наступні рішення:

1) цифрове навчання і дослідження на основі ігрових брейнстормінгів;

2) управління smart-офісом — вбудовані голосові системи, що виконують типові дії працівників в управлінні процеса-ми;

3) геймофікація контенту навчальних програм, зокрема, онлайн-навчання;

4) цифрове опитування — аналітика великих даних у реальному просторі і часі, більш глибоке оцифровування контенту співбесіди з претендентами, адміністрування кадрових процесів;

5) інтегровані інструменти аналітики для відбору персоналу, використання програм залучення партнерів [7, с. 15].

Створення системи інформаційної підтримки агровиробників на основі сучасних комп'ютерних та мобільних технологій має ґрунтуватися на комп'ютеризації сільськогосподарських підприємств, навчанні й підвищенні кваліфікації сільськогосподарських працівників, створенні системної бази, а у перспективі — формуванні єдиного інформаційного простору агробізнесу. З огляду на це, доречним є також формування екосистем агропідприємств за допомогою електронних порталів та цифрових сервісів, які б мали додатки щодо певних маркетплейсів, постачання, збуту, наявності техніко-технологічних ресурсів, ринку трудових ресурсів, що спеціалізуються на використанні цифрових агротехнологій тощо [2].

Відтак якісні характеристики та професійні компетенції працівників мають формуватися, наприклад, шляхом трансферу технологій, який являє собою рух знань або технологій від однієї організації до іншої, або від закладів вищої освіти, науково-дослідних установ до агробізнесу, де знання перетворюються в інноваційний продукт. З врахуванням зазначеного, трансфер технологій надасть можливість оптимально спрямовувати агроінновації, що визначають та враховують швидкість змін техноло-

Таблиця 2. Основні напрямки цифровізації агропідприємств та тенденції науково-технічного розвитку аграрного виробництва

№ з/п	Напрями цифровізації	Характеристика тенденцій НТР аграрного виробництва
1	Масове впровадження пристроїв, інтелектуальних сенсорів та датчиків в агровиробництві	1. Розвиток інтелектуальних технологій в сільському господарстві. 2. Удосконалення процесів агровиробництва
2	Перехід до хмарних технологій	1. Зберігання та обробка великого обсягу інформації. 2. Проведення обчислень (точне землеробство, сівозміни, внесення мінеральних добрив тощо) за допомогою власних потужностей
3	Наскрізна автоматизація та інтеграція виробничих і управлінських процесів	1. Розвиток основних, допоміжних та управлінських бізнес-процесів агроформувань
4	Перехід на обов'язкове електронне діловодство та цифровізацію технічної документації	1. Швидка обробка інформації за технічною документацією. 2. Автоматичне зчитування інформації за допомогою штучного інтелекту
5	Цифрове моделювання технологічних процесів	1. Точне проектування і моделювання технологічних процесів землеробства
6	Розвиток технологій аграрної аналітики	1. Автоматизація технологій аграрної аналітики. 2. Збільшення швидкості обробки інформації і надання її управлінням та іншим користувачам
7	Інтернет речей	1. Моніторинг стану ґрунту та посівів. 2. Швидка реакція «продавця» безпосередньо на його ж сайті, без надання посередницьких послуг та дорожчання готової сільськогосподарської продукції

Джерело: узагальнено на підставі джерел [2; 4; 7].

гічного розвитку аграрного сектору, а також формують потенційно важливі напрями наукових досліджень та розробок. Слід зауважити на тому, що розвиток науково-технічного прогресу та інновацій в агросекторі сприяє більш ефективному використанню праці і капітальних інвестицій, що, в кінцевому підсумку, призводить до економічного зростання не тільки окремого підприємства, але й галузі в цілому.

Отже, для досягнення високої якості кадрового потенціалу в агробізнесі, а також з метою припинення відтоку за кордон спеціалістів ІТ-сфери, передусім потрібно забезпечити їм сприятливі умови праці та конкурентну оплату праці. Виконати це, крім держави, в змозі й великі та середні агропідприємства, які у такий спосіб зможуть покращити своє кадрове забезпечення і формувати потрібний для себе кадровий потенціал, намагаючись максимально адаптуватися під інформаційно-технологічні виклики сьогодення. На сьогодні вже існують певні тренди цифровізації аграрних підприємств та тенденції НТР виробництва.

Слід зазначити, що на перехідному етапі наявні цифрові масиви агропідприємств необхідно доповнювати даними, які надходять у

паперовому вигляді, проте, з часом, паперова завантаженість зменшиться, що позитивно позначиться на управлінні бізнес- та HR-процесами й призведе до ефективного функціонування на ринку. З огляду на це, цифровізація агробізнесу має на меті зробити його більш прозорим за рахунок внесення деталізованої інформації (про чисельність штату, продуктивність праці, фактичний стан виробництва, планові показники виробництва тощо) до цифрової бази, яку можуть контролювати керівники всіх рівнів, що супроводжуватиметься мінімальними витратами часу, зусиль та ресурсів.

Водночас потрібно аналізувати певні чинники, які впливають на можливість та швидкість впровадження цифрових технологій в агропідприємствах, а саме:

1) навички роботи з технічними пристроями цифрової мережі залежить насамперед від комп'ютерної грамотності працівників;

2) фінансове забезпечення впроваджуваної цифрової технології шляхом придбання необхідного обладнання для ефективної та результативної роботи господарств;

3) готовність до змін, які прийдуть із впровадженням новітніх технологій у роботу агрогосподарств [4, с. 88].

Попри стрімке зростання зацікавленості аграріїв у цифрових технологіях, у сільськогосподарських працівників ще недостатньо знань щодо оволодіння новітніми онлайн-ресурсами та комп'ютерними технологіями. На нашу думку зазначена проблема має системний характер і вимагає вирішення на державному рівні шляхом запровадження навчальних програм комп'ютерної грамотності. Керівники агропідприємств мають бути особисто зацікавленими у сприянні отриманню спеціалізованих знань працівниками у закладах вищої освіти, бізнес-школах, залученню до навчання за допомогою онлайн-курсів, майстер-класів тощо.

Отже, для підвищення знань та вмінь працівників аграрних підприємств щодо впровадження цифрових технологій доцільно використовувати сучасну модель навчання. З метою підвищення рівня зацікавленості у використанні цифрових технологій в АПК пропонується використовувати такі складові: суспільні зв'язки, що включають новини, інформацію про аграрну діяльність, форуми взаємодії з державними органами, юристами, організаціями тощо; eLearning, де люди можуть отримати або підвищити свій рівень з питань сільського господарства; супроводження проблем виробника від перспективного планування (бізнес-плануван-

ня) до збуту та реалізації щоденних операцій; супроводження надання консультаційних послуг; супроводження наукових розробок та досліджень; використання Web-технологій та мережі Інтернет, так як вони дають унікальні можливості доступу до інформації та реалізації інтерактивного дистанційного навчання і консультування.

Узагальнюючи вищезазначене встановлено, що основними напрямками підвищення якості інформаційного забезпечення управління кадровим потенціалом аграрних підприємств є: об'єднання економічної та кадрової інформації; оперативне внесення змін до інформаційних файлів; забезпечення працівників під час прийому на роботу прозорою інформацією щодо можливої оплати праці, кар'єрного зростання та інших відомостей; суттєве розширення необхідної інформації для подальшого аналізу та ухвалення рішень; спрощення системи діловодства за рахунок впровадження електронного документообігу тощо.

Отже, інформаційно-технологічні виклики сьогодення потребують використання цифрових технологій в підприємствах, що обумовлено покращенням комунікаційного процесу між агровиробниками, споживачами та постачальниками, удосконаленням якісних параметрів сільськогосподарської продукції, що зрештою призведе до зниження міграції молоді з сільських територій, зменшення витрат та ресурсів й сприятиме оптимізації управління бізнес — та HR-процесами агропідприємств. При грамотному впровадженні цифрових технологій у роботу агропідприємств значно підвищиться ділова репутація на ринку, буде забезпечено конкурентні переваги та рівень задоволеності споживачів. Під "грамотним впровадженням" розуміється не тільки оновлення ресурсної бази або закупівля програм для роботи з цифровим масивом даних, але ще й цілковита перебудова управлінської діяльності на підприємстві, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, внутрішньо-корпоративного устрою тощо.

ВИСНОВКИ

Інституційне середовище функціонування кадрового менеджменту сільськогосподарських підприємств активно змінюється разом із розширенням їх діяльності, що ефективно може здійснюватися із залученням електронних мереж, подальшої інтеграції кадрового потенціалу у систему управління підприємствами, посиленням уваги до процесу організації роботи персоналу та характеризується удоско-

наленням підходів до організації мережевого принципу взаємодії учасників комунікаційного процесу. В умовах використання локальних та глобальних комп'ютерних мереж під час управління бізнес-процесами, впровадження цифрових технологій стає суцільним. Водночас стейкхолдери все більше потребують відповідного цифрового багатовекторного представлення інформації, що спонукає менеджерів до вдосконалення цифрових навичок. Таким чином, використання цифрових технологій у системі HR-менеджменту аграрних підприємств спрямоване на оптимізацію всіх бізнес- та HR-процесів, що в результаті сприятиме зниженню витрат, попередженню ризиків та підвищенню ефективності використання кадрового потенціалу.

Подальші дослідження будуть пов'язані з вивченням відповідного програмного забезпечення кадрового менеджменту аграрних підприємств під час розробки кадрової політики.

Література:

1. Вдовиченко Ю.В. Цифрові технології як основа та рушійна сила розвитку сучасної глобальної економіки. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 79—82.

2. Горобець Н.М., Хомякова Д.О., Стариковська Д.О. Перспективи використання цифрових технологій в діяльності аграрних підприємств. Ефективна економіка. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8521> (дата звернення: 12.03.2021).

3. Дашко І.М. Кадровий потенціал: сутність та фактори його розвитку. Економіка та держава. 2017. № 1. С. 65—68.

4. Болтянська Н.І., Шокарев О.М. Шляхи підвищення ефективності управління сільськогосподарським виробництвом. Технічне забезпечення інноваційних технологій в агропромисловому комплексі: зб. матеріалів доп. сучасн. II Міжнар. наук.-практ конф., 02—27 лист. 2020 р. Мелітополь: ТДАУ ім. Д. Моторного, 2020. С. 86—90.

5. Бурлаков О.С. IT-аутсорсинг як інструмент оптимізації діяльності підприємств. Сталій розвиток економіки. 2013. № 4 [42]. С. 90—93.

6. Бурлаков О.С. Інформаційні технології управління кадровим потенціалом. Modern Economics, 2019. № 14. С. 39—43. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/14-2019/burlakov.pdf> (дата звернення: 10.03.2021).

7. Жуковська В.М. Цифрові технології в управлінні персоналом: сутність, тенденції, розви-

ток. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. С. 13—17. URL <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-2-2017/5.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).

8. Трансформація системи HR-менеджмент підприємства / Брич В., Борисяк О., Білоус Л., Галиш Н. Тернопіль: ВПЦ "Економічна думка TNEU", 2020. 212 с.

References:

1. Vdovychenko, Yu. V. (2018), "Digital technologies as the basis and driving force of modern global economy", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 7—82.

2. Horobets', N. M. Khomiakova, D. O. and Starykovs'ka, D. O. (2021), "Prospects for the use of digital technologies in the activities of agricultural enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8521> (Accessed 12 March 2021).

3. Dashko, I.M. (2017), "Human resources: the essence and factors of its development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 65—68.

4. Boltians'ka, N.I. and Shokarev, O.M. (2020), "Ways to increase the efficiency of agricultural production management", *Tekhnichne zabezpechennia innovatsijnykh tekhnolohij v ahropromyslovomu kompleksi: zb. materialiv dop. suchasn. II Mizhnar. nauk.-prakt konf.* [Technical support of innovative technologies in the agro-industrial complex: coll. materials of modern reports. II International. scientific-practical conference], TDAU im. D. Motornoho, Melitopol', Ukraine, 02—27 nov, pp. 86—90.

5. Burlakov, O.S. (2013), "IT outsourcing as a tool for optimizing the activities of enterprises", *Stalij rozvytok ekonomiky*, vol. 4, pp. 90—93.

6. Burlakov, O.S. (2019), "Information technologies of personnel potential management", *Modern Economics*, [Online], vol. 14, pp. 39—43, available at: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/14-2019/burlakov.pdf> (Accessed 10 March 2021).

7. Zhukovs'ka, V.M. (2017), "Digital technologies in personnel management: essence, tendencies, development.", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, [Online], pp. 13—17, available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-2-2017/5.pdf> (Accessed 12 March 2021).

8. Brych, V. Borysiak, O. Bilous, L. and Halysh, N. (2020), *Transformatsiia systemy HR-menedzhment pidpriemstva* [Transformation of the HR-management system of the enterprise], VPTs "Ekonomichna dumka TNEU", Ternopil', Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 18.03.2021 р.*

УДК 330: 338.054.23

С. О. Кириченко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7801-0181

Р. В. Тульчинський,

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
ЗВО "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая"
ORCID ID: 0000-0003-1605-1403

А. В. Ружицький,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
ЗВО "Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая"
ORCID ID: 0000-0002-5626-0616

С. О. Тульчинська,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-1409-3848

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.42

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЧИННИКИ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

S. Kyrychenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

R. Tulchinskiy,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of management and public administration,
IHE "Academician Yuri Bugay International Scientific and Technical University", Kyiv

A. Ruzhytskyi,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of management and public administration,
IHE "Academician Yuri Bugay International Scientific and Technical University", Kyiv

S. Tulchynska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of economics and entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

LIMITING FACTORS OF THE SYSTEM OF STRATEGIC ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

У статті виокремлено обмежувальні чинники системи стратегічного антикризового управління підприємством. З'ясовано, що криза виступає еволюційним наслідком впливу низки негативних внутрішніх та зовнішніх чинників, які в подальшому створюють стійкі передумови розвитку кризового стану, фіналізуючись у досягненні повної неплатоспроможності суб'єкта господарювання, його подальшому банкрутстві та ліквідації. До обмежувальних чинників, які можуть негативним чином вплинути на успішність сформованої стратегії антикризового управління віднесено наступні: слабкість вітчизняного нормативно-правового забезпечення, що регламентує механізми підтримки малого та середнього підприємництва, що подекуди носить дестимулюючий характер, лише поглиблюючи існуючі проблеми, пов'язані з відсутністю зацікавленості місцевих та регіональних органів влади у такому розвитку; нестабільність національної макроекономічної кон'юнктури; обмеженість та ситуативність побудови організаційної структури пе-

реважної більшості вітчизняних підприємств; відсутність необхідного ресурсного потенціалу щодо організації та впровадження антикризових заходів та повноцінних стратегій; об'єктивна фінансова неспроможність підприємств до ініціації, впровадження або купівлі інноваційних технологій; застосування ситуативних підходів в організації системи антикризового управління та надання переваги прийняттю інтуїтивних управлінських рішень; технологічна відсталість вітчизняних виробництв та переважання у структурі національної економіки виробництв, характерних для індустріальних укладів економіки, що власне і спричиняє слабкість інноваційного потенціалу економіки; нехтування важливістю інформаційної складової та необхідністю відповідного контролю й моніторингу інформаційного середовища; недолугість вмотивованості роботи персоналу підприємства, невідповідність професійних цілей персоналу та підприємства. Виокремлено критеріальні ознаки оцінки рівня ефективності обраних підприємством підходів в організації стратегічного антикризового управління підприємством.

The article highlights the limiting factors of the system of strategic crisis management of the enterprise. It was found that the crisis is an evolutionary consequence of a number of negative internal and external factors, which further create stable preconditions for the development of the crisis, ending in the complete insolvency of the business entity, its further bankruptcy and liquidation. The crisis as a phenomenon is an integral stage in the development of economic systems at all levels of economic systems. The system of strategic crisis management of the enterprise should be considered as a comprehensive system to ensure stable operation and development of the enterprise in a changing environment and the objective factor of economic uncertainty, which provides an effective system for forecasting, neutralizing and counteracting existing or potential threats in different times. Also the development of creative measures to level the crisis of the enterprise. Among the limiting factors that may negatively affect the success of the current strategy of crisis management are the following: the weakness of domestic regulations, which regulates mechanisms to support small and medium enterprises, which is sometimes disincentive, only deepening the existing problems related to the lack of the interest of local and regional authorities in such development; instability of the national macroeconomic situation; limited and situational construction of the organizational structure of the vast majority of domestic enterprises; lack of necessary resource potential for the organization and implementation of anti-crisis measures and full-fledged strategies; objective financial inability of enterprises to initiate, implement or purchase innovative technologies; application of situational approaches in the organization of the crisis management system and giving preference to intuitive management decisions; technological backwardness of domestic production and the predominance in the structure of the national economy of production, characteristic of industrial economies, which actually causes the weakness of the innovation potential of the economy; neglect of the importance of the information component and the need for appropriate control and monitoring of the information environment; weakness of motivation of the personnel of the enterprise, inconsistency of professional goals of the personnel and the enterprise. The criterion features of the assessment of the level of efficiency of the approaches chosen by the enterprise in the organization of strategic anti-crisis management of the enterprise are singled out.

Ключові слова: система антикризового управління підприємством, економічна криза, етапність антикризового управління, функціональні аспекти антикризового управління.

Key words: system of anti-crisis management of the enterprise, economic crisis, stages of anti-crisis management, functional aspects of anti-crisis management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні процеси розвитку глобальних економічних систем та динаміка зростання прогресивних світових економік відзначається перманентною стагнацією, розвитком рецесійних процесів та поступовим формуванням базових передумов щодо виникнення глобальної кризи планетарного масштабу. Водночас, враховуючи, що підприємницькі структури є однією із системоутворюючих складових відкритих економічних систем ринкового типу, а їх фінансово-господарський стан слугує універсальним індикатором якості зовнішнього економічного середовища та відповідного потенціалу економічних

систем вищого рівня, наразі набуває теоретичної ваги дослідження організаційно-управлінських механізмів підтримки нормального функціонування підприємства в умовах неконтрольованої деструкції економічної інфраструктури та загальної кон'юнктурної нестабільності.

Більш того, особливої актуальності набувають питання не лише підтримки стабільного функціонування підприємства, але й розробки комплексних оперативних та стратегічних заходів, націлених на забезпечення ефективної нейтралізації та подальшої протидії глобальним та локальним загрозам, породженим кризовими явищами в економіці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Різні аспекти дослідження питань організації ефективних систем управління підприємством в сучасних трансформаційних умовах розвитку суб'єктів господарювання набули широкого висвітлення у працях вітчизняних дослідників. У цьому напрямі необхідно відзначити наробки таких вчених: Я. Алмашій, О. Апарова, Р. Біловола, Т. Булович, Я. Вознюк, Н. Гетманцев, Г. Дудукало, Л. Зверук, Т. Конзерська, І. Кордонець, О. Потішняк, Н. Сапельнікова, В. Шконда, Л. Янковська, О. Ястремська та інших.

Однак, попри високий рівень теоретичних напрацювань вітчизняних науковців у сфері стратегічного управління підприємством, актуальним залишається дослідження прикладних аспектів забезпечення формування комплексної системи антикризового управління в умовах високого ступеня мінливості та невизначеності зовнішнього економічного середовища.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виокремлення обмежувальних чинників системи стратегічного антикризового управління підприємством.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні було:

- з'ясовано ознаки економічної кризи;
- обґрунтовано необхідність запровадження системи стратегічного антикризового управління підприємством;
- виокремлено обмежувальні чинники системи стратегічного антикризового управління підприємством;
- виявлено критеріальні ознаки оцінки рівня ефективності, обраних підприємством підходів в організації стратегічного антикризового управління підприємством.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливо розуміти, що криза передусім слугує результуючим виразником ефективності внутрішньогосподарських процесів та рефлектуючим наслідком тривалих впливів якісних параметрів таких процесів на діяльність підприємства. Саме тому криза виступає еволюційним наслідком впливу низки негативних внутрішніх та зовнішніх чинників, які в подальшому створюють стійкі передумови розвитку кризового стану, фіналізуючись у становищі повної неплатоспроможності суб'єкта господарювання, його подальшому банкрутстві та ліквідації.

Економічні кризи — це цілком об'єктивна закономірність для будь-якої господарської діяльності. Як показує світова практика, банкрутства підприємств — це не випадкові явища, а певна закономірність в економіці розвинених країн. Криза як явище є невід'ємним етапом у розвитку економічних систем усіх рівнів економічних систем, а особливо на рівні підприємств, однак, у контексті розгляду даного поняття у рамках підприємницьких структур, його варто визначити як проміжний процес у розвитку підприємства, який характеризується піковим загостренням наявних суперечностей у структурі та ефективності організації господарських процесів як у внутрішньо-організаційному розрізі так і в контексті зовнішніх взаємодій підприємства, що може слугувати причиною різкого погіршення показників фінансово-економічного стану та банкрутства підприємства.

Європейські дослідники відзначають, що до кінця року доживають не більше 20—30 відсотків новостворених підприємств, а протягом п'яти років 50 відсотків припиняють свою виробничу діяльність [3, с. 266].

Найпершими ознаками виникнення внутрішніх осередків потенційно можливого розвитку кризи є насамперед негативна динаміка ключових показників ефективності діяльності підприємства, що може виявляти себе як у виробничому напрямі (падіння продуктивності праці, невиконання виробничих планів і т.д.), так і щодо базових індикаторів фінансово-економічного стану (зниження рівня показників рентабельності та ділової активності).

Ігнорування означених явищ спричиняє істотний вплив на фінансовий потенціал організації, формуючи дисбаланси у рівнях кредиторської та дебіторської заборгованості, надходженнях грошових коштів, можливостях покриття короткострокових дефіцитів і т.д.

Зазначені обставини обумовлюють високу чутливість підприємства до зовнішніх кон'юктурних коливань, негативний вплив яких в умовах прогресуючої внутрішньогосподарської кризи може спричинити його банкрутство та повну ліквідацію.

Сутнісні ознаки кризи як економічного явища криються у його діалектичній природі, що у свою чергу вимагає більш широкого тлумачення його сутності уникаючи, при цьому, його прирівнювання до негативних економічних наслідків функціонування та обмежень у діяльності підприємства [1, с. 46; 5; 7, с. 87]. Адже криза може виступати одним із стимулів розвитку підприємства, поштовхом до його якіс-

ної трансформації та модернізації, оптимізації непродуктивних ланок функціонування.

Але у випадку, коли криза виступає стимулом до розвитку, необхідно зазначити, що криза може виступати у якості оптимізаційного інструменту тільки за умов відносної стабільності зовнішнього економічного середовища. Це пов'язано із тим, що наявність деструктивного впливу екзогенних чинників лише інтенсифікує внутрішні кризові процеси та підсилює загальне зростання негативних проявів кризи, що може призвести до банкрутства підприємства та його подальшої ліквідації. Водночас на сьогоднішній день в умовах стрімкого економічного глобалізаційного розвитку стабільність зовнішнього економічного середовища по суті є утопічною та неможливою.

Саме тому розгляд існуючих проблем та питання організації системи стратегічного антикризового управління підприємством із урахуванням швидкоплинних змін зовнішнього економічного середовища вимагає виходу за рамки традиційного ототожнення антикризового управління як системи заходів, націлених на подолання нестабільних станів функціонування підприємства у короткостроковій перспективі в кризових умовах розвитку конкретного підприємства в певний період часу.

Систему стратегічного антикризового управління підприємством необхідно розглядати як комплексну систему забезпечення стабільного функціонування та розвитку підприємства в умовах мінливого зовнішнього середовища та дії об'єктивного фактору економічної невизначеності, що передбачає налагодження ефективної системи прогнозування, нейтралізації та протидії існуючим або потенційним загрозам у різних часових перспективах, а також розроблення креативних заходів щодо нівелювання кризових станів підприємства.

Підвищення ефективності управління підприємством у певному проміжку часі вимагає виокремлення основних цілей стратегічного антикризового управління.

Кожна з таких окреслених цілей буде слугувати важливим напрямом при подальшому прийнятті управлінських рішень щодо розвитку підприємства. Водночас окреслено цілі не повинні перетинатися, оскільки в іншому випадку зрівнюються тимчасові обмеження на їх реалізацію [2, с. 51; 3, с. 267; 4, с. 16].

Ознайомлення з функціонуванням вітчизняних підприємств свідчить про те, що антикризове управління на теперішньому етапі є більшою мірою ситуативним, орієнтованим на подолання конкретних кризових ситуацій [6, с. 27; 7, с. 85].

У процесі розробки системи стратегічного антикризового управління підприємством важливо розуміти необхідність належної оцінки ряду обмежуючих чинників, які можуть негативним чином вплинути на успішність сформованої стратегії. Окремо до таких чинників слід віднести такі:

- слабкість вітчизняного нормативно-правового забезпечення, яке регламентує механізми підтримки малого та середнього підприємства, що подекуди носить дестимулюючий характер, лише поглиблюючи існуючі проблеми, пов'язані з відсутністю зацікавленості місцевих та регіональних органів влади у такому розвитку;

- нестабільність національної макроекономічної кон'юнктури;

- обмеженість та ситуативність побудови організаційної структури переважної більшості вітчизняних підприємств;

- відсутність необхідного ресурсного потенціалу щодо організації та впровадження антикризових заходів та повноцінних стратегій;

- об'єктивна фінансова неспроможність підприємств до ініціації, впровадження або купівлі інноваційних технологій;

- застосування ситуативних підходів в організації системи антикризового управління та надання переваги прийняттю інтуїтивних управлінських рішень;

- технологічна відсталість вітчизняних виробництв та переважання у структурі національної економіки виробництв, характерних для індустріальних укладів економіки, що власне і спричиняє слабкість інноваційного потенціалу економіки;

- нехтування важливістю інформаційної складової та необхідністю відповідного контролю й моніторингу інформаційного середовища;

- слабкість вмотивованості роботи персоналу підприємства, невідповідність професійних цілей персоналу підприємства.

Варто також наголосити на важливості правильного вибору критеріальних ознак оцінки рівня ефективності обраних підприємством підходів в організації стратегічного антикризового управління підприємством. На нашу думку, найбільш вагомими серед них можна визначити такі:

- динаміку відхилень ключових індикаторів фінансово-економічного стану підприємства;

- ступінь автономності функціонування підприємства відносно зовнішніх факторів кризового характеру;

— пропорційність отриманих результатів та понесених витрат на впроваджені антикризові заходи;

— ступінь реактивності господарської системи підприємства на впроваджені антикризові заходи;

— кваліфікаційний рівень кадрового складу управління підприємством.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі вищевикладеного можна стверджувати, що забезпечення стратегічних аспектів антикризового управління підприємством вимагає дотримання чіткої етапності у побудові даної системи, врахування відповідних функціональних аспектів, обмежуючих чинників та належної оцінки впроваджених антикризових заходів.

Визначено перелік базових критеріальних ознак, які дозволяють найбільш об'єктивно та повно оцінити ефективність впроваджених організацією антикризових заходів стратегічного управління, серед яких: динаміка відхилень ключових індикаторів фінансово-економічного стану підприємства; ступінь автономності функціонування підприємства відносно зовнішніх факторів кризового характеру; пропорційність отриманих результатів та понесених витрат на впроваджені антикризові заходи; ступінь реактивності господарської системи підприємства на впроваджені антикризові заходи; кваліфікаційний рівень кадрового складу управління підприємством.

Подальших досліджень вимагає обґрунтування концептуальних засад організації системи антикризового управління підприємством, що містить: виокремлення об'єкту та суб'єктів управління, обґрунтування принципів системи антикризового управління підприємством, а також загальних й специфічних функцій системи антикризового управління підприємством.

Література:

1. Ковбас Г.І. Стратегічні аспекти антикризового управління у контексті усунення загроз мотивації персоналу підприємств. Scientific notes of Lviv University of Business and Law. 2019. Т. 21. С. 45—50.
2. Гринько Т. Стратегія як інструмент антикризового управління на підприємстві. Економіст. 2013. № 8. С. 51—53.
3. Єпіфанова І.Ю., Оранська Н.О. Сутність антикризового управління підприємства. Економіка і суспільство. 2016. № 2. С. 265—269.
4. Камнева А.В. Дослідження існуючих інструментів та моделей антикризового управ-

ління на підприємстві. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. 2014. № 4. С. 15—27.

5. Кривда О.В., Кириченко С.О., Дубенець В.П. Концептуальні засади стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства. Ефективна економіка. 2019. Вип. 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (дата звернення 27.05.2020).

6. Тульчинська С.О., Солосіч О.С., Тульчинський Р.В. Дослідження напрямів мінімізації впливу ризик-факторів на діяльність комунальних підприємств соціальної сфери м. Києва на прикладі комунального підприємства "Промінь". Агросвіт. 2020. Вип. 5. С. 25—30.

7. Тульчинська С.О., Чорний Б.П. Діагностика основних компонент стратегічного потенціалу підприємств розподілення електроенергії. Економічний вісник НТУУ "КПІ", 2016. Вип. 13. С. 85—93.

References:

1. Kovbas, G.I. (2019), "Strategic aspects of crisis management in the context of eliminating threats to the motivation of personnel of enterprises", Scientific notes of Lviv University of Business and Law, vol. 21, pp. 45—50.
  2. Grinko, T. (2013), "Strategy as a tool for crisis management in the enterprise", Ekonomist, vol. 8, pp. 51—53.
  3. Epifanova, I.Y. and Oranskaya, N.O. (2016), "The essence of crisis management of the enterprise", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 2, pp. 265—269.
  4. Kamneva, A.V. (2014), "Research of existing tools and models of crisis management at the enterprise", Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi, vol. 4, pp. 15—27.
  5. Kryvda, O.V. Kirichenko, S.O. and Dubenets, V.P. (2019), "Conceptual principles of strategic management of foreign economic activity of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7078> (Accessed 27 May 2020).
  6. Tulchynska, S.O. Solosich, O.S. and Tulchynsky, R.V. (2020), "Research of directions of minimization of influence of risk factors on activity of the municipal enterprises of social sphere of Kiev on an example of the municipal enterprise "Promin'", Ahrosvit, vol. 5, pp. 25—30.
  7. Tulchynska, S.O. and Chorniy, B.P. (2016), "Diagnosis of the main components of the strategic potential of electricity distribution companies", Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI", vol. 13, pp. 85—93.
- Стаття надійшла до редакції 13.03.2021 р.

УДК 001.8: 351

В. А. Ткачук,

д. е. н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи, міжнародної діяльності та розвитку, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0002-9684-8625

О. В. Мірошніченко,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0002-7988-9847

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.47

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

V. Tkachuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work, International Activity and Development, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

O. Miroshnychenko,

Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

METHODOLOGICAL BASES OF STATE REGULATION

Проблема інституційних основ і особливостей державного регулювання сільського розвитку, вивчення факторів, які безпосередньо впливають на галузь нині, мають особливу новизну і актуальність для економічної науки. Очевидно, що це все робить питання регулювання розвитку сільських територій актуальним у контексті забезпечення стабільного економічного розвитку ринків, економічного зростання та фінансової стабільності, покращення добробуту сільських районів. Держава бере на себе свої обов'язки за допомогою різних методів державного регулювання. Державне регулювання економіки є однією з основних форм участі держави в національній економіці, коли державні органи використовують законодавчі та адміністративні методи розподілу доходів та ресурсів, темпів зростання та рівня життя. Сьогодні система державної участі в модернізації сільського розвитку здійснюється спонтанно, не має системного характеру. Основні недоліки — це відсутність юридичної легітимності більшості прогнозів, проблемний характер фінансових взаємин, несвоєчасність, а також некоректність зобов'язань.

The problem of institutional foundations and features of state regulation of rural development, the study of factors directly affecting the industry in this period has a special novelty and relevance for economics. Obviously, all this highlights the problem of finding ways to improve methods of state regulation of rural development at the state, regions, enterprises in the context of ensuring stable economic development of the market, economic growth and financial stability, improving the welfare of the rural population. The state assumes its responsibilities through various methods of state regulation. State regulation of the economy is one of the main forms of state participation in the national economy, including influencing the main stages of the process of distribution of income and resources, growth rates, living standards, for which state institutions use executive, legislative and control methods. Today, the system of state participation in the modernization of rural development is carried out spontaneously, has no systemic nature. The main shortcomings are the lack of legal legitimacy of most forecasts, the problematic nature of financial relations, lateness, and incorrect commitments. It is the state that creates the conditions for the development of the foundations of a market economy: free enterprise and fair competition. In the modern market economy, the state has become the main brain center that regulates the formation of the market environment and provides dynamism and sustainability of economic growth. It is obvious that while maintaining the basic principles of state regulation, the forms and methods of state influence on economic processes have changed significantly. The experience of industrialized and newly industrialized countries shows a long evolution of the policy of state intervention: from rigid intervention to liberal monetarism, to the creation of mechanisms of self-regulation in the form of socio-economic targeted programs. State institutions are only obliged to increase the quality of the legal framework for business management, to remove uncivilized methods of cooperation with the enterprise,

to reduce the level of administrative capital. The problem of economic growth, as well as the problem of economic development of the country, is quite controversial. But it is important that growth and positive development dynamics are sustainable. This is better than the process of decay and degradation. It is also important that every citizen of Ukraine feels the positive impact of the country's economic growth.

Ключові слова: державне регулювання, сільський розвиток, методи державного регулювання економіки, політика втручання, виробництво матеріальних благ та послуг.

Key words: state regulation, rural development, methods of state regulation of the economy, intervention policy, production of material goods and services.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Держава на сучасному етапі є одним з активних учасників економічного життя, що будується на основі ринку. І підхід, і понятійний апарат, і дослідницький інструментарій в загальному випадку відповідають умовам сучасної змішаної економіки, в якій держава знаходиться в положенні партнера і конкурента приватних фірм, і несе відповідальність за виробництво специфічних матеріальних благ і послуг. Така постановка питання передбачає, що, з одного боку, держава не претендує на роль творця економічного порядку, а з іншого — вона не обмежується виконанням функцій тільки контролера.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Практичні та теоретичні аспекти національного регулювання економіки України вивчались багатьма науковими установами: Національним інститутом стратегічних досліджень, Інститутом міжнародної політики, Інститутом еволюційної економіки, Інститутом економічних прогнозів України, Експертами та економічною теорією ВНЗ. Теоретичні та прикладні дослідження державного регулювання економіки в Україні проводили Е. Адельсеїтова, О. Бойко-Бойчук, В. Гриньова, Л. Дідківська, В. Малиновський, Т. Піхняк, І. Розпутенко, Р. Рудницька, Д. Стеченко, О. Федорчак, Н. Харченко та інші.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — виклад основ, що містять обґрунтування принципової правомірності і необхідності втручання держави в економіку в умовах ринкового господарства, які розкривають процеси регулювання, а також форми, методи, інструментарій державного регулювання економіки в окремих сферах діяльності, розвиток нових тенденцій у взаємовідносинах держави і бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державне регулювання економіки — система заходів законодавчого, виконавчого, контролюючого характеру, спрямованих на досягнення соціально-економічних цілей, які здійснюються уповноваженими державними органами щодо суб'єктів економіки. Державна підтримка — це заходи позитивного впливу.

В економічній літературі останніх років виділено в основному дві основні концепції ролі держави в економіці. Аналіз розвитку більшості промислово розвинених країн, і особливо нових індустріальних держав, свідчить про те, що існує пряма залежність між економічною політикою держави і рівнем розвитку ринкових відносин. Причому ця залежність має прямо пропорційний характер, тобто чим більш розвинені ринкові відносини, тим більший державний вплив на розвиток і формування ринкових механізмів і регуляторів [3, с. 44].

У ринковій економіці можна відзначити кілька конкретних принципів, на основі яких розвиваються мікро- і макрозв'язки в системі ринкових відносин, для яких необхідне визнання групи головних принципів, без реалізації яких розвиток інших принципів сучасної ринкової економіки неможливий. Основоположні принципи ринкової економіки втілюються в правових законах держави, які не бувають загальними як економічні об'єктивні закони, а залежать від виду, типу економічної системи і навіть характеризують її. Тому принципи ринкової економіки відрізняються від принципів централізовано керованої планової економіки.

На сьогодні є більше десятка принципів ринкової економіки. До головних слід зарахувати п'ять з них: місце економічних дій; види і форми діяльності; загальність ринку; державне регулювання економіки; конкуренція (рис. 1).

У цю класифікацію державне регулювання і конкуренція включаються не беззастережно. Економічні процеси, що відбуваються в суспільстві на базі сформованих у ньому відно-

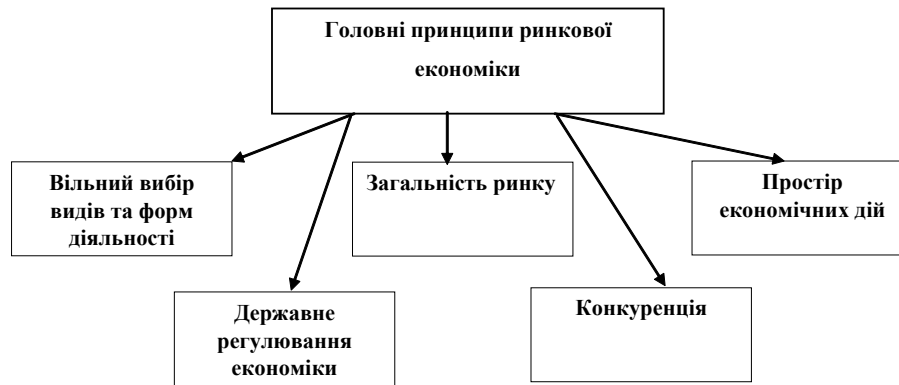

Рис. 1. Головні принципи ринкової економіки

син власності та господарського механізму, є економічною системою суспільства. До основних елементів економічної системи суспільства відносяться соціально-економічні відносини, організаційно-правові форми господарської діяльності, економічні зв'язки між господарськими суб'єктами [1, с. 58].

Державне регулювання є впливом держави в особі державних органів на економічні об'єкти і процеси і осіб, які беруть участь в них. Державне регулювання здійснюється для надання процесам організованого характеру, упорядкування дій економічних суб'єктів, забезпечення дотримання законів, державних і громадських інтересів [4]. Ринкова економіка зі своїми позитивними моментами не може регулювати всі економічні та соціальні процеси в інтересах кожного громадянина й суспільства загалом. Вона не забезпечує соціально справедливий розподіл доходу, не гарантує право на працю і не підтримує незахищені верстви населення. Про все це повинна подбати держава [4].

Таким чином, ринкова економіка не може існувати і діяти без державного регулювання. Основною функцією державного регулювання в економічному механізмі є оптимальне поєднання ринкової свободи з регулюванням процесів відтворення. Реалізувати це непросто, так як дана проблема поки ще не достатньо вивчена. В умовах ринку державне регулювання економіки є системою правових, виконавчих і контролюючих заходів, що здійснюються з метою досягнення соціально-економічної стабільності. Такий вплив держави на діяльність господарюючих суб'єктів в умовах ринку відноситься до основних принципів сучасної ринкової економіки.

Що стосується конкуренції, то це один з найважливіших факторів, що підвищують ефективність системи ринкового типу. Конкуренція є невід'ємною частиною ринкової економіки і створює потужну систему стимулів.

Цей специфічний спосіб забезпечує безперервну дію економічних суб'єктів і є цивілізованою формою боротьби за існування.

Нині місце і роль ринку змінилися. Високий рівень усупільнення в національній та світовій економіці, корінні зміни в матеріально-технічній базі і технологіях виробництва, масштаби сучасного виробництва сформували сферу товарного обігу, засновану на ринкових відносинах і системі державного контролю, тобто регульований ринок. Державне регулювання розвитку економіки необхідне не тільки теоретично, але і підтверджується практикою ефективного функціонування економік розвинених країн. Що стосується теорії, то в природі абсолютно саморегулюючих систем не існує, в тому числі і в економіці [6, с. 75].

Саме держава створює умови для розвитку основ ринкової економіки: вільного підприємництва і сумлінної конкуренції. У сучасному ринковому господарстві держава стала фактично основним мозковим центром, який регулює формування ринкового середовища і забезпечує динамізм і стійкість економічного зростання. Цілком очевидно, що форми і методи впливу держави на економічні процеси значно змінилися, модифікувалися через причину збереження основних принципів державного регулювання. Досвід промислово розвинених і нових індустріальних країн свідчить про тривалу еволюцію політики державного втручання: від жорсткого втручання до ліберального монетаризму, до створення механізмів саморегуляції у формі соціально-економічних цільових програм. У саморегулюючій економічній системі принципово змінюється роль держави, яке перетворюється в головний координуючий орган всієї господарської системи, що забезпечує роботу соціально-економічних цільових програм і сприяє розширенню їх мережі.

У західній макроекономічній теорії сформувалися дві альтернативні концепції економічного регулювання, що отримали назву "кейнсіанство" і "монетаризм". Кейнсіанська концепція базується на ідеях одного з найбільших економістів ХХ ст. Джона Мейнарда Кейнса (1883—1946 рр.) і його послідовників — лауреатів Нобелівської премії А. Клена, Р. Модільяні, П. Самуельсона, Р. Солоу, Д. Тобіна, Дж.К. Гелбрейта. Дж.М. Кейнс припустив, що у системі вільного ринку бракує внутрішнього механізму, який би гарантував макроекономічну рівновагу. Дисбаланс заощаджень та очікуваних інвестицій спричиняє падіння ділової активності, що збільшує інфляцію та впливає на безробіття.

Отже, згідно з цією теорією, зміни загальних запасів споживчих та інвестиційних товарів впливають насамперед на рівень виробництва та зайнятості. Тому кейнсіанство заохочує активне втручання держави в економіку шляхом дискреційної фінансової політики. Ця політика фокусується на загальних витратах та їх факторах, що є результатом основного кейнсіанського рівняння:

$$Y = C + I + E - J + G,$$

де Y — рівень економічної активності; C — споживання; I — інвестиції; E — експорт; J — імпорт; G — державні витрати.

Нині найбільш ефективні методи кейнсіанської фінансової політики застосовуються в розвинутих промислово розвинутих країнах Азії: Гонконгу, Малайзії, Таїланді, Сінгапурі та Тайвані. Серед промислово розвинених країн досить активно проводять політику гнучкого зміни податкових ставок і державних витрат у Новій Зеландії, Австрії, Великобританії, Австралії, США, Японії, Швеції та Швейцарії [5, с. 47].

В основі монетаристської концепції (ідейним лідером якого був лауреат Нобелівської премії М. Фрідмен) є положення про те, що апіорний ринок є конкурентоспроможним і що ринкова система може автоматично досягти макроекономічної рівноваги. Гнучкість ціни та заробітної плати гарантує вплив змін загальних витрат на ціни товарів і ресурсів, а не на рівень виробництва та зайнятості. Тому суть грошово-кредитної політики полягає в регулюванні грошової маси для стабілізації внутрішнього ринку.

Монетаристи заявили, що державне регулювання шкодить розвитку підприємницьких ініціатив, дестабілізує економіку і спочатку є бюрократичним. Тому вони хочуть мінімізувати втручання держави в економіку і допускати лише фінансову політику. Важливим рівнянням

для монетаристів є кількісне рівняння обміну:

$$MV = PY,$$

де M — пропозиція грошей; V — швидкість їх обігу; P — рівень цін; Y — фізичний обсяг виробництва.

Ідеологи вітчизняної економічної реформи офіційно проголошували відданість принципам монетаризму і дійсно намагалися використовувати окремі його постулати та положення. Зокрема, були створені механізми з регулювання обсягу пропозиції грошей для стабілізації національного ринку. Державна монетарна політика проводиться через Національний банк України, який здійснює емісію грошей, регулює платежі і резерви комерційних банків. З різним ступенем успішності Національний банк України проводить операції на відкритому ринку, визначає величину облікової ставки, змінює рівень резервної норми.

Наприкінці ХХ ст. у Франції отримав розвиток один із напрямів інституціоналізму — теорія регуляції, одним з авторів якої є Робер Буайє. Під регуляцією автор розуміє "поєднання механізмів, що сприяють відтворенню цілого з урахуванням існуючих економічних структур і громадських форм". Теорія регулювання відкидає неокласичну ідею про те, що оптимальні організації можуть повністю гарантувати стійку економічну динаміку. Спосіб регулювання економічної системи різний у часі та просторі. Прихильники цієї теорії вважають, що ринок не формується сам по собі, оскільки повсякденні операції на ринку включають офіційну систему правління, що гарантує справедливую торгівлю та "світову справедливість" [5, с. 49].

Завжди існували різні погляди на втручання держави в сільське виробництво. Деякі вчені та економісти вимагають суворого втручання та контролю держави. Тим часом інші висловлювали протилежні думки щодо ролі держави у регулюванні сільського господарства та виробництва продуктів харчування.

Необхідність виконання державою певних функцій не заперечує ніхто. Питання тільки в тому, які межі державного втручання, як будуть поєднуватися державне і ринкове регулювання, напрями державного регулювання. З цього приводу існує багато теоретичних поглядів і практичних підходів і повний державний монополізм в сфері управління економікою, і повний економічний лібералізм, при якому підприємництво нічим не обмежене [1, с. 98].

У формуванні регульованого ринку можна виділити основні моменти:

— взаємодія держави і економіки — це складний і різнобічний процес, на який впли-

вають політичні, національні, економічні і передусім соціальні чинники;

— у різних соціальних системах суспільства розрізняються фактори, що зумовлюють характер і межі взаємовпливу держави і економіки;

— взаємовідносини держави і економіки — це двосторонній процес, де кожна сторона грає визначальну роль, а провідне місце займає економіка.

Виходячи з історичного досвіду багатьох країн, в тому числі і нашої країни, можна зробити висновок, що загальною для будь-якої соціальної системи моделі взаємовідносин між державою і економікою світі немає. З огляду на загальні закономірності, принципи розвитку взаємин між державою і економікою можна виділити три типи таких взаємин для різних соціальних систем:

1) системи з високорозвиненою ринковою економікою;

2) системи, де повністю відсутні традиційні ринкові відносини;

3) системи з зароджуються ринковими відносинами. До таких належить Україна [6, с. 74].

Для такого типу систем характерні такі риси:

— поступовий перехід від жорстко контрольованих взаємин між державними і економічними структурами до партнерських;

— роздержавлення і приватизація власності, різноманіття форм господарювання;

— зміна методів державного впливу на економічні структури, наприклад, посилення ролі податкової і бюджетної системи;

— відхід від планового розвитку економіки, а також адміністративних методів управління фінансовими та їм подібними засобами і неминуче при цьому виникнення кризових ситуацій;

— кінець монополії держави і державної власності над економікою та іншими формами власності;

— переорієнтація економічних і державних структур з загальнонаціональних інтересів на свої власні фінансові, наприклад, на прибуток як рушійний фактор партнерських відносин.

Під час переходу до ринкових відносин економічна сфера діяльності держави поступово звужується, а економічна роль держави змінюється. В економічній сфері головний акцент в управлінні державою зміщується до контролю процесу переходу від неринкових відносин до ринкових. З цього випливає, що найважливіші напрямки економічної діяльності держави в такий період полягають у такому:

— вироблення внутрішньої і зовнішньої економічної політики;

— правове забезпечення ринкових відносин;

— вироблення соціальної політики та засобів захисту економічних та інших інтересів населення;

— створення умов для розвитку вітчизняного виробництва і його захист.

Світовий досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що в умовах реформування економіки в кризових ситуаціях роль держави зростає, в умовах стабільності і поживавлення — знижується. У всіх випадках державі належить дотримуватися головного правила — так впливати на економіку країни, щоб не зруйнувати ринкові основи і не допустити кризових явищ [3, с. 58].

В основу державного регулювання економіки закладена фінансово-кредитна політика, що включає в себе розширення державних витрат, зниження податків, збільшення грошової маси в обороті. За допомогою фінансової політики держава повинна виконувати регулювання економічних і соціальних процесів у суспільстві [4].

Для досягнення загальних цілей економічного розвитку розподіл і використання фінансових ресурсів під впливом держави необхідно здійснювати в рамках загальної системи управління фінансовими потоками. У науковому сенсі регулювання це забезпечення стійкості функціонування інтегрованої системи управління, приведення її до певної мети.

ВИСНОВКИ

Отже, сучасна ринкова система без втручання держави неможлива. Проте є межа, за якою виникають деформації ринкових процесів, знижується ефективність виробництва. Існують важливі обмеження для регулювання. Наприклад, всі дії держави, які руйнують ринковий механізм (загальне планування політики, комплексний адміністративний контроль цін і т.д.), неприпустимі. Це не означає, що держава повинна відмовитися від відповідальності за неконтрольоване зростання цін і відмовитися від планування. Як уже згадувалося, ринкова система не виключає планування на рівні підприємств, регіонів і навіть економіки, яка відбувається в формі національних цільових програм. Але ринок багато в чому є самодостатньою системою, і тому здійснювати на нього вплив потрібно тільки непрямыми економічними методами. Держава як суспільний інститут в ринковій економіці, має відігравати вирішальну роль у забезпеченні економічного зростання. Слід розробити не тільки ефективну

довгострокову стратегію цього зростання, а також забезпечити виконання конкретних тактичних завдань. Основними напрямками діяльності держави є:

1. Досягнення згуртованості суспільства навколо національної ідеї економічного зростання.
2. Стимулювання зростання населення.
3. Розвиток підприємництва і на цій основі збільшення зайнятості і зниження безробіття.
4. Стимулювання модернізації виробництва, розвиток виробничої інфраструктури.

Державні установи зобов'язані лише підвищити якісну складову законодавчої бази для управління бізнесом, прибрати нецивілізовані методи співпраці з підприємством, знизити рівень адміністративного капіталу. Проблема економічного зростання, як і проблема економічного розвитку країни, досить спірна. Але важливо, щоб зростання і позитивна динаміка розвитку були стійкими. Це краще, ніж процес розпаду і деградації. Важливо також, щоб кожен громадянин України відчув позитивний вплив економічного зростання країни.

Література:

1. Гриньова В.М. Державне регулювання економіки: підручник. Київ: Знання, 2008. 398 с.
2. Державне регулювання економіки: навч. посіб. С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко [та ін.]. 2-е вид., доопрац. і допов. К.: КНЕУ, 2015. 440 с.
3. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Міністерство освіти і науки України. 6-е вид., випр. і допов. К.: Знання, 2016. 214 с.
4. Кравченко О.М. Теоретичні підходи до визначення поняття "механізм державного управління". Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. наук. фах. вид. 2009. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56>
5. Калетнік Г.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, М-во аграр. політики і продовольства України, ВНАУ. Київ: Хай-Тек Прес, 2011. 427 с.
6. Михасюк І.Р. Державне регулювання економіки: підручник. Львів: Магнолія плюс, В.М. Піча, 2016. 215 с.

References:

1. Hrynova, V.M. (2008), *Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky* [State regulation of the economy], Znannya, Kyiv, Ukraine.
2. Chystov, S.M. Nykyforov, A.Ye. and Kutsenko, T.F. (2015), *Derzhavne rehulyuvannya*

ekonomiky [State regulation of the economy], KNEU, Kyiv, Ukraine,

3. Didkivska, L.I. (2016), *Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky* [State regulation of the economy], Znannya, Kyiv, Ukraine.

4. Kravchenko, O.M. (2009), "Teoretychni pidkhody do vyznachennya ponyattya "mekhanizm derzhavnoho upravlinnya", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, vol. 12, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56> (Accessed 10 February, 2021).

5. Kaletnik, H.M. (2011), *Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky* [State regulation of the economy], KhayTek Pres. Kyiv, Ukraine.

6. Mykhasyuk, I.R. (2016), *Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky* [State regulation of the economy]. Mahnoliya plus, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2021 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 332.334.4: 631.618

Т. І. Галаган,
к. е. н., доцент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-1421-2894

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.53

ВІДНОВЛЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПОРУШЕНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА СТВОРЕННЯ РАЦІОНАЛЬНО ОРГАНІЗОВАНИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

T. Galagan,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State University of Agrarian and Economics

RESTORATION OF PRODUCTIVITY OF THE VIOLATED TERRITORIES AND CREATION OF RATIONAL ORGANIZED ANTHROPOGENIC LANDSCAPES

Встановлено, що природна родючість притаманна лише цілиним землям. Природна і штучна родючість відрізняються за характером виникнення, але діалектично вони взаємопов'язані і можуть розглядатися тільки в їх природно-історичному розвитку. Економічна родючість враховує природну родючість, науково-технічний прогрес та соціально-економічні умови виробництва і виступає як результат поєднання природної і штучної родючості. Така позиція є найбільш обґрунтованою, а для її підтвердження і уточнення важливо детально вивчити процес створення і розвитку родючості ґрунту, її видів та способів утворення.

Доведено, що під час визначення економічної родючості слід спиратися не тільки дійсну родючість, яка оцінюється наявністю в ґрунті поживних речовин, а й враховувати фактори господарської діяльності людини. Не слід розглядати економічну родючість лише як результат науково-технічного прогресу, пов'язаного, скажімо, з удосконаленням технології видобутку копалин та проведення рекультиваційних заходів, а також незалежно від виробничих відносин.

It is established that natural fertility is inherent only in virgin lands. Natural and artificial fertility differ in the nature of their origin, but dialectically they are interconnected and can be considered only in their natural-historical development. Economic fertility takes into account natural fertility, scientific and technological progress and socio-economic conditions of production and acts as a result of a combination of natural and artificial fertility. This position is the most reasonable, and to confirm and clarify it is important to study in detail the process of creating and developing soil fertility, its types and methods of formation.

It is proved that in determining the economic fertility should be based not only on the actual fertility, which is estimated by the presence of nutrients in the soil, but also take into account the factors of human economic activity. Economic fertility should not be seen solely as the result of scientific and technological progress associated with, say, the improvement of mining technology and reclamation measures, and regardless of production relations.

The degree of use of natural and artificial fertility of reclaimed land largely depends on the socio-economic situation in the economy. In the conditions of technogenic landscapes, human production activity influences the development and change of fertility of natural-technogenic complexes, which is reflected in the value of crop yields.

Economic fertility of reclaimed land, as a set of natural and artificial fertility, is created primarily by human labor and does not exist outside labor, as its level depends not only on natural fertility, but also largely on the level of agricultural culture on lands that are not have analogues in nature. It should be noted that the concept of "soil fertility" in the literature is interpreted ambiguously. Namely, from the factor that contains the supply of nutrients and ensures the productivity of vegetation to the notion that fertility must be considered in the context of certain economic relations existing in society.

Ключові слова: родючість, економіко-екологічна родючість.

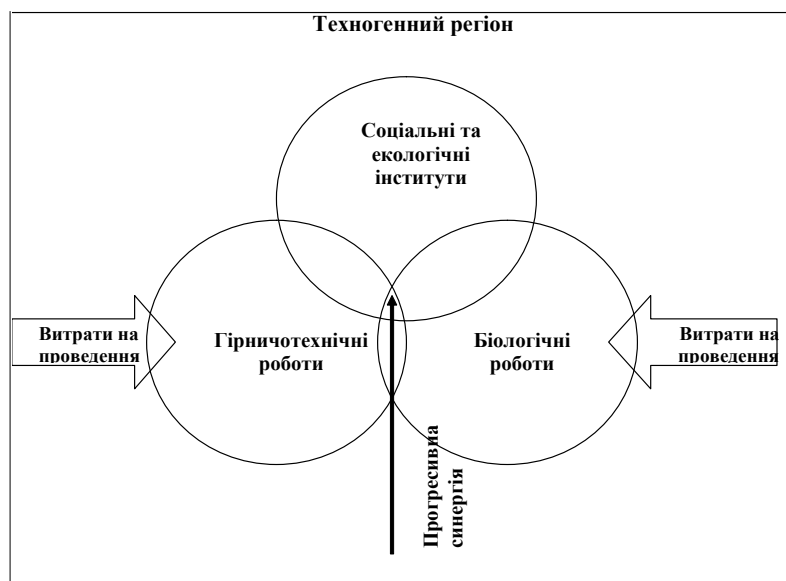
Key words: fertility, economic and environmental fertility.

ВСТУП

Наразі вважається, що родючість є основною якісною властивістю природного ґрунту, яка відрізняє його від гірських порід. Але результати багаторічних досліджень, проведених в умовах техногенного середовища свідчать про те, що родючість відновленого ґрунту може бути високою якщо ділянка містить в собі всі елементи живлен-

ня, які потрібні певній культурі, має відповідну якість ґрунту, привабливий рельєф поверхні, зручне місце розташування відносно населених пунктів, ринків збуту продукції тощо.

Вирішенню цієї загальнодержавної проблеми приділяли увагу багато вчених-аграріїв та економістів, саме: І.Х. Узбек [1], П.М. Макаренко [2], О.І. Фурдичко [3] та інші.

Рис. 1. Модель синергетичного впливу на техногенний регіон

Але залишаються невирішеними питання пристосування сільського господарства до техногенного навантаження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як показали наші дослідження [4], підвищення родючості природно-техногенних комплексів, отже і продуктивності сільськогосподарських культур, може бути досягнута виробничою діяльністю людини. Його основна роль полягає у внесенні розрахункових норм органічних і мінеральних добрив, у створенні зрошуваних масивів та у проведенні меліоративних заходів. Хоча це і пов'язано із додатковими витратами, користь від цих витрат велика. З екологічної та соціальної точок зору — це поліпшення санітарно-гігієнічних умов середовища проживання людей, а з економічної — отримання високоякісної продукції та її реалізація.

Довгострокове використання рекультивованих земель свідчить про те, що внесення добрив сприяє зростанню рослин, ліквідує ерозію, створює сприятливе середовище для впровадження сільськогосподарського виробництва, тобто для подальшого використання ресурсів природно-техногенних комплексів на благо людям. До того ж цей прийом впливає на всі компоненти екосистеми, що характеризують рівень родючості рекультивованої ділянки.

Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням набула чинності у грудні 1996 року і спрямована на вирішення проблеми деградації земель на глобальному рівні. Одним із заходів реалізації цієї конвенції в Україні на правовому рівні було Розпорядження Кабінету Мініст-

рів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р "Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням".

У контексті цього твердження вкрай потрібно організувати й активізувати природоохоронну діяльність громадськості. Цьому питанню слід приділяти особливу увагу, оскільки з виділенням у системі суспільного розподілу праці природоохоронної діяльності у самостійний вид, з'явиться об'єктивна необхідність керування коштами, які виділяються на охорону природи в цілому і на рекультивацію порушених земель — зокрема.

У системі поглядів на процес відновлення порушених територій виділяють сукупність результатів основних трьох груп факторів. Всі вони щільно пов'язані між собою.

Сумарний ефект цих факторів має тенденцію до прогресивного зростання (рис. 1).

Соціальні та економічні інститути (юридичні норми, постанови, відносини між суб'єктами господарювання) визначають і регламентують юридичне підґрунтя як самого процесу відновлення порушеної території, так і взаємовідносин між гірничорудним підприємством, яке проводить рекультиваційні роботи, та аграрним підприємством, яке веде господарську діяльність на відновлених землях.

Послідовне практичне виконання гірничотехнічних та біологічних робіт, керування коштами на їх проведення, забезпечують якість стану техногенного регіону.

У світовій практиці використовують так звану стратегію адаптації (пристосування) до кліматичних впливів. Ця стратегія передбачає заходи, що забезпечать якнайшвидшу та максимально безпечну трансформацію всіх виробничих процесів, у тому числі сільськогосподарських, а також пристосування населення до нових кліматичних умов.

Визначаючи сфери економіки для подальшого використання рекультивованих земель, треба обов'язково мати на увазі зміни клімату, що простежуються останнім часом. На рекультивованих землях, де порушена природна структура ґрунтів, ці зміни спрямовані у бік посушливості, що зумовлює збільшення витрат для впровадження зрошуваних масивів. Через це на рекультивованих землях серед стратегічних заходів, що сприятимуть забезпеченню збалансованого землекористування, основними мають бути оптимізація структури посівних площ, покращене

управління орними землями, штучними косовими та лісовими насадженнями.

До стратегічних адаптивних заходів в умовах техногенного середовища треба віднести і розроблення специфічних систем землеробства з підвищеними ґрунтозахисними функціями, використання ресурсоощадливих технологій та механізмів, використання нових сортів сільськогосподарських культур, стійких до умов навколишнього середовища, визначення ділянок, придатних для вирощування найбільш продуктивних і високоякісних культур, впровадження меліоративних заходів, спрямованих на підвищення продуктивності рекультивованих земель. Все це сприятиме самому швидкому відшкодуванню вкладених коштів.

Ступінь використання природної та штучної родючості рекультивованих земель значною мірою залежить від соціально-економічної ситуації у господарстві. В умовах техногенних ландшафтів виробнича діяльність людини впливає на розвиток і зміну родючості природно-техногенних комплексів, що відбивається у величині урожаю сільськогосподарських культур.

Економічна родючість рекультивованих земель, як сукупність природної і штучної родючості, створюється, передусім працею людини і не існує поза працею, оскільки її рівень залежить не тільки від природної родючості, але і в значній мірі від рівня культури землеробства на землях, які не мають аналогів у природі. Водночас слід зазначити, що поняття "родючість ґрунту" в літературі трактується неоднозначно. А саме — від фактора, який містить у собі запас поживних речовин і забезпечує продуктивність рослинності до поняття, що родючість необхідно розглядати в контексті певних економічних відносин, існуючих у суспільстві.

Всі засоби виробництва з часом зношуються і втрачають свої корисні властивості. Ґрунти ж, за дотримання всіх агротехнічних заходів і досягнень науки, не зношуються, не погіршуються, а навпроти, постійно поліпшуються, якщо раціонально їх використовувати, базуючись на сучасних технологіях у землеробстві. Ця особливість ґрунтів пов'язана з їх характерною властивістю — родючістю і практично зберігає їх від фізичного зносу і робить вічним засобом виробництва у сільському або лісовому господарствах. Саме властивістю родючості, тобто здатністю забезпечувати урожай, ґрунт докорінно відрізняється від інших засобів виробництва. Підтвердженням цього слугують рекультивовані природно-техногенні комплекси, де застосування меліоративних заходів, впровадження досягнень науки і

техніки сприяє підвищенню родючості, а отже, і продуктивності рослин.

Щодо техногенних ландшафтів вкрай важливо розуміти, що з моменту залучення рекультивованих земель у виробничий процес людська праця поряд з природними факторами також впливає на формування їх родючості. Загалом їх родючість необхідно розглядати як природну потенціальну здатність ґрунтів різної якості формувати урожай. Водночас кожний конкретний шар природно-техногенних комплексів характеризується деякими потенціальними запасами елементів живлення, хай незначним, але деяким вмістом гумусу, особливостями теплового, водного, повітряного та інших режимів. Загальне визначення та зіставлення цих та інших показників свідчить про потенціальну родючість рекультивованих земель.

У процесі використання людиною потенціальних можливостей природно-техногенних комплексів, їх природна родючість набуває нового змісту і проявляється в певній кількості споживних вартостей. Отже, на рекультивованих землях реально існує поняття економічна родючість, яка є результатом еволюційного процесу, господарської діяльності людини, продуктом розвитку суспільних продуктивних сил та виробничих відносин і реалізується лише у процесі виробництва. Причому для кожної рекультивованої ділянки рівень її економічної родючості свідчить про певні вкладення і можливості людини в реалізації природної потенціальної родючості ґрунту. Але продуктивність посівної площі не пропорційна валовим запасам елементів живлення в рекультивованій ділянці.

Родючість рекультивованих земель це дуже складний процес, який впливає з природних умов і зумовлений суспільно-економічними закономірностями розвитку науки і техніки. В залежності від рівня застосування хімізації та механізації на відновлених земельних ділянках рівень їхньої родючості може зростати до рівня непорушених земель. З цього випливає, що родючість не лише природна властивість, що відроджується в товщі рекультивованих земель, а й продукт розвитку суспільних виробничих відносин, тобто є їх наслідком. Причому саме родючість рекультивованих земель сприяє поліпшенню екологічного благополуччя довкілля, забезпечує його санітарно-гігієнічний стан на належному високому рівні. Це наочно проявляється у місцях видобутку корисних копалин відкритим способом, де природно сформовані землі порушуються у глибину, іноді на сотні метрів.

Тому на рекультивованих землях родючість формується як результат взаємодії фізико-

хімічних властивостей гірських порід, продуктивних сил та виробничих відносин. Саме через це вона і є економіко-екологічною категорією. Отже, економіко-екологічна родючість рекультивованих земель — це суспільно-еколого-економічне явище. Воно зумовлене розвитком суспільного виробництва та рівнем суспільного відношення до рекультивованої землі як важливого засобу сільськогосподарського або лісового виробництва.

Отже, родючість рекультивованих земель — це об'єктивна природно-економічна і соціально-екологічна категорія, яка на сучасному етапі розвитку економічних відносин вимагає досконалого вивчення. Насамперед тому, що рекультивовані землі — це ґрунти, які не мають аналогів у природі. Їх найважливішою якістю (як і у природних ґрунтах) є родючість, яка в умовах техногенного середовища потребує спеціальних досліджень науковців.

Тільки в цьому випадку можна досягти визначення родючості ґрунту за вимогами ДСТУ: "Родючість — це здатність ґрунту задовольняти потреби рослин у елементах живлення, волозі, повітрі, а також забезпечувати умови їхньої нормальної життєдіяльності для створення ними відповідної біомаси (врожаю)".

Загалом ми погоджуємося з точкою зору, відповідно до якої рівень ефективності використання землі, в тому числі і рекультивованої, визначається виходом валової продукції (врожаю) або валовим доходом з гектару сільськогосподарських угідь. Однак це положення потребує істотного доповнення. Особливо в місцях, де природно-техногенні комплекси рекультивовані і передані для подальшого використання у сільськогосподарському або лісовому виробництві. По-перше, треба враховувати якість рекультивованої землі, тобто рівень її родючості. По-друге, з огляду на неминуче зниження родючості природно-техногенних комплексів, потрібно чітко визначити, хто буде відшкодовувати витрати на її відтворення (гірничорудне підприємство чи власник рекультивованої землі, якому вона передана на подальше використання). В цьому випадку мова йде про вартість впровадження заходів підвищення рівня родючості земель, тобто про окультурення орного шару шляхом здійснення хімічних меліорацій; внесення органічних і мінеральних добрив; впровадження фітотеліоративних сівозмін; спеціальної системи обробітку ґрунту тощо. Це додаткові витрати на відтворення родючості рекультивованих земель.

На наше глибоке переконання, в умовах техногенних ландшафтів існує тільки економіко-екологічна родючість. Це вона, як показник влас-

тливості ґрунту, забезпечує формування та зростання рослинності на гірських породах із різною еволюційною направленістю у далекому минулому. Тільки з часом до економіко-екологічної родючості приєднується і природна, яка формується під впливом конкретних факторів ґрунтоутворення в товщі природно-техногенних комплексів.

ВИСНОВОК

Попри те, що і досі в Україні не існує загальноприйнятих підходів до розроблення національної та регіональної політики пристосування сільського господарства до техногенного навантаження, визнається необхідність якнайшвидшого обґрунтування та реалізації відповідних практичних заходів, які мають бути комплексними, а головне, пристосованими до конкретних умов порушеної гірничими розробками місцевості. Зрозуміло, що головну роль у цьому процесі мають відігравати економіко-екологічні дослідження.

Література:

1. Узбек І.Х. Особливості ґрунтоутворення в умовах техноземів степового Придніпров'я / І.Х. Узбек, Т.І. Галаган // Ґрунтознавство. — Дніпропетровськ, 2012. — Т. 13, № 1—2. — С. 108—113.
2. Макаренко П.М. Економічне відтворення аграрного виробництва в умовах ринку: [моногр.] / П.М. Макаренко, Т.В. Попова. — Мелітополь: Люкс, 2011. — 348 с.
3. Фурдичко О.І. Земля як природний ресурс — найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісгосподарської продукції / О.І. Фурдичко, М.Х. Шершун // Вісн. аграр. науки. — 2011. — № 8. — С. 5—9.
4. Галаган Т.І. Еколого-економічна стратегія використання та охорони рекультивованих земель / Т.І. Галаган // Землевпорядний вісн. — 2013. — № 10. — С. 18—19.

References:

1. Uzbek, I.Kh. (2012), "Peculiarities of soil formation in the conditions of techno-soils of the steppe Dnieper", *Gruntoznavstvo*, vol. 13, no. 1—2, pp. 108—113.
  2. Makarenko, P.M. (2011), "Ekonomichne vidtvorennya agrarnogo vyrobnytstva v umovakh rynku" [Economic reproduction of agricultural production in market conditions], *Lyuks*, Melitopol, Ukraine
  3. Furdychko, O.I. (2011), "Land as a natural resource is the most important object in the production of agricultural and forestry products", *Vysnyk agrarnoi nauki*, vol. 8, pp. 5—9.
  4. Galagan, T.I. (2013), "Ecological and economic strategy of use and protection of reclaimed lands", *Zemlevporiadnyi vysnyk*, vol. 10, pp. 18—19.
- Стаття надійшла до редакції 07.03.2021 р.*

УДК 338.48

Г. М. Гребенюк,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки та менеджменту,
Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
ORCID ID: 0000-0002-2807-0268

Т. Ю. Чаркіна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту,
Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
ORCID ID: 0000-0001-6202-0910

Л. В. Марценюк,
д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та менеджменту,
Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
ORCID ID: 0000-0003-4121-8826

О. В. Пікуліна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри облік та оподаткування,
Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
ORCID ID: 0000-0003-4803-427 X

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.57

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ

Н. Hrebeniuk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economics and Management,
Dnipro National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan, Dnipro

Т. Charkina,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Management,
Dnipro National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan, Dnipro

Л. Martseniuk,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Management,
Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

О. Pikulina,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine

AN INNOVATIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS IN UKRAINE IN A CRISIS

Авторами наголошено, що внаслідок пандемії коронавірусу та відповідних карантинних заходів більшість туристичних компаній та готельно-ресторанний бізнес понесли значні втрати та збитки. В зв'язку з цим авторами запропоновано сучасні методи та інструменти управління бізнес-процесами, які базуються на принципах їх пристосування до мінливих умов, з урахуванням застосування інноваційних технологій.

Задля подальшого розвитку та отримання прибутків компаніям, що працюють у сфері готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, на думку авторів, потрібно орієнтуватися на сучасні тренди, зокрема цифрові технології. Безконтактні операції оплати послуг, тобто різного роду платежі, а саме: від замовлення номеру до замовлення страв, а також операції з ідентифікації особистості клієнта рекомендується використовувати за допомогою технологій штучного інтелекту та чат-ботів.

Проаналізувавши досвід відомих закордонних підприємств, що працюють у туристичній сфері, автори дійшли висновку, що впровадження цифрових технологій потребує вливання значних фінансових ресурсів, але в кінцевому результаті виправдовує себе, залучаючи до сучасних, конкурентоздатних закладів розміщення, харчування та розваг все більше і більше клієнтів, які зорієнтовані на отримання саме цифрових послуг. Саме так зване "покоління-Y"

може стати каталізатором розвитку сучасних цифрових, у тому числі роботизованих, технологій, у різних сферах нашого життя.

Задля підвищення конкурентоздатності на ринку послуг у сфері обслуговування туристів, відповідним суб'єктам господарювання потрібно модернізувати надання послуг з урахуванням очікувань та сподівань потенційних клієнтів.

Активне впровадження цифрових технологій, створення унікального, неповторювального дизайну чи інфраструктури, лояльна система знижок може принести підприємствам, що працюють у сфері туристичного та готельно-ресторанного бізнесу додаткову безкоштовну рекламу від споживачів, що вже отримали сучасні послуги, та відповідно, отримати у майбутньому додатковий дохід від збільшення кількості клієнтів.

The authors emphasize that as a result of the coronavirus pandemic and the relevant quarantine measures, most travel companies and the hotel and restaurant business have suffered significant losses and losses. In this regard, the authors propose modern methods and tools for business process management, which are based on the principles of their adaptation to changing conditions, taking into account the use of innovative technologies.

In order to further develop and generate profits, companies operating in the hotel and restaurant and tourism business, according to the authors, need to focus on current trends, including digital technology. Contactless payment transactions, ie various types of payments, namely: from ordering a room to ordering meals, as well as customer identification operations are recommended to be used using artificial intelligence technologies and chatbots.

After analyzing the experience of well-known foreign companies operating in the tourism industry, the authors concluded that the introduction of digital technologies requires significant financial resources, but ultimately justifies itself by attracting more and more customers to modern, competitive accommodation, food and entertainment, which are focused on obtaining digital services. It is the so-called "generation-B" can be a catalyst for the development of modern digital, including robotic, technologies in various spheres of our lives.

In order to increase the competitiveness of the market of services in the field of tourist services, the relevant business entities need to modernize the provision of services taking into account the expectations and expectations of potential customers.

Active introduction of digital technologies, creation of unique, unique design or infrastructure, loyal system of discounts can bring to the enterprises working in the sphere of tourist and hotel and restaurant business additional free advertising from the consumers who have already received modern services, and accordingly, receive additional income in the future. from increasing the number of customers.

Ключові слова: туристичний бізнес, готельно-ресторанна сфера, інновації, цифрові технології, економіка підприємства.

Key words: tourism business, hotel and restaurant sphere, innovations, digital technologies, enterprise economics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

До глобальної кризи, викликані пандемією коронавірусу, більшість туристичних компаній та готельно-ресторанний бізнес процвітали та приносили державі немалий прибуток. Однак карантинні заходи перекреслили нормальне функціонування цього сектору економіки. Біля 30% підприємств назавжди припинило своє існування, а останні понесли значні втрати та збитки. Для того, щоб цьому бізнесу нормально працювати та отримувати прибутки, необхідно розробити відповідні антикризові заходи та запропонувати інноваційні підходи для виходу з кризового стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами інноваційних впроваджень в сферу туризму та готельно-ресторанного бізнесу займалися науковці: О. Якушев, В.Ф. Доценко, О.Б. Шидловська, І.М. Медвідь, А.С. Бедусенко, З.Я. Шацька, А.А. Шевель, І. Ховрак, І. Смирнов, О. Любіцева, В.Ю. Кабанчук.

Однак в умовах пандемії та економічної кризи, питання застосування інноваційних технологій в практичній діяльності підприємств гостинності потребує додаткових досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних тенденцій та пропозиції інноваційних підходів до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сучасному етапі розвитку економіки та враховуючи нинішню ситуацію в світі, важливого значення для виживання бізнесу в умовах карантинних заходів набуває пошук сучасних методів та інструментів управління бізнес-процесами, які повинні базуватися на принципах їх пристосування до мінливих умов, постійно удосконалюючись через застосування інноваційних технологій. Надзвичайно швидко на зміни та нові виклики реагують підприємства сфери послуг, яким притаманні значний рівень

динамічності, урізноманітнення пропозицій на ринку послуг, гостра конкуренція [6—11]. Тому інновації трансформуються у вирішальний фактор визначення нових технологій управління бізнес-процесами підприємств сфери послуг регіонів, зокрема готельно-ресторанним та туристичним бізнесом [1].

Збитки туристичної галузі через скорочення кількості поїздок по всьому світу у зв'язку з пандемією коронавірусу за перші десять місяців 2020 року склали 935 млрд доларів, повідомила Всесвітня туристична організація (UNWTO). За її даними, за обсягом доходів туризм повертається на рівень 1990 року. "У період з січня по жовтень 2020 року туристичні напрямки прийняли на 900 млн менше іноземних туристів порівняно з тим же періодом 2019 року. Це призвело до втрати 935 млрд експортної виручки від міжнародного туризму", — повідомляється на сайті UNWTO. За даними організації, кількість міжнародних мандрівників за підсумками року скоротиться на 70—75% [2].

Стає все більш очевидним, що туризм — один з найбільш постраждалих від пандемії COVID-19 секторів економіки. Попри те, що подорожі під час пандемії змінилися та скоротилися до мінімуму, туристичний бізнес в Україні та в багатьох країнах-лідерах туризму шукає вихід зі скрутного становища, а також будь-які можливості розвитку для відновлення задля пропозиції споживачам інноваційних туристичних продуктів. Працювати на ринку залишаються ті заклади сфери обслуговування та дозвілля, які вже мають міцну репутацію, пул лояльних гостей, вміння адаптуватися до нових реалій і пропонувати нові сервіси та продукти.

Втім, немає лиха без добра, і, якби не коронавірус, у внутрішнього туризму навряд чи з'явився б другий шанс на життя, визнають експерти. Замість готелі, в яких гості проводили відпустку, досить успішно закрили свої сезони і досі успішно працюють. З непоганими показниками за чистим прибутком за останній рік спрацювали готелі в Яремче, Славському, Верховині, Буковелі. Успішним був сезон для об'єктів чорноморського узбережжя сегмента "середній плюс" і вище. Аудиторія, яка з року в рік вибирала відпочинок в зарубіжних готелях, з відомих причин попрямувала в готелі чорноморського і азовського узбережжя: від Курортного (Одеська область) до Бердянська (Запорізька область). Готелі на відстані 1—2 годин їзди від таких великих міст, як Дніпро, Київ, Харків, Вінниця, Львів, Одеса, Івано-Франківськ, також мали успіх завдяки турам вихідного дня. Таким чином, вони вийшли з каран-

тину зі збитками, але вже з липня потепер підводять підсумки з прибутком. Вони знайшли нового гостя, нову цільову аудиторію, яка до цього часу практично не подорожувала Україною, вважаючи за краще поїздки за кордон.

Незважаючи на таку вагому підмогу у вигляді внутрішнього туризму влітку 2020 року, гравці ринку не надто сподіваються на продовження цього ефекту в наступному році. Тому доведеться вчитися швидко підлаштовуватися під мінливі обставини, бути в курсі нових трендів та інсайтів, переформатовувати роботу об'єктів та управління бізнес-процесами [3].

Серед ключових трендів, які будуть доречними на теперішній час, можна назвати оцифрований досвід відвідувачів та безконтактні технології. Так, готелі можна перевести на роботу без ресепшена, модернізувавши їх та обладнавши кодовими замками. Вони відкриваються і закриваються віддалено за допомогою Wi-Fi або кодів, які система відправляє гостям після оплати номера. Це дозволить заощадити кошти на утримання персоналу та знизити ризик зараження споживачів. Традиційно послуги, спрямовані на клієнтів, потребують оновлення завдяки більш широкому використанню технологічних можливостей, як-от: мобільна реєстрація, безконтактні платежі, голосовий контроль та біометрія. Споживачі, які звикли розблоковувати свої смартфони та ноутбуки за допомогою розпізнавання обличчя та відбитків пальців, незабаром очікують такої ж зручності при доступі до своїх готельних номерів.

Поліпшувати обслуговування готелями і ресторанами сьогодні можуть допомагати технології штучного інтелекту і чат-боти. Технології штучного інтелекту також використовуються для автоматичного аналізу даних і надання більш персоналізованих пропозицій гостям у залежності від їх попередніх переваг. Чат-боти можуть відповідати на прості запитання і давати необхідні рекомендації без участі персоналу. Наприклад, чат-боти в ресторанах допомагають подивитися меню, зробити замовлення, забронювати столик, оплатити рахунок. А відома мережа Хілтон нещодавно представила розумного робота, який може відповідати на людську мову і відповідати на питання.

Для успішного розвитку бізнесу готелям і ресторанам необхідно враховувати запити гостей-мільєніалів. Мільєніали, або покоління Y — це люди віком 18—35 років, які є ранніми прихильниками технологій. По-перше, мільєніали технологічно підковані, вони активно користуються гаджетами, наприклад, для бронювання і управління замовленнями їм найзручніше ви-

користувати мобільні додатки. По-друге, вони шукають нові враження. Згідно з дослідженням, проведеним Eventbrite, 78% людей цієї демографічної групи воліли б витратити гроші на нові враження, а не речі [4]. Мілленіали самодостатні, багато подорожують, поїздки планують без допомоги туристичних агентств, часто поєднують роботу і відпочинок, люблять персоналізацію, функціональність, хочуть отримувати новий досвід. Саме завдяки мілленіалам стали популярними невеликі butik-готелі з незвичайним дизайном і зонами для коворкінгу. Прогнозується, що до 2025 року половину всіх мандрівників складуть представники покоління Y [5].

Комунікації через соцмережі стають все більш і більш популярними та актуальними на теперішній час. Соцмережі стали важливою частиною повсякденного життя. Сьогодні в обмін на хороший сервіс гості готові безкоштовно рекомендувати ресторан або готель у соціальних мережах. Проте якщо хтось залишився незадоволеним від отриманих послуг, то він може тут же поскаржитися на Facebook, Twitter або TripAdvisor. Щоб підтримувати позитивну репутацію і завоювати любов аудиторії, потрібно приділяти увагу побудові цих комунікацій і швидко реагувати на відгуки та потреби клієнтів. Багато готелів і ресторанів намагаються додати якусь родзинку в характер, дизайн або послуги закладу, саме для того, щоб дати клієнтам додатковий привід згадати про них у соцмережах (і таким чином отримати безкоштовну рекламу).

Досить актуальним є впровадження нових прогресивних технологій у закладах ресторанного господарства при готелях. Все більше ресторанів йдуть від використання паперових меню, тому що це небезпечно. Перспективними є інтерактивні технології, оскільки їх особливості застосування передусім полягають у відсутності необхідності очікування офіціанта для оформлення замовлення, виключаючи помилки. Для цього на сенсорних панелях розміщується меню закладу з простою навігацією, що дозволяє не тільки отримати повну інформацію про страву, а також внести уточнення щодо її приготування, яке передається на виробництво. До використання також доступні сервіси погоди, соціальних мереж та ігор, кнопка виклику офіціанта і можливість розрахунку безконтактним способом [6].

Меню по QR-коду зручно використовувати тим, що не потрібно додаткове обладнання. Розмістіть наклейку на столі в закладі і

гість відсканує меню своїм смартфоном. Також використовують цю технологію, щоб клієнт міг оплатити замовлення за допомогою смартфона. QR-код може містити різну інформацію: меню, умови доставки, історію закладу або дані персональних карт лояльності. За допомогою коду також можна створити замітку в календарі з акцією або заходом, який буде в закладі, або можна просто перенаправити відвідувача на сторінку відгуків. Є ще одне практичне застосування кодів, наприклад, остання інтеграція Poster з додатком, яке допомагає гостям викликати офіціанта або запросити рахунок після сканування QR-коду. Ставите табличку на кожен стіл або клеїте стікери на меню. Відвідувачі можуть сканувати код за допомогою камери і покликати офіціанта або попросити рахунок у вікні браузера.

Відстежуючи тренди в сфері гостинності, можна краще зрозуміти запити гостей і побачити нові можливості для розвитку бізнесу. Люди, які в повсякденному житті активно використовують гаджети і різні цифрові платформи, розраховують на безперешкодну комунікацію через ці платформи і максимально зручний сервіс. Тому гравці готельно-ресторанної індустрії активно шукають нові способи використання технологій для створення очікувань клієнтів. Те, що ще недавно здавалося фантастикою, наприклад, "розумні" номери, роботи і віртуальна реальність сьогодні вже є частиною бізнесу.

Технології перебудовують і роботу персоналу, при чому це стосується не тільки великих мереж, але і невеликих закладів. CRM-системи для готелів і ресторанів допомагають більш ефективно організувати роботу персоналу і вибудувати комунікацію з гостями. Часи тривалого утримання працівників, а також пасивних ієрархічних стилів управління, безумовно, минули. Залучення, розвиток та збереження належних талантів в індустрії гостинності та всередині неї залишається основною проблемою.

Сучасний мандрівник прагне зупинитися в готелях, де екологічні практики інтегровані в усі аспекти бізнесу — від будівництва (включаючи сонячні панелі) до меню F & B з вибором вегетаріанських і веганських страв, а також продуктів від місцевого виробника. Це є також одним з напрямів сучасного розвитку готельно-ресторанного бізнесу. Крім того, деякі впровадження дозволяють суттєво економити на електроенергії, витратах води та на іншому. Наприклад, використання сонячної енергії.

Готелі можуть отримувати її завдяки встановленим на поверхні будівлі/прилеглої території власним панелям. Датчики руху дозволяють економити пристойну кількість енергії. Економія води, будь-яка, навіть найпростіша спроба звести до мінімуму споживання води допоможе готелю стати екологічно направленим. А методів безліч: від використання у ванній ліжок з розсіювачами, що дозволяють знижувати витрати води, до закупівлі більш ефективних пральних машин та вторинного використання води з ванних кімнат на полив рослин на території готелю.

Узагальнюючи, можна відзначити, що використання сучасних технологій та інновацій в готельному обслуговуванні є невід'ємною частиною виживання готельно-ресторанного бізнесу в умовах карантину [7]. Сучасні технології дозволяють підтримувати високий рівень обслуговування, розширювати спектр послуг у готельному комплексі послуг, удосконалювати систему управління, посилити контроль за роботою персоналу, а також забезпечити високий рівень безпеки для гостей. Загальним недоліком є затрати фінансів та часу, проте усі інноваційні методи дають змогу оптимізувати витрати, підвищити рівень конкурентоспроможності закладу, покращити якість продукції та послуг, що підвищить прогнозований економічний ефект від діяльності підприємства. Це є важливим фактором, тому що без отримання прибутку функціонування будь-якого закладу втрачає сенс.

ВИСНОВКИ

Сучасний бізнес зараз знаходиться на грані можливостей, і тільки ті заклади отримають шанс залишитися на ринку туризму та готельно-ресторанного бізнесу, які зможуть запровадити інформаційні технології, інноваційні підходи та запропонувати нові послуги на підприємствах готельного господарства. Всі ці заходи є економічно доцільними та ефективними, оскільки сприятимуть отриманню додаткового доходу та зниженню витрат, удосконаленню процесу обслуговування, забезпеченню конкурентних переваг на ринку, підвищенню ефективності роботи окремих підрозділів та готелів загалом.

Література:

1. Якушев О. Інноваційні технології в управлінні бізнес-процесами підприємств сфери готельно-ресторанних та туристичних послуг / О. Якушев // Ресторанний і готельний кон-

салтинг. Інновації. — 2020. — Т. 3. № 2. — С. 195—208. — Режим доступу: <http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/issue/view/13329>

2. UNWTO: Home. — Режим доступу: <https://www.unwto.org>

3. Чаркіна Т.Ю., Марценюк Л.В., Задоя В.О., Пікуліна О.В. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 19—23. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.2.19

4. Eventbrite. — Режим доступу: <https://www.eventbrite.com>

5. Cornell Center for Hospitality Research — Режим доступу: <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/70529>

6. Доценко В.Ф. Інформаційні технології в готельній індустрії України: реалії та перспективи / В.Ф. Доценко, О.Б. Шидловська, І.М. Медвідь, А.С. Бедусенко // Інвестиції: практика та досвід. — Режим доступу: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6972&i=7>

7. Чаркіна Т.Ю. Пікуліна О.В. Інноваційні підходи щодо розвитку готельно-ресторанного бізнесу в умовах пандемії. Scientific Collection "InterConf", (40): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference "Scientific Community: Interdisciplinary Research" (January 26—28, 2021). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2021. 750 p. С. 133—136. — Режим доступу: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Scientific%20Collection_InterConf_2021_40_0.pdf

8. Шацька З.Я. Організація роботи підприємств готельної сфери в умовах пандемії COVID-19 / З.Я. Шацька, А.А. Шевель.

9. Ховрак І. Управління сталим розвитком закладів готельного бізнесу: статичний та економічний аналіз / І. Ховрак. — Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Desktop/219714-498324-1-PB.pdf>

10. Смирнов І. Туристичний бізнес під час пандемії COVID-19: світовий та український досвід / І. Смирнов, О. Любіцева // Туристичний бізнес та інноваційна діяльність в туризмі — Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/221278-500927-1-PB.pdf>

11. Кабанчук В.Ю. Перспективні технології готельного бізнесу / Матеріали наукової конференції студентів ЛТЕУ "Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення" (м. Львів, 15 травня 2019 р.). Львів: ЛТЕУ, 2019. 188 с. С. 71—73. — Режим доступу: https://tourlib.net/statti_ukr/kabanchuk.htm

References:

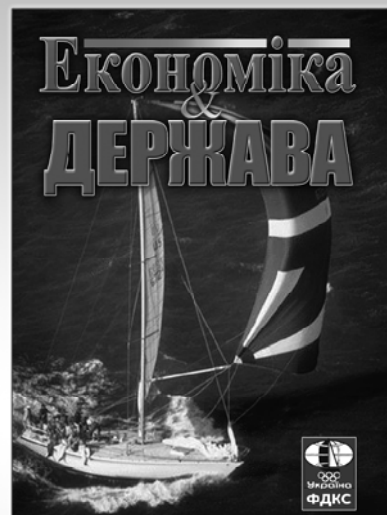
1. Yakushev, O. (2020), "Innovative technologies in the management of business processes of enterprises in the field of hotel and restaurant and tourist services", *Restorannyi i hotel'nyj konsal'tynh. Innovatsii*, vol. 3, no. 2, pp. 195—208, available at: <http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/issue/view/13329> (Accessed 01 March 2021).
2. UNWTO (2021), available at: <https://www.unwto.org> (Accessed 01 March 2021).
3. Charkina, T.Yu. Martseniuk, L.V. Zadoia, V.O. and Pikulina, O.V. (2021), "Strategic directions of hotel and restaurant business management in the conditions of crisis", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 19—23. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.2.19
4. Eventbrite (2021), available at: <https://www.eventbrite.com> (Accessed 01 March 2021).
5. Cornell Center for Hospitality Research (2021), available at: <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/70529> (Accessed 01 March 2021).
6. Dotsenko, V.F. (2020), "Information technologies in the hotel industry of Ukraine: realities and prospects", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, available at: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6972&i=7> (Accessed 01 March 2021).
7. Charkina, T.Yu. and Pikulina, O.V. (2021), "Innovative approaches to the development of hotel and restaurant business in a pandemic", *Scientific Collection "InterConf"*, (40): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference "Scientific Community: Interdisciplinary Research", Busse Verlag GmbH, Hamburg, Germany, January 26—28, pp. 133—136, available at: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Scientific%20Collection_InterConf_2021_40_0.pdf (Accessed 01 March 2021).
8. Shatska, Z. and Shevel, A. (2020), "Organization of work of hotel enterprises in the conditions pandemic covid-19", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8249> (Accessed 01 Mar 2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.10.51
9. Khovrak, I. (2020), "Sustainable development management of hotel business institutions: statistical and econometric analysis", available at: https://www.researchgate.net/publication/347727016_Sustainable_development_management_of_hotel_business_institutions_statistical_and_econometric_analysis_Upravlinna_stalim_rozvitkom_zakladiv_gotelnogo_biznesu_statisticnij_ta_ekonometricnij_analiz (Accessed 01 March 2021).

10. Smyrnov, I. (2020), "Tourism business during the COVID-19 pandemic: world and Ukrainian experience", *Turystychnyj biznes ta innovatsijna diial'nist' v turyzmi*, available at: <http://tourism.knukim.edu.ua/article/download/221278/221157> (Accessed 01 March 2021).

11. Kabanchuk, V.Yu. (2019), "Promising technologies of hotel business", *Materialy naukovoї konferentsii studentiv LTEU "Suchasni napriamy rozvytku ekonomiky, pidpriemnytstva, tekhnolohij ta ikh pravovoho zabezpechennia"* [Proceedings of the scientific conference of LTEU students "Modern directions of economic development, entrepreneurship, technology and their legal support"], LTEU, Lviv, Ukraine, 15 May, pp. 71—73, available at: https://tourlib.net/statti_ukr/kabanchuk.htm (Accessed 01 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 02.03.2021 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.48 (0758)

І. С. Гурська,

к. е. н., доцент, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0003-0547-6799

І. О. Федуняк,

к. е. н., доцент, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0002-8399-5167

І. В. Стемковська,

старший викладач, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ORCID ID: 0000-0002-4705-7253

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.63

ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ

I. Hurska,

PhD in Economics, Associate Professor, SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

I. Feduniak,

PhD in Economics, Associate Professor, SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

I. Stemkovska,

Senior Lecturer, SS NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

FORMATION AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF TOURIST SERVICES IN UKRAINE DURING AND AFTER THE PANDEMIC

У статті досліджено питання перспектив розвитку ринку туристичних послуг під час та після пандемії. Запропоновано ряд дій, які необхідно реалізувати для розвитку та ефективного формування попиту і пропозиції на ринку туристичних послуг в Україні під час та після пандемії.

Авторами визначено, що функціонування та розвиток ринку туристичних послуг є складним динамічним процесом. На його формування впливають: політичні, демографічні, природні, науково-технічні, соціокультурні, економічні, міжнародні та інші фактори, які не мають безпосереднього впливу на формування туристичної галузі, але відображаються на ній.

Виокремлено етапи розвитку туризму в Україні щодо подолання пандемії, що дозволить швидко відновити зростання туризму, забезпечить додаткові надходження в бюджет та відновлення соціально-економічної стабільності як країни загалом.

The article examines the prospects for the development of the market of tourist services during and after the pandemic. A number of actions are proposed that need to be implemented for the development and effective formation of supply and demand in the market of tourist services in Ukraine during and after the pandemic.

The authors determine that the functioning and development of the market of tourist services is a complex dynamic process. Its formation is influenced by: political, demographic, natural, scientific and technical, socio-cultural, economic, international and other factors that do not have a direct impact on the formation of the tourism industry, but are reflected in it.

It is established that the formation of proposals in the market of tourist services in Ukraine is based on such types of tourism as: children's, youth, family, ecological (green), cultural, health, sports, religious, underwater, mountain, adventure, hunting, car, amateur tourism. It is noted that these tourist services are the main driver of formation and prospects of development of the tourist market in Ukraine.

It is proved that the situation with COVID-19 for Ukrainian citizens has limited the choice of vacation abroad, which in turn has significantly increased the flow of tourists in the domestic market of tourist services and obliged domestic tourism industry to strengthen the position of domestic tourism. Namely, to develop thematic tourism in the country, which provides for the development of rural green, cultural and cognitive tourism and their varieties.

Emphasis is placed on the need for state support of the market of tourist services in Ukraine through the implementation of the draft Law "On Amendments to Certain Legislative Acts on State Support of Culture, Creative Industries, Tourism, Small and Medium Business in Relation to Restrictive Measures, related to the spread of coronavirus disease (COVID-19) "and" Roadmap for competitive development of tourism in Ukraine ".

The stages of tourism development in Ukraine to overcome the pandemic have been identified, which will allow to quickly restore the growth of tourism, provide additional budget revenues and restore socio-economic stability as a country as a whole.

Ключові слова: ринок туристичних послуг, попит, пропозиція, туристична галузь, туристичні ресурси, міжнародний туризм, внутрішній туризм, сільський зелений туризм.

Key words: market of tourist services, demand, supply, tourist branch, tourist resources, international tourism, domestic tourism, rural green tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок туристичних послуг є складовою загального ринку України, який впливає на соціально-економічний розвиток держави. Ринок туристичних послуг складається з туристичного попиту, туристичної пропозиції та ціни туристичних товарів. Від успішної взаємодії попиту і пропозиції залежить ефективне формування й розвиток галузі туристичних послуг, що забезпечить зростання суб'єктів туристичного ринку та в свою чергу призведе до збільшення надходжень у бюджет країни.

У зв'язку з поширенням COVID-19 галузь туристичних послуг постраждала найбільше, зокрема через обмежувальні заходи щодо пересування громадян та заборону авіаперевезень тощо. Президент Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC) Глорія Гевара вважає, що туристична галузь може понести втрати від пандемії в розмірі 22 млрд дол. США, або більше 20 млрд євро [1]. Втрати туристичної галузі в Україні оцінюються у 2020 р. понад 1,5 млрд дол. США.

Пізній початок курортно-рекреаційного сезону, внаслідок впровадження обмежувальних заходів, також створив кумулятивний ефект, який негативно вплинув як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі — готельно-ресторанний бізнес, транспорт (пасажирські перевезення), роздрібну торгівлю, індустрію розваг та діяльність установ культури [3, с. 5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням основних тенденцій функціонування та перспектив подальшого розвитку ринку туристичних послуг України присвячено роботи вітчизняних вчених: М. Бойко, М. Босовської, О. Гальцової, В. Данильчука, М. Кабушкі-

на, В. Кифяка, Н. Коржа, О. Любіцевої, В. Мацуки, Н. Моїсєєвої, О. Покатаєвої, Г. Склєра, Т. Ткаченко, О. Трохимець, Н. Ушенко, І. Черниш, Н. Щербакової та ін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті виступають дослідження факторів, які впливають на формування та перспективи розвитку ринку туристичних послуг, а також питання стабілізації функціонування туристичної галузі в умовах карантинних обмежень.

Завдання статті — дослідити фактори, що впливають на розвиток ринку туристичних послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ринок туристичних послуг — ринок, який об'єднує усіх учасників (туроператори, турагенти, туристи) задля задоволення потреб населення в послугах, пов'язаних із відпочинком і змістовним проведенням дозвілля та подорожей [6, с. 36].

Функціонування та розвиток ринку туристичних послуг є складним динамічним процесом. На його формування впливають: політичні, демографічні, природні, науково-технічні, соціокультурні, економічні, міжнародні та інші фактори, які не мають безпосереднього впливу на формування туристичної галузі, але відображаються на ній.

Формування пропозицій на ринку туристичних послуг в Україні відбувається за такими видами туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, екологічний (зелений), культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний туризм. Варто відзначити, що саме ці туристичні послуги є основним драйвером формування та

Таблиця 1. Туристичні ресурси території України

Територія	Місця
Чорноморське узбережжя Миколаївської, Одеської та Херсонської областей	Очаків, Гопри, Скадовськ, Одеська група курортів: Куяльник, Лермонтовський, Аркадія, Великий Фонтан, Кароліно-Бугаз, Чорноморка, Затока, Хаджибей, Лузанівка, Приморський, Лебедевка, Мала Долина
Узбережжя Азовського моря	Бердянськ, Кирилівка
Гірські та передгірні райони Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської областей	Свалява, Голубине, Поляна, Синяк, Черче, Ворохта, Трускавець, Моршин, Немирів, Любінь Великий, Косів, Яремче
Курортні зони Вінницької, Донецької, Київської, Полтавської та Харківської областей	Миргород, Березівські мінеральні води, Рай Оленівка, Слов'янськ, Слав'яногірськ, Конча Заспа, Пуша Водиця, Хмільник

Джерело: [4].

Таблиця 2. Динаміка туристичних потоків України, осіб

Показники	Роки					Відхилення (+/-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	2019576	2549606	2806426	4557447	6132097	4112521
у тому числі:						
в'їзні (іноземні) туристи	15159	35071	39605	75945	86840	71681
виїзні туристи	1647390	2060974	2289854	4024703	5524866	3877476
внутрішні туристи	357027	453561	476967	456799	520391	163364

перспектив розвитку туристичного ринку в Україні.

Для розвитку ринку туристичних послуг необхідно створити певні умови, а саме: ресурсні та територіальні. В цьому контексті Україна є однією з найбагатших країн Європи. Вона омивається Чорним і Азовським морями, оточена гірськими вершинами Карпат з безліччю профільних санаторіїв, SPA курортами Закарпаття з термальними джерелами, а також степовими територіями (табл. 1) [4]. Проте, за наявності необхідних ресурсів для розвитку туризму, в Україні існують чинники, які стримують розвиток ринку туристичних послуг:

- незадовільний стан доріг та під'їзних шляхів до об'єктів туристичного призначення, недостатній рівень розвиненості та висока вартість авіаційного сполучення;

- недостатня облаштованість рекреаційних територій та невисокий рівень туристичного сервісу, інтенсивна забудова прибережної смуги, що створює додаткове навантаження на комунальну інфраструктуру та веде до забруднення узбережжя та моря;

- низький рівень інформаційного супроводження туристичної діяльності, недостатній рівень управління галуззю;

- незадовільний стан туристичних об'єктів, зокрема архітектурної спадщини;

- відсутність системної державної підтримки розвитку туристичної галузі;

- значний рівень тінізації сфери, що ускладнює протиепідемічний контроль, проте може спрацювати як певний компенсатор обтяжливості офіційних умов прийняття туристів у зареєстрованих суб'єктів діяльності;

- нецільове використання коштів від туристичного збору на місцях [7].

В останні роки Україна піднялася на 10 позицій в Індексі глобальної конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму й посіла 78 місце. Як зазначається в матеріалах доповіді

Всесвітнього економічного форуму в галузі туризму, Україна мала найшвидший темп зростання в субрегіоні. Зокрема, відбулось значне поліпшення ділового середовища (з 124 на 103 місце), безпеки (з 127 на 107 місце), міжнародної відкритості (з 78 на 55 місце) і загальної інфраструктури (з 79 на 73 місце) [2].

Відповідно до отриманих даних (табл. 2) можна зробити висновок, що протягом 2015—2019 рр. кількість туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами, зросла на 4,1 млн осіб. Відповідно кількість іноземних туристів, які відвідали Україну збільшилась на 71,7 тис. осіб, а туристів, які виїжджали за кордон — на 3,9 млн осіб. Внутрішні туристичні потоки у 2019 р. зросли на 163,4 тис. осіб порівняно з 2015 р., що свідчить про зростання попиту на внутрішній туризм, як пріоритетної форми туризму.

У міжнародному туризмі громадяни України у 2019 р. обирали пропозиції закордонних турів, як-от: Польща, Угорщина, Болгарія, Румунія, Грузія, Туреччина, Словаччина, Німеччина, Албанія, Чорногорія, Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати та Греція. Серед іноземців, які відвідали нашу країну переважали громадяни Республіки Молдови, Білорусі, Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини, Німеччини, Узбекистану, Туреччини та США.

Ситуація з COVID-19 для українських громадян обмежила вибір відпочинку за кордоном, що в свою чергу значно збільшило потік туристів на внутрішньому ринку туристичних послуг. Така ситуація зобов'язує суб'єктів туристичної галузі посилювати позиції внутрішнього туризму, а саме розвивати в країні тематичний туризм, який передбачає розвиток

сільського зеленого, культурно-пізнавального туризму та їх різновидів.

На сьогодні в галузі сільського зеленого туризму є проблеми неефективного та нераціонального використання ресурсів, які можливо подолати комплексно із залученням державних органів виконавчої влади та приватного сектора. Розвитку сільського зеленого туризму сприяють фактори, які формують пропозицію на цьому сегменті ринку, а саме: зростаючий попит мешканців українських міст у сільській місцевості; унікальна історико-етнографічна спадщина українських сіл; багаті рекреаційні ресурси; екологічна чистота сільської місцевості; відносно вільний сільський житловий фонд для прийому туристів, наявність вільних трудових ресурсів для обслуговування туристів; традиційна гостинність господарів та доступна ціна за відпочинок; можливість надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, риболовлі, збирання ягід і грибів, катання на конях тощо.

Для розвитку культурно-пізнавального туризму наша країна має значний потенціал. На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тис. пам'яток, із них: 57 206 — пам'ятки археології, 51 364 — пам'ятки історії, 5926 — пам'ятки монументального мистецтва, 16 293 — пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафті. Функціонує 61 історико-культурний заповідник, 13 з яких мають статус національних. У Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерська лавра в м. Київ, історичний центр м. Львів.

Одним із важливим документів щодо стабілізації функціонування та перспектив розвитку ринку туристичних послуг в Україні, внаслідок пандемії, є "Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні", яка розроблена за підтримки Європейського банку реконструкції і розвитку. Основною метою даного документу є знайти способи розкриття туристичного потенціалу країни та мінімізація наслідків COVID-19 (табл. 3).

Задля зменшення негативного впливу карантинних обмежень та стабілізації ринку туристичних послуг запроваджено ряд заходів з боку держави. Так, 16 червня 2020 р. Верховна Рада України підтримала проєкт Закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо дер-

Таблиця 3. Етапи розвитку туризму в Україні щодо подолання пандемії

Назва етапу	Заходи
Мінімізація наслідків пандемії COVID-19 – антикризовий план дій	<ul style="list-style-type: none"> – впровадження та внутрішнє просування добірки правил роботи для різних об'єктів розміщення та кейтерингу; – субвенції, доступні кредитні лінії, звільнення від податкових і боргових зобов'язань із метою збереження основної частини галузі; – ініціювання визначених у Дорожній карті процесів із реорганізації для туристичної статистики, управління туризмом і нормативно-правової системи, що є найпроблемнішим питанням у туризмі (закони, постанови та збірки правил)
Реорганізація та формування механізму (2021-2022 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> – формування конкурентоспроможної на міжнародному ринку системи маркетингу національного туризму, що здатна визначити заходи зі швидкими результатами; – ініціювання довгострокових процесів з укріплення потенціалу
Підвищення інформованості (2022-2026 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> – покращення міжнародного туристичного іміджу; – просування та комерціалізація провідних дестинацій з акцентом на продуктах ділового туризму (MICE) і турах вихідного дня; – розробка системи планування та створення передумов для розвитку туристичних продуктів і підвищення капітальних інвестицій
Капіталовкладення та розробка продуктів (2027-2030 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> – капіталовкладення та інтенсивний розвиток туристичних продуктів; – розбудова головної туристичної та транспортної інфраструктури; – повнофункціональна трирівнева організація туризму (національні-регіональні-місцеві туристичні організації)

Джерело: [8].

жавної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)" [9]. Вживання заходів щодо подолання пандемії на ринку туристичних послуг України може швидко відновити зростання внутрішнього туризму, що в свою чергу забезпечить додаткові надходження в бюджет та відновлення соціально-економічної стабільності як країни в цілому, так і її регіонів.

ВИСНОВКИ

Ринок туристичних послуг України має всі передумови для ефективного функціонування, щоб привабити туристів і розвивати туристичну галузь, але потрібно виправити деякі проблеми, які гальмують її розвиток. Насамперед це проблеми управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру.

Ступінь подолання кризових явищ у туристичній галузі залежить від можливостей національної економіки, а також від стратегічних цілей туристичної політики держави, органів місцевого самоврядування та туристичних організацій. Водночас таку ситуацію на ринку туристичних послуг слід розглядати, як можливість виведення туристичної галузі на якіс-

но новий рівень за рахунок додаткових антикризових заходів з боку уряду.

Література:

1. Travel & Tourism continues strong growth above global GDP (press release WTTC). URL: <https://www.wttc.org/about/mediacentre/press-releases/press-releases/2019/travel-tourism-continues-strong-growth-above-global-gdp>

2. World Economic Forum. URL: <http://edclub.com.ua/tegy/vsesvitniy-ekonomicheskoye-forum>.

3. Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Филипенко А.О., Химинець В.В., Головка А.А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Київ, 2019. 29 с.

4. Козловський Р. Україна: туристичний рух — 2013. Український туризм. 2014. № 1. С. 26—28.

5. Курорти та санаторії України [Текст]: наук. практ. довід. / за ред. К.Д. Бабанов; упоряд. О.П. Тарасенко, В.С. Соколов. К.: Фолігрант, 2009. 432 с.

6. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Вид. 3, переробл. та допов. Київ: Альтерпрес, 2005. 436 с.

7. Національний інститут стратегічних досліджень. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf>

8. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні (Оновлення до документу "Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні"). URL: <https://ntoukraine.org>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID19): Закон України від 22.04.2020 р. № 3377. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/JI01905A.htm

10. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії Covid-19: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiz-z-doopracyuvannya-programu-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19>

References:

1. WTTC (2019), "Travel & Tourism continues strong growth above global GDP (press release

WTTC)", available at: <https://www.wttc.org/about/mediacentre/press-releases/press-releases/2019/travel-tourism-continues-strong-growth-above-global-gdp> (Accessed 26 February 2021).

2. World Economic Forum (2020), available at: <http://edclub.com.ua/tegy/vsesvitniy-ekonomicheskoye-forum> (Accessed 26 February 2021).

3. Zhalilo, Ya.A. Kovaliv's'ka, C.V. Fylypenko, A.O. Khymynets', V.V. and Holovka, A.A. (2019), Schodo rozvytku turyzmu v Ukraini v umovakh pidvyschenykh epidemichnykh ryzykiv [Regarding the development of tourism in Ukraine in conditions of increased epidemic risks], NISS, Kyiv, Ukraine.

4. Kozlov's'kyj, R. (2014), "Ukraine: tourist movement — 2013", Ukrain's'kyj turyzm, vol. 1, pp. 26—28.

5. Babanov, K.D. (2009), Kurorty ta sanatorii Ukrainy [Resorts and sanatoriums of Ukraine: scientific and practical guide], Folihrant, Kyiv, Ukraine.

6. Liubitseva, O.O. (2005), Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) [Market of tourist services (geospatial aspects)], 3rd ed, Al'terpres, Kyiv, Ukraine.

7. National Institute for Strategic Studies (2020), "Regarding the development of tourism in Ukraine in conditions of increased epidemic risks", available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> (Accessed 27 February 2021).

8. National Tourism Organization of Ukraine (2020), "The COVID-19 pandemic and its consequences in the field of tourism in Ukraine", available at: <https://ntoukraine.org> (Accessed 27 February 2021).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts Concerning State Support for Culture, Creative Industries, Tourism, Small and Medium-Sized Enterprises in Relation to Restrictive Measures Related to the Spread of Coronavirus Disease (COVID19)", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/JI01905A.htm (Accessed 27 February 2021).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "Economic stimulus program to overcome the effects of the Covid-19 epidemic", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiz-z-doopracyuvannya-programu-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19> (Accessed 27 February 2021).

Стаття надійшла до редакції 09.03.2021 р.

УДК 352.851(477):37(477)

О. О. Маслиган,

к. е. н., доцент кафедри туризму і географії, Мукачівський державний університет

ORCID ID: 0000-0002-8465-548X

Е. В. Тодьєрішко,

аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

ORCID ID: 0000-0002-3055-0244

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.68

ФОРМУВАННЯ ПІДХОДУ ДО ПРОСТОРОВОЇ МАРШРУТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ, ЩО ОБУМОВЛЯЮТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КЛАСТЕРІВ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ

O. Maslihan,

PhD, Associate Professor, Department of Tourism and Geography Mukachevo State University

E. Todierishko,

Graduate Student of the Economics and Finance Department, Mukachevo State University

DEVELOPMENT OF A SPATIAL ROUTING APPROACH TO PROCESSES THAT PREDETERMINE THE FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION CLUSTERS IN UKRAINE

Об'єктом дослідження є процеси просторової маршрутизації, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів (ПФРК). Проведений аналіз ПФРК дозволив зробити висновки, що є фактор ризиків, пов'язаний з тим, що ці процеси до просторової маршрутизації потребуватимуть значної деталізації. Одним з найбільш проблемних місць є виявлення змісту базових корекцій, правил, вказівок, керівництв, що мають бути спрямовані на: продукування змін у середовищі функціонування суб'єктів сфери туризму та рекреації; розпізнання кластеру та послідовну зміна множинних впливів на його складові.

Сформовано авторський підхід до просторової маршрутизації та визначенні ті процеси, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму та рекреації в регіонах України. Для цього проведено аналіз змісту та сформовано базис для рекомендацій щодо: створення кластеру; ідентифікація тотожності об'єднання широкого кола учасників ознакам кластеру; управління кластером на основі моделі до просторової маршрутизації.

Під час дослідження застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналізу та синтезу — для аналізу змісту ПФРК туризму та рекреації; аналогій, порівняльного співставлення та логічний метод для визначення характеристик мережевої структури кластеру, особливостей її формування; для визначення особливостей формування організаційної структури управління кластером; метод декомпозиції — для декомпозиції змісту процесів ПФРК, необхідних для до просторової маршрутизації.

Представлено зміст ПФРК та окреслено передумови для виділення об'єктів державного регулювання їх розвитку. Це пов'язано з тим, що запропонований підхід створює умови для: інформування учасників кластерів щодо особливостей офіційного визнання, реєстрації кластерів; інформування органів державної та місцевої влади щодо ситуації кластерного розвитку сфери туризму та рекреації; уявлення про формування парадигми управління розвитком підприємств рекреації та туризму в кластері на основі моделі просторової маршрутизації. Завдяки цьому забезпечується можливість використовувати ПФРК у якості об'єктів державного регулювання.

The study focuses on spacious routing processes and development (PFRC). The PFRC analysis concluded that there is a risk factor associated with the fact that these spacious routing processes require considerable detail. One of the most problematic places is the identification of the content of the basic adjustments, rules, instructions, manuals, which should aim at: 1) Production of changes in the environment in which tourism and recreation entities operate; 2) Recognition of the cluster and the sequential variation of multiple impacts on its constituents.

Author's approach has been developed and spacious routing processes have been defined for the functioning and development of tourism and recreation clusters in the regions of Ukraine. To this end, a content analysis has been conducted and a basis has been established for recommendations on: Creation of a cluster; Identification of the association of a wide range of cluster characteristics; Cluster management based on the spatial routing model.

In the course of the study, general and special research methods were applied: Analysis and synthesis — to analyses the content of PFRK tourism and recreation; An analogy, comparative comparison and a logical method for determining the characteristics of a cluster network structure and its formation; To determine the characteristics of the organizational structure of cluster management; Decomposition method — for decomposition of the content of PFRK spacious routing processes.

The contents of the PFRK are presented and the prerequisites for the allocation of the objects of State regulation of their development are indicated. This is because the proposed approach creates the conditions for: Informing cluster participants about the features of formal recognition, cluster registration; Informing State and local authorities of the situation of the cluster development of tourism and recreation; Ideas on the formation of a paradigm for managing the development of recreational and tourism enterprises in the cluster based on the spatial routing model. In this way, it is possible to use PFRC as objects of government regulation.

Ключові слова: кластер туризму та рекреації, регіональне управління, розвиток кластерів, ідентифікація кластеру, управління кластером, просторова маршрутизація.

Key words: tourism and recreation cluster, regional management, cluster development, cluster identification, cluster management, spacious routing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Достовірні й оперативні відомості щодо регіонального управління дозволяють констатувати, що у якості бази для державного регулювання діяльності кластерів необхідно обирати найбільш проблемні об'єкти регулювання — конкретні процеси просторової маршрутизації, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів, зокрема, щодо: створення кластеру; ідентифікації кластеру; управління кластером.

Це обумовлено тим, що у сучасних економічних умовах ця практика щодо сфери туризму та рекреації в регіонах України не врегульована. Разом з тим від того, наскільки щодо цієї площини сформовано комплекс заходів з боку держави з корекції та встановлення пасивних інструкцій з їх реалії та специфіки залежить функціональність та ефективність розвитку кластерів. Тому актуальним є дослідження виділених процесів. Саме їх характерні риси формують потребу у розширенні теоретико-прикладного уявлення щодо особливостей визначення маршруту прямування інформації між мережами, оскільки вони обумовлюють його функціонування, розвиток та створенні бази для державного регулювання з урахуванням зворотної реакції останніх. Закономірно об'єктом дослідження таких процесів, є ті маршрути, що спрямовують функціонування та розвиток кластерів (це маршрути ПФРК). Маршрутизатор приймає рішення, що базується на ПФРК, а саме системних корекціях та пасивних інструкціях, які зачіпають процеси створення, ідентифікації та управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Досліджуючи зміст процесів просторової маршрутизації, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму і рекреації Семенов В.Ф., Городецкий А.А., Ю. Ильяшенко [8; 10] звертають увагу на їх безпосередній вплив на створення можливостей для сталого функціонування регіонів України. Згідно з дослідженнями Музиченко-Козловської О.В., Музиченко-Козловського А.В., Кропельницької, С.О. Передерко В.П. [5; 4] — це можливо за уніфікованого підходу до корекції або зміни курсу розвитку та пасивних інструкції, що зачіпають процеси створення, ідентифікації, управління кластером. Однак більшість виділених досліджень не мають комплексного характеру та потребують подальшого розширення сфери прикладення. Крім того, у більшості робіт, серед яких праці Кирилюка Л.М. [3] та Перехрест О. [7] не завжди окреслені параметри основних характеристик процесів формування пасивних інструкцій.

Дослідженню проблеми створення кластерів присвячені роботи багатьох вчених. Зокрема, Кирилюк Л.М. [3] надає опис алгоритмів просторового формування кластеру відповідно до світових стандартів. А дослідження Семенова В.Ф. [8] та Цихан Т.В. [9] присвячені ідентифікації базових учасників мережевої структури кластеру, ролі та функцій маршрутного координаційного центру кластера, ради кластеризації. У праці Цихан Т.В. [8] наголошується, що процес створення кластеру має забезпечуватися у межах стандартизованого алгоритму. Проте є невирішеним питання створення кластеру, яке можливо лише за умови

ліквідації прогалин в українському нормативно-правовому регулюванні.

У роботах Івлева М.А. [9] досліджуються процеси просторової ідентифікації кластерів туризму та рекреації, наголошується, що сьогодні для поширення досвіду кластеризації необхідна дієва система їх виявлення, яку пропонуються базувати на структурно-галузевих методах. Однак ці методи малоефективні у зв'язку із тим, що їх основою є дані державної служби статистики, які мають агрегований галузевий характер, що не дозволяє виділити у просторі наявність таких утворень. Найбільш переконливо такі докази приведено Шенбергером Р.Дж. [13]. Результати цих досліджень показали, що сьогодні для поширення досвіду кластеризації сфери туризму та рекреації в регіонах необхідно створити просторові системи для виявлення кластерів в економіці, за рушійними силами їх розвитку.

Результати літературного аналізу дозволяють констатувати значущість процесів просторової маршрутизації, орієнтуючись на зміст створення, ідентифікації та управління розвитком кластерів як складових, що забезпечують: інформування учасників щодо особливостей визнання та реєстрації кластерів; інформування органів державної та місцевої влади щодо ситуації розвитку сфери туризму та рекреації; формування парадигми управління розвитком підприємств у межах кластеру.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою роботи є формування підходу до визначення процесів, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів туризму та рекреації в регіонах України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі наукові завдання:

1. Провести аналіз змісту та сформувати базис для рекомендацій щодо процесів створення кластеру.
2. Провести аналіз змісту та сформувати базис для рекомендацій щодо процесів встановлення тотожності об'єднання широкого кола учасників, з ознаками кластеру.
3. Провести аналіз змісту та сформувати базис для рекомендацій, щодо процесів управління кластером.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Необхідно відзначити, що модель просторової маршрутизації кластерів залежить від

конкретних процесів щодо їх створення, ідентифікації, управління.

Під процесами створення кластеру, розуміється специфічний процес зміни середовища функціонування суб'єктів сфери рекреації та туризму, результатом якого є виникнення у просторі нового, поступального процесу переходу від простих до мережових структур, від простого до складного (множинного) характеру взаємодій. Відповідно до світових стандартів [4], окреслений процес має забезпечуватися у межах наступного алгоритму: визначення або трансформації моделі кластера; створення мережі кластеру; формування організаційної структури управління кластером. Розглянемо докладно алгоритм створення кластеру туризму та рекреації та його особливості для України.

Характеристика алгоритму створення кластеру туризму та рекреації в Україні є такою [3]:

1. Визначення базових учасників мережової структури, що об'єднуються у кластер. Процеси інтегруються лише за високого рівня організації, невласного потенційним або реальним українським учасникам кластеру. Характерним прикладом є території міста Кам'янець-Подільський та району, де з 2014 р. можлива трансформація. А саме, укрупнення кластера у межах єдиної моделі. Однак процес організації економічних суб'єктів низький, тому до 2020 р. процеси укрупнення моделі кластера не виникли. Відтак навіть за вигідного географічного розташування, наявності значної кількості передумов, щоб ініціювати становлення та трансформацію моделі кластеру, треба створювати просторове об'єднання громадян, яке виконує функції координаційного центру.

2. Формування просторової мережі кластеру на горизонтальному рівні потребує визначення економічних суб'єктів, що створять основу горизонтальної асоціації. У таку мережу можуть входити економічні суб'єкти [8]:

- постачальники спеціалізованих факторів;
- постачальники сервісних послуг;
- збуту або споживання послуг;
- спеціалізовані провайдери інфраструктури та інфраструктурні агентства.

Водночас необхідне створення клімату довіри та інформаційної "прозорості" фірми, підприємства, оскільки всі учасники горизонтальної асоціації мають отримати зрозумілі та прогнозовані вигоди. Вигода від співпраці не очевидна. Щоб заснувати горизонтальні асоціації, необхідно чітко визначити всіх учасників каналу розподілу та забезпечити ідентифікацію отримуваних ними вигід.

3. Формування мережі підтримки кластера, що потребує певної віддачі, у вигляді реалізації інновацій, притоку інвестицій, розвитку середнього та малого підприємництва. Для цієї мети необхідне не тільки сприяння державних і регіональних органів влади, фінансово-банківських структур, а й співпраця з наявними у районах локалізації науково-дослідними та освітніми закладами та інноваційними інфраструктурами. Вивчення структурних моделей туристичних кластерів України виявляє відсутність об'єднань, що мають розвинену мережу підтримки наукових закладів та інноваційної інфраструктури. Наприклад, кластери Оберіг та Південне туристичне кільце співпрацюють з науково-дослідними центрами та університетами, тільки у рамках державних цільових програм, якщо це входить у перелік пріоритетних напрямків розвитку науки та техніки. Такі програми можуть формуватися виключно на конкурсних засадах центральним органом виконавчої влади в сфері науки та інновацій та затверджуватися рішенням Кабінету Міністрів України (КМУ). Це визначено Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність", Законом України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", Законом України "Про інноваційну діяльність". Державна підтримка такої співпраці (відповідно до чинних законів), як наслідок, інноваційної діяльності кластеру — ускладнена.

4. Формування організаційної структури управління кластером. Цей процес призводить до ускладнення організаційних структур управління діяльністю учасників кластеру, у зв'язку із неврегульованістю порядку їх діяльності. Так, учасники чинних українських кластерів (Оберіг, Південне туристичне кільце, Кам'янець-Подільська гільдія ремісників, Мальовнича Бережанщина, Дніпро) не підтримують організаційну регламентацію розвитку. У зв'язку з цим процес і порядок роботи всередині утворень та на рівні кожного конкретного учасника реалізується на основі хаотичних процесів. Водночас за наявності центрального керівництва кластером, воно генерує хаос управлінських рішень. Також не визначені основні цілі, завдання, права та обов'язки учасників. У таких умовах потрібна відповідна організаційна регламентація розвитку учасників, що діють в умовах кластерного середовища. Доцільно застосовувати системи внутрішніх організаційних регламентів;

5. Формування стратегічного центру керування мережевою структурою. При цьому в українських кластерах можна передбачити

зв'язність розповсюдження негативних подій, із відносно невеликим проміжком часу. Тому дієве керування стратегічним центром лише за умови маршрутизації зусиль для забезпечення її життєстійкості та сталості функціонування. Відповідно, необхідно формувати регіоналістичну парадигму управління розвитком кластерів туризму та рекреації, що ґрунтується на ефективній стратегії захисту від збоїв.

Окрім виділених вище проблем щодо створення кластерів, цей процес ускладнюють прогалини в українському нормативно-правовому регулюванні. Таке становище призводить до переважання практики створення кластерних утворень, передусім у формі громадських організацій.

Сьогодні для України, для поширення досвіду кластеризації сфери туризму та рекреації, необхідне виділення комплексного індикатора наявності або можливості утворення кластеру. Під ідентифікацією кластеру слід розуміти встановлення тотожності об'єднання широкого кола учасників, з ознаками кластеру, на підставі збігу ознак [1]. У науковій літературі пропонуються такі системи для виявлення кластерів в економіці, як структурно-галузева та емпірична [2]. Структурно-галузевий підхід до ідентифікації кластерів формує можливість виявлення зон, найбільш перспективних для розвитку кластерів, використовуючи простий статистичний аналіз. Водночас не всі галузі економіки регіону мають однаково сприятливі перспективи розвитку. На практиці Верхньої Австрії було доведено, що головними факторами успіху є не якість статистичного аналізу, а:

- професіоналізм тих людей, які організовують кластери;

- наявність в регіоні критичної маси організацій в сфері діяльності кластеру.

Відтак з'явився й альтернативний підхід, що запропонований Інститутом досліджень економіки Фінляндії (ETLA). Згідно з цим підходом, розпізнавання кластеру туризму та рекреації можливо на основі наявності тісних взаємозв'язків між підприємствами галузі, покупцями та виробниками продукції або послуг. Наявність таких взаємозв'язків свідчить про:

- зв'язок підприємств даних галузей, за ланцюгом створення додаткової вартості;

- можливість акумулювання синергетичного ефекту, під час поглиблення та розширення їх партнерських відносин.

Для виявлення кластерів спеціалістами ETLA пропонується використовувати методи структурно-галузевого аналізу, на основі офіційних даних державної статистики.

Оперативне дослідження взаємозв'язків між галузями регіону повинно реалізуватися на основі принципів: "золотого перерізу", "слабого контрасту", Паретто [1]. Алгоритм структурно-галузевого аналізу має включати:

— визначення за статистичною сукупністю даних відносної частки підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність певного виду;

— побудова порядкової статистичної діаграми видів інноваційної діяльності;

— побудова графіку "кумулятивного підсумку" та визначення істотних видів інноваційної діяльності.

На графік "кумулятивного підсумку" діаграми Паретто мають бути нанесені рівні важливості, що відповідають ступеням дисбалансу факторів та результатів, що ними спричинені. Для кожного з таких результатів визначається, за відповідними співвідношеннями, число домінуючих факторів, які порівнюються на основі "кумулятивного підсумку".

З одного боку, такий підхід дозволяє окреслити пріоритетний напрям кластерного розвитку, на якому сконцентровані ресурси кількох учасників, за яким можна планувати, поглиблювати та розширювати партнерські відносини для створення синергетичного ефекту. Це досить важливо, оскільки без інноваційної спрямованості кластер буде прототипом територіально-виробничого об'єднання. Інноваційна діяльність у сфері туризму та рекреації має високий ступінь галузевої специфічності, тому побудова графіків "кумулятивного підсумку" ускладнена.

Слід урахувати, що формування галузевих та внутрішньогалузевих кластерів залежить і від інших взаємозв'язків із соціально-економічними інститутами, як-от: інвестиційні фонди, банки. Проте, ураховуючи, що така співпраця формується не в залежності від специфіки галузі, а в залежності від очікуваних показників ефективності та ризикованості окремих проєктів, визначення домінант, за цими взаємозв'язками, ускладнене. Використання структурно-галузевого підходу до виявлення кластерних структур недоцільне. Ряд науковців пропонують емпіричний підхід до виділення чинних або потенційних кластерів, що полягає в аналізі рушійних сил їх розвитку, до яких відносять показники: наукової, виробничої та фінансової сили. Виділення цих рушійних сил розвитку кластерів в українському економічному середовищі є спірним, оскільки вони мають надавати його учасникам конкурентні переваги над аналогічними економічними су-

б'єктами, які діють ізольовано. Можна виділити інші характеристики рушійних сил розвитку:

1) дискретні:наближеність території до державного кордону; неоднорідність національного складу населення; співпраця туристичних підприємств з освітніми профільними установами;

2) недискретні: кількість профільних-туристичних установ, які створюють туристичний продукт; вартість будівництва нових об'єктів туристичної індустрії; вартість покращення процесів виробництва туристичних послуг; кількість установ, що надають системну фінансову підтримку інноваційним проєктам у межах конкретної території; кількість туристичних продуктів; кількість працівників, що займаються науково-дослідною роботою.

Для виділення передумов формування кластерів або ідентифікації ознак їх фактичної наявності, вченими використовуються інтегральні індекси, розраховані на основі абсолютних та відносних характеристик рушійних сил їх розвитку за наступним алгоритмом [11; 12]:

1) розрахунок інтегральних індексів, за кожною з трьох рушійних сил розвитку кластерів;

2) для зниження розмірності побудови індексів використовується метод головних компонент, що дозволяє отримати максимум інформації із вхідних даних;

3) забезпечення високої інформативності головних компонент за критерієм пояснюючої дисперсії;

4) побудова первинних головних компонент, із нормалізацією їх значень за оціночною шкалою та припущенням, що більшим значенням компоненти відповідають кращі умови формування кластеру регіону;

5) ранжування територій по значенню кожної рушійної сили із застосуванням рангової оцінки.

Визначено управління кластером, як вплив на сполучення підприємств та окремих осіб, з метою їх налаштовані на спільну мету. Це дозволяє розглядати кластер як множину взаємопов'язаних елементів, відокремлену від середовища, що взаємодіє з ним, як ціле. Окреслене обумовлює необхідність застосування системного підходу до формування парадигми управління розвитком підприємств рекреації та туризму у межах кластеру, виділяючи поняття "просторової системи", як базову дефініцію, а її властивості як невіддільні від самого поняття кластеру. До таких властивостей слід відносити: формування на основі взаємопов'язаних

елементів, кожен з яких забезпечує свій внесок у характеристику цілого; цілеспрямованість або спрямованість внутрішніх елементів на єдину кінцеву мету; взаємні зв'язки між елементами, що забезпечують цілісність утворення.

Надання дефініції системи дозволяє стверджувати, що у зв'язку з тим, що всі учасники кластеру знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії, у кластерах діє "принцип доміно". Принцип передбачає ланцюгове розповсюдження кризового явища під дією негативного фактору, що впливає на кожного учасника. Як правило, у кластерах можна передбачити зв'язність розповсюдження негативних подій, із відносно невеликим проміжком часу між ними. Кластерним утворенням потрібна система управління розвитком, орієнтована на захист від збоїв, інтерпретований, як безпечний режим функціонування.

Система захисту від збоїв має інтегруватися із системами корпоративного управління кластером та системами управління його учасників. Категорія управління у моделі просторової маршрутизації загалом може розглядатися як реальний вплив на діяльність людей, який спонукає їх до реалізації намічених цілей та містить у собі такі складові елементи: цілеутворення, організаційний момент, регулювання поведінки та діяльності учасників кластеру, інформаційний обмін.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. Аналіз змісту процесів створення кластеру дозволило дійти висновку, що під ними має розумітися специфічний процес зміни середовища функціонування суб'єктів сфери рекреації та туризму. Результатом процесу стало виділення специфіки ініціювання процесу переходу від простих до мережових структур, від простого до множинного характеру взаємодій.

2. Окреслено процеси ідентифікації кластеру, що дозволило визначити специфіку встановлення тотожності об'єднання широкого кола учасників ознакам кластеру, на підставі збігу ознак.

3. Зроблено аналіз змісту та сформовано базис для рекомендацій щодо процесів управління кластером. Результатом процесу стало визначення особливостей послідовної зміни множинних впливів на підприємства та окремих осіб, з метою їх налаштування на спільну мету.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В подальшому ПФРК можуть висту-

пити як база для державного регулювання. Тому пропонується обирати об'єкти регулювання — конкретні процеси, що обумовлюють функціонування та розвиток кластерів.

Практична значущість аналізу процесу полягає в обґрунтуванні важливості його застосування у практиці управління кластером як утворенням, якому потрібен захист від збоїв у зв'язку із "ефектом доміно".

Література:

1. Ивлев М.А. Динамический структурно-отраслевой анализ инновационной деятельности: Вопросы современной науки и практики. Вестник Университета им. В.И. Вернадского. 2009. 5(19). С. 138—140.

2. Исакин М.А., Теплых Г.В. Условия развития кластеров в экономической системе Пермского края / М.А. Исакин, Г.В. Теплых. Региональная экономика: теория и практика, 2009. № 4. С. 27—35.

3. Кирилук А.М. Перспективи створення туристичних кластерів на території Поділля: Геополітика і екогеодинаміка регіонів. 2014. 2 (13). Т. 10. — С. 580—584.

4. Кропельницька С.О., Передерко В.П. Концептуальні засади формування туристичного кластеру для розвитку новоствореної об'єднаної територіальної громади. Актуальні проблеми розвитку регіону. 2016. 12 (2). С. 149—158.

5. Музиченко-Козловська О.В., Музиченко-Козловський А.В. Розвиток системи управління туристичними кластерами в Україні / О.В.-Музиченко-Козловська 2011. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2011_706/16.pdf

6. Носов О.Ю. Нормативно-правове регулювання в Україні / О.Ю. Носов., Т.В. Черничко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2019. № 1 (11). С. 21—27.

7. Перехрест О. Перший в Україні агорекреаційний кластер відкрив у Пустомитах власний магазин / О. Перехрест // Економіка. 2018. URL: <https://zaxid.net/news/>

8. Семенов В.Ф. Кластерна політика в управлінні регіональним розвитком туризму / В.Ф. Семенов // Вісник соціально-економічних досліджень, 2010. 40. С. 381—387.

9. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития / Т.В. Цихан // Теория практика управления, 2003. № 5. URL: http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_-DocumID_168.html

10. Gorodetski A., Ilyashenko Yu. Minimal and strange attractors, International Journal of Bifur-

cation and Chaos. 1996, Vol. 6. no. 6. pp. 1177—1183.

11. Maslihan O.O., Kampov N.S. Methodological algorithms of sustained functioning of tourism and recreation enterprises in clusters. *Economies' Horizons*. 2019. no. 3 (10). 54—65.

12. Maslihan O.O., Korolovych O.O. Regional management paradigm of the integrated effort of development elements of recreation and tourism cluster. *Economies' Horizons*. 2019. no. 4 (11). P. 23—36.

13. Schonberger R.J. Lean performance management (Metrics don't add up). *Cost Management*. January/February. 2008. P. 5—10.

References:

1. Ivlev, M.A. (2009), "Dynamic sectoral analysis of innovation: Modern science and practice", *Vestnik Universiteta im. V.I. Vernadskogo*, 5 (19), pp. 138—140.

2. Isakin, M.A. and Teplyh, G.V. (2009), "Development Conditions of Clusters in the Perm Region Economic System", *Regional'naja jekonomika: teorija i praktika*, vol. 4, pp. 27—35.

3. Kyryliuk, L.M. (2014), "Prospects for tourism clusters in Podolia", *Heopolytyka y ekoheodynamyka rehionov*, vol. 2 (13), no. 10, pp. 580—584.

4. Kropel'nyts'ka, S.O. and Perederko, V.P. (2016), "Conceptual framework for the development of a tourism cluster for the development of a newly integrated territorial community", *Aktual'ni problemy rozvytku rehionu*, vol. 12 (2), pp. 149—158.

5. Muzychenko-Kozlovs'ka, O.V. and Muzychenko-Kozlovs'kyj, A.V. (2011), "Development of the management system of tourist clusters in Ukraine", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2011_706/16.pdf (Accessed 01 March 2021).

6. Nosov, O.Yu. and Chernychko, T.V. (2019), "Legal and regulatory framework in Ukraine", *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 1, no. 11, pp. 21—27.

7. Perekhrest, O. (2018), "The first agro-recreational cluster in Ukraine opened its own shop in Pustomyty", *Ekonomika*, available at: <https://zaxid.net/news/> (Accessed 01 March 2021).

8. Semenov, V.F. (2010), "Cluster Policy in Managing Regional Tourism Development", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 40, pp. 381—387.

9. Cihan, T.V. (2003), "Cluster Theory of Economic Development", *Teorija i praktika upravlenija*, vol. 5. available at: http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_168.html (Accessed 01 March 2021).

10. Gorodetski, A., Ilyashenko, Yu. (1996), "Minimal and strange attractors", *International Journal of Bifurcation and Chaos*, vol. 6, no. 6 (1996), pp. 1177—1183.

11. Maslihan, O.O. and Kampov, N.S. (2019), "Methodological algorithms of sustained functioning of tourism and recreation enterprises in clusters", *Economies' Horizons*, no. 3 (10), pp. 54—65.

12. Maslihan, O.O. and Korolovych, O.O. (2019), "Regional management paradigm of the integrated effort of development elements of recreation and tourism cluster", *Economies' Horizons*, no. 4 (11), pp. 23—36.

13. Schonberger, R.J. (2008), "Lean performance management (Metrics don't add up)", *Cost Management*, January/February, pp. 5—10.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2021 р.

**ІНВЕСТИЦІЇ.
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД**

www.investplan.com.ua

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 316.346.2-055.2:334.74

М. В. Тимчак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Ужгородський національний університет
ORCID ID: 0000-0001-9135-3714

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.75

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

М. Tymchak,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance and Banking, National University "Uzhgorod National University"

GENERAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

Метою дослідження є визначення загальних аспектів розвитку жіночого підприємництва, зокрема, їх характеристик, властивостей, атрибутів. Мета обумовила постанову таких завдань дослідження: 1) характеристика атрибутів жіночого підприємництва, які гальмують його розвиток (пізнання окреслених фактів та явищ); 2) характеристика соціально-психологічних аспектів, що за певних умов здатні виступити як продуценти добровільного та вимушеного розвитку жіночого підприємництва.

Результати дослідження дозволили конкретизувати загальні аспекти добровільної та вимушеної жіночої економічної ініціативи. Конкретизація атрибутів добровільної жіночої економічної ініціативи виявляє її орієнтацію на розвиток малого підприємництва, яке більшою мірою виконує в суспільстві соціальні функції або націлене на соціальний ефект. Самореалізація жінок орієнтована на соціальні функції та здійснюється на базі: 1) організацій громадянського суспільства (серед яких, благодійні та громадські організації, релігійні організації, тощо); 2) підприємницьких суб'єктів приватного права (юридичних та фізичних осіб, організацій заснованих громадськими організаціями людей з інвалідністю). Закономірно добровільна ініціативна жіноча діяльність орієнтована на сфери, що менш рентабельні чи прибуткові. Конкретизація атрибутів розвитку жіночого підприємництва, виявляють, що вимушеність формує орієнтацією на короткотермінову спекулятивну складову. Серед таких форм жіночого підприємництва: човникова торгівля; дропшипінг; трейдерство, дилерство та ін.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у формалізації та моделюванні базових передумов, які стимулюють розвиток жіночого підприємництва з урахуванням факторів гендерної самореалізації.

Entrepreneurship is a phenomenon of the market model of the economy, which has the prerequisites that form the environment for the free development of women's economic initiative, autonomy, and independence about forms of employment. Hence, by category women's entrepreneurship, we mean women's activity in economic activities aimed at realizing economic competence in production, realization, acquisition of goods, and other activities. At the same time, the phenomenon of a market-oriented model of the economy, separated from the general aspects of the development of women's initiative, will not contribute to the development of women's entrepreneurship; it is also characteristic of Ukraine. The study aims to identify general aspects of the development of women's entrepreneurship, in particular their characteristics, properties, and attributes. The objective of the study was: 1) describe of female entrepreneurship that inhibit its development (knowledge of certain facts and phenomena); 2) describe the general aspects; that, under certain conditions, they can act as producers of voluntary or forced development of women's entrepreneurship.

The results of the study made it possible to specify the general aspects of voluntary and forced women's economic initiative. The specification of general aspects of voluntary women's economic initiative demonstrates its orientation towards the development of small businesses, which are more socially responsible or socially oriented in society. The self-fulfillment of women, as described above, is oriented towards society through: 1) civil society organizations (including charitable and voluntary organizations, religious organizations, etc.); 2) Private business entities (legal and natural persons, organizations founded by public organizations of persons with disabilities). Naturally, women's voluntary initiatives are directed towards areas that are less profitable or profitable. The specification of the general aspects of the development of women's entrepreneurship reveals that compulsion shapes the orientation of short-term speculation. Among such forms of women's entrepreneurship are shuttle trades; Drop shipping; trading or dealership, etc.

Prospects for further research in this area are the formalization and modeling of basic prerequisites that stimulate the development of women's entrepreneurship from a gender perspective.

Ключові слова: жіноче підприємництво, вимушеність, ініціатива, гендерний розрив.

Key words: women's entrepreneurship, compulsion, initiative, gender gap.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Україна — це державне утворення, у якому переважає жіноче населення. Зокрема, станом на 2019 р., частка такого населення складає 53,7%, проти 46,3% чоловічого. Найбільш значною є перевага у старших вікових групах. Водночас у складі економічно активного населення більшу частку займають чоловіки (53 % проти 47% жінок). Враховуючи низький рівень народжуваності, ситуація не корелює з такими факторами, як вагітність, материнство, роль жінки та чоловіка у сім'ї. Відповідно до аналітичного дослідження "Інклюзивний розвиток бізнесу: жіноче підприємництво", жінки відмовляються від багатодітності на користь кар'єри. За статистичними даними жіноче безробіття в Україні менше від чоловічого в 1,4 рази, адже безробітні жінки швидше, ніж чоловіки, знаходять роботу [6, с. 43]. Разом з тим жіноче населення не проявляє значної самостійності та незалежності в економічній активності, у т.ч. щодо підприємництва (хоча виключенням є перехід до вимушеної підприємницької діяльності, що націлена на отримання швидких прибутків). Відтак необхідне таке реформування економіки, синтезування паралельних трансформацій соціальних взаємозв'язків, а також створення мотивації до соціальної взаємодії, що у комплексі не просто сприятимуть пасивному залученню жінок до виробництва, розподілу і споживання товарів й послуг, а здатні переформатувати та регулювати їх соціальні функції, психологію та спрямованість господарської діяльності. Зокрема, важливо: 1) активізувати процеси соціалізації та залучення жінок, як активних учасників чисельних процесів обміну, розподілу, вибору та використання обмежених ресурсів; 2) регулювати напрями досягнення економічних та соціальних результатів та специфіку одержання прибутку. Це активізує потребу конкретизації загальних аспектів жіночого підприємництва (а саме: соціальних, психологічних, економічних).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Визначення загальних аспектів жіночого підприємництва, висвітлено у працях таких економістів і практиків: В. Шатська, Н.Ю. Олій-

ник, Г. Тараненко, Дж.С. Джонсон. Досить цікавим є підхід до конкретизації соціально-психологічних аспектів жіночого підприємництва, що ґрунтується на порівнянні спрямованості господарської діяльності американських і українських жінок.

Слід звернути увагу на працю Н.Ю. Олійник, присвячену аналізу особливостей підприємницької діяльності жінок в Україні. У дослідженні виявлено характерні риси, види та форми жіночого підприємництва, визначені основні причини добровільної та вимушеної підприємницької активності жінок. Однак основний упор зроблено саме на соціальних аспектах активності жінок.

Констатуємо, що у більшості наявних джерел висвітлюються загальні економічні та соціальні аспекти, бар'єри, перешкоди для розвитку жіночого підприємництва, а також причини, що формують потребу у регулюванні цільової спрямованості жіночого підприємництва. Конкретизація загальних аспектів розвитку жіночого підприємництва залишається поза увагою науковців.

МЕТОЮ СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні сучасних аспектів розвитку жіночого підприємництва зокрема, їх характеристик, властивостей, атрибутів. Мета обумовила постанову таких завдань дослідження: 1) характеристика атрибутів жіночого підприємництва, які гальмують його розвиток (пізнання окреслених фактів та явищ); 2) характеристика соціально-психологічних аспектів, що за певних умов здатні виступити як продуценти добровільного та вимушеного розвитку жіночого підприємництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Підприємництво, це феномен ринкової моделі економіки, для рівноважного функціонування якої важливі ті передумови, які формують середовище вільного розвитку жіночої ініціативи, самостійності, незалежності щодо форм зайнятості. Відтак під категорією жіноче підприємництво ми розумітимемо активність жінок, щодо господарської діяльності, яка передбачає реалізацію господарської компетенції

у виробництві, реалізації, придбанні товарів, іншій діяльності. Феномен ринкової моделі економіки, відокремлений від загальних аспектів розвитку жіночої ініціативи (у т.ч. особливостей їх професійної орієнтації) та спрямований на вимушену активність, не сприятиме розгортанню довготермінового жіночого підприємництва, що необхідна для сталого економічного розвитку України. Саме добровільна ініціативність, з урахуванням специфіки професійної орієнтації, неодмінний атрибут існування і розвитку жіночого підприємництва. Добровільність ініціативності виступає базовим критерієм довготерміновості розвитку господарської діяльності, що здійснюється метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Станом на 2016 р. в Україні було зареєстровано до 1,9 млн підприємців, при цьому чоловіків-підприємців було на 131000 або 10,4% більше, ніж жінок-підприємців (870 000) [4]. У період з 2017—2018 рр. кількість чоловіків-підприємців впала на 73 000 особи, а жінок-підприємців на 36 000 осіб. Результатом можна вважати скорочення гендерного розриву серед підприємців з 10,3% до 8,8% [4]. У період з 2018 до 2020 рр. жінки набагато частіше реєстрували підприємницьку діяльність. За ці роки на ринку з'явилося: 68 000 нових жінок-підприємців, у той час, як чоловіків-підприємців — лише 43 000. Станом на 2020 р. в Україні зареєстровано до 1,8 млн підприємців, однак внаслідок зростання жіночого сегмента підприємництва, наявний гендерний розрив скоротився з 8,8% до 7% у 2020 р. [4]. Це при тому, що жіноче підприємництво не отримало належної підтримки від держави. Нарізі більшість програм, що спрямовані на підтримку гендерної рівності та розвиток нових форм зайнятості жінок у бізнесі — це донорські проекти, які фінансують уряди країн США, Швеції, Німеччини тощо. Окреслено динаміку наочно проілюстрована на рисунку 1.

Констатуємо, що динаміка зміни гендерного розриву підприємців України обумовлена цілим рядом аспектів, які спрямовують жіночу ініціативу, зокрема:

- мотивація входження в бізнес;
- високий рівень професійної сегрегації за ознакою статі та особисті якості, що формуються у відповідь на загальні особливості та

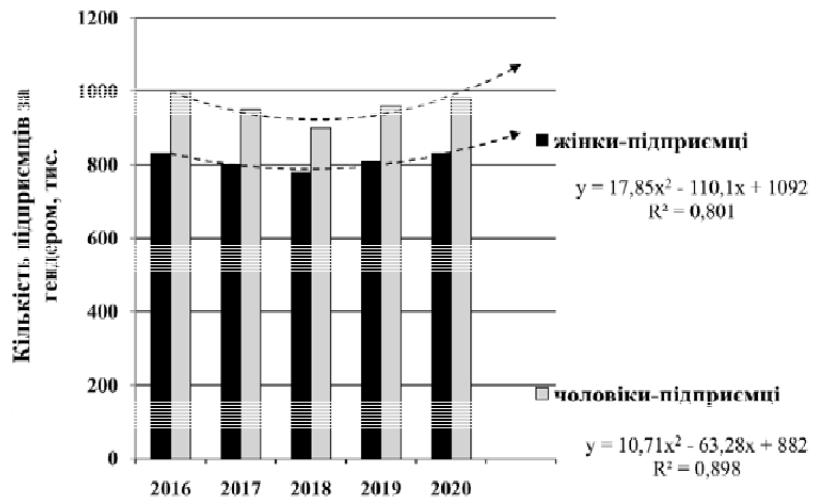

Рис. 1. Динаміка зміни гендерного розриву серед підприємців України станом на 2016—2020 рр., тис. осіб

Джерело: статистика Opendatanot [4].

проблеми, пов'язані з положенням жінок у сфері праці. За професійною ознакою жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах діяльності з найнижчими рівнями середньої заробітної плати;

— сучасні цінності (що пов'язані із потребами збалансувати час між роботою та сімейним життям);

— схильність до соціальних дій. Так, саме жінкам властива сенситивність та прагнення до вирішення/пом'якшення наявних соціальних проблем.

Специфічним є те, що виокремлені аспекти, за умов формування добровільної ініціативи, здатні виступити продуцентами розвитку довготермінового жіночого підприємництва, яке виконує в суспільстві соціальні функції (табл. 1).

До атрибутів добровільності розвитку жіночого підприємництва нами віднесені:

— матеріальний і особистий інтереси, які формують передумови, що регулюють мотиваційний потенціал жінки, як підприємця. Зокрема матеріальний інтерес змагається з особистісними мотивами до самореалізації. При цьому матеріальний інтерес загострюється за умови виникнення страху за фінансовий добробут людей, які знаходяться поруч;

— формування у жінок бажання зайнятися підприємництвом, яке виконує у суспільстві соціальні функції. Мається на увазі бажання жінок реалізувати діяльність спрямовану на інновативну, суттєву, позитивну зміну у суспільстві (шляхом пом'якшення або розв'язання соціальних проблем);

— цінність гнучкого робочого графіка. Жінкам цікава можливість вибору зайнятості з вільним ро-

бочим часом (зокрема, за кількістю часу, за режимом його використання [2]);

— націленість на соціальний ефект, який є прямим, цілеспрямованим результатом, що ґрунтується на виконанні соціальних функцій.

Добровільна ініціативна діяльність значної частки чоловіків-підприємців пов'язана з промисловим виробництвом та пов'язаними з ним секторами з високою доданою вартістю, серед яких інженерна розробка та промисловий дизайн [7, с. 53]. Самореалізація чоловіків-підприємців спрямована на зростання доходів. Самореалізація жінок-підприємців обмежена специфікою професійної сегрегації за ознакою статі, спрямовується внутрішньою чутливістю, якостями, схильностями та особистими пробами. Відтак конкретизація сучасних аспектів добровільної жіночої економічної ініціативи виявляє її орієнтацію на самореалізацію, що ґрунтується на виконанні незвичної місії, зі специфічними критеріями й параметрами, очікуваними результатами.

Така самореалізація жінок передбачає розвиток підприємництва, яке більшою мірою:

— виконує в суспільстві соціальні функції тобто націлене на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем;

— націлене на певний соціальний ефект.

У вітчизняному законодавстві наразі немає спеціальної організаційно-правової форми та правової бази для соціального підприємництва або підприємництва, що націлене на соціальний ефект [7, с. 28]. Водночас така самореалізація спрямована на господарську діяльність, у межах таких форм, як [7, с. 12—13]:

1) господарська діяльність, орієнтована на:

- приватні медичні центри та клініки (їх соціальна функція — лікування та піклування про здоров'я людей);

- дошкільні дитячі заклади (їх соціальна функція — організація дозвілля і розвиток дитини, підготовка дитини до школи);

Таблиця 1. Характеристика загальних аспектів, що є продуцентами добровільного розвитку жіночого підприємництва

Умови, що спрямовують жіночу ініціативу	Атрибути добровільного розвитку жіночого підприємництва			Особливості впливу на жіночу ініціативу
	Психологічний	Соціальний	Економічний	
Мотивації входження в бізнес	Внутрішня чутливість	Орієнтація на стан людей, за яких жінка несе відповідальність	Орієнтація на сфери, що менш рентабельні чи прибуткові, та відповідають специфіці професійної сегрегації за ознакою статі в Україні.	Матеріальний і особистий інтереси — умови, що регулює мотиваційний потенціал жінки, як підприємця ¹
Високий рівень професійної сегрегації за ознакою статі та особисті якості	Володіння особистими якостями, що необхідні в такого роду діяльності ²	Загальні проблеми, пов'язані з положенням жінок у сфері праці ³ , націленість на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем		Формування у жінок бажання зайнятися підприємництвом, яке виконує в суспільстві соціальні функції
Сучасні цінності	Традиційні уявлення про роль жінки	Прагнення збалансувати час між роботою та сімейним життям		Цінність гнучкого робочого графіка
Схильність до соціальних дій	Внутрішня чутливість, яка формує чутливість до стану інших людей	Прагнення до вирішення/пом'якшення наявних соціальних проблем		Націленість на соціальний ефект, який є прямим цілеспрямованим результатом або виконання соціальних функцій

Примітки:

¹ Матеріальний інтерес змагається з особистісними мотивами. В разі загострення страху за фінансовий добробут людей, що знаходиться поруч.

² Працьовитість, здатність до мобілізації, інтуїція, комунікабельність, вміння налагоджувати контакти з людьми, сумлінність, відповідальність, цілеспрямованість (вміння справу до кінця).

³ Соціальна дискримінація жінок; деякі форми соціального захисту, що формують обмеження у сфері праці.

Джерело: сформовано на основі [7; 5; 3].

— приватні школи та освітні заклади (їх соціальна функція — спеціалізоване навчання, підготовкою до дорослого життя);

— пансіонати для літніх людей (їх соціальна функція — організація комфортного проживання і догляд людей похилого віку);

— приватні соціальні служби (їх соціальна функція — соціальні послуги для населення) та ін.

Таке жіноче підприємництво не має соціальної мети, однак виконує соціальні функції;

2) господарська діяльність, орієнтована на соціальний ефект:

— соціальні виробництва для створення робочих місць за цільовими групами (наприклад, жінок у кризових ситуаціях, інвалідів);

— благодійні крамниці для цільових груп (наприклад, для працевлаштування й реабілітації безпритульних людей, ветеранів АТО).

Характерними прикладами є [2, с. 23—24]: благодійний магазин "Ласка", м. Київ (що фінансує благодійні фонди та розвиває власні

проекти); майстерня добрих справ "Емаус-Оселя", м. Львів (що забезпечує працевлаштування і реабілітацію безпритульних людей); Кафе "Піца Ветерано", м. Київ (що забезпечує працевлаштування ветеранів АТО, передачу піц у волонтерський центр на залізничному вокзалі Києва та у військові госпіталі).

Водночас окреслену вище добровільна самореалізацію жінок у підприємстві орієнтовано на суспільстві соціальні функції, а отже, здійснюється на базі: 1) організацій громадянського суспільства (серед яких, благодійні та громадські організації, релігійні організації, тощо); 2) підприємницьких суб'єктів приватного права (юридичних та фізичних осіб, організацій заснованих громадськими організаціями людей з інвалідністю).

Закономірно добровільна, ініціативна жіноча діяльність орієнтована на сфери, що менш рентабельні чи прибуткові.

Сучасні аспекти, що гальмують розвиток добровільної ініціативи — це вимушеність, за якої господарська діяльність розпочинається в умовах відсутності/обмеженості альтернативних можливостей для отримання доходів. Вимушеність жіночого підприємництва пов'язана з орієнтацією на короткотермінову спекулятивну складову (табл. 2). До її атрибутів нами віднесено:

— перехід до ринку або ринкових умов, з принципово відмінними від наявних норм, установок трудової поведінки;

— вимушене звернення до комерційної діяльності, що не пов'язане з колишньою професійною діяльністю;

— різке погіршення матеріальних умов життя людей.

Наприклад, приватизація, проведена в 1990-х та на початку 2000-х р., менше сприяла входу жінок у великий і середній бізнес, ніж чоловіків, через гендерну нерівність, щодо провідних ролей в економіці, а також через їх

Таблиця 2. Характеристика аспектів, що є продуцентами вимушеного розвитку жіночого підприємництва

Умови, що спрямовують жіночу ініціативу	Атрибути вимушеного розвитку жіночого підприємництва			Особливості впливу на жіночу ініціативу
	Психологічний	Соціальний	Економічний	
Перехід до ринку, з принципово відмінними від наявних нормами та установками трудової поведінки	Жінки менш готові до вільної, ініціативної діяльності, менш адаптовані, ніж чоловіки, через консерватизм, небажання ризикувати	Необхідність у перекваліфікації на інші професії, форми зайнятості, які не потребують освіти, накопичених професійних знань.	Короткостроковий характер, орієнтація на найлегшу і прибуткову діяльність	За керованого впливу можуть стати продуцентом розвитку довготермінового жіночого підприємництва через трансформацію посередництва і торгівлі у нестандартні форми зайнятості
Вимушене звернення до дрібної комерційної діяльності	Процес важкий, бо не пов'язаний з колишньою професійною діяльністю	Діяльність знижує соціальний та професійний статус		
Швидке погіршення матеріальних умов життя людей	Прагнення до швидкого покращення матеріальних умов життя, відчуття незахищеності, почуття відповідальності за своїх близьких	Реалізація господарської компетенції у сферах, що потребують найменших матеріальних, фізичних, професійних витрат і приносить за менший час великі доходи		
Гендерна нерівність, щодо провідних ролей в економіці	Консерватизм, небажання ризикувати	Вищі щаблі кар'єрних сходинок зайнятості переважно чоловіками		

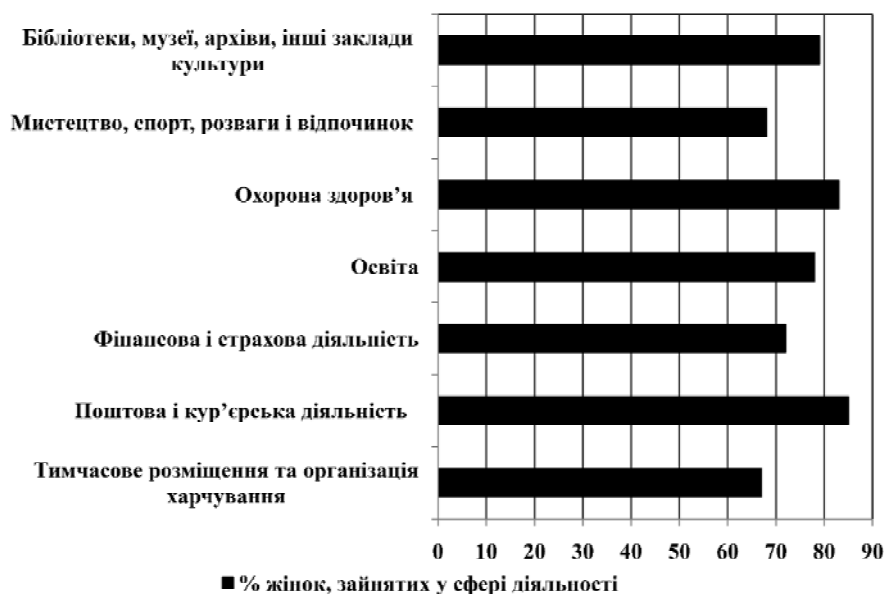
Джерело: сформовано на основі [7].

консерватизм, небажання ризикувати. Так, на 100 посад, займаних чоловіками, припадало 65, що обіймали жінки (при тому, що частка висококваліфікованих працівників серед жінок була вищою, ніж серед чоловіків [6, с. 41]). Зокрема, державні об'єкти, серед яких магазини, кафе, аптеки, перукарні, в умовах приватизації, змінювали форми власності, а їх керівники (серед яких переважали чоловіки) мали переходити до самостійної, незалежної діяльності. Крім того, приватизація, стала одним з процесів, що супроводжували перехід до ринку, з принципово відмінними від наявних норм, установок трудової поведінки та відбувалися в умовах різкого, швидкого погіршення матеріальних умов життя людей. Жінки-підприємці, в умовах вимушеності, орієнтувалися на дрібну господарську діяльність у секторі послуг, зокрема в гуртовій та роздрібній торгівлі [7, с. 51]. Відтак у цей період жінки вимушено обирають дрібний бізнес, який орієнтовано на:

— можливості швидкого покращення матеріальних умов життя;

— діяльності, які не пов'язані з колишньою професійною діяльністю.

Нині розвиток жіночого підприємництва в Україні теж поступово набуває рис вимушеності. Це пов'язане з тим, що саме жінки були

Рис. 2. Характеристика основних сфер зайнятості українських жінок станом на 2020 р., %

Джерело: [8].

найбільш зайняті у тих сферах, які постраждали від пандемії Covid-19 та від введення карантинних обмежень та режиму самоізоляції.

Так, основні сфери зайнятості українських жінок (рис. 2) це:

— тимчасове розміщення та організація харчування;

— поштова і кур'єрська діяльність;

— фінансова і страхова діяльність;

— освіта; охорона здоров'я;

— мистецтво, спорт, розваги і відпочинок;

— бібліотеки, музеї, архіви, інші заклади культури.

Саме за цими сферами наразі наявне не тільки зниження доходів, але і значне зростання кількості безробітних (так, з 2019 по 2020 рр. безробіття зросло на 31% [8]).

Вимушене жіноче підприємництво продукується стимулами негативного характеру. Відтак його суб'єкти надають перевагу вилученню всього, прибутку. Вони не займаються реінвестуванням.

Вимушене підприємництво, зазвичай, має короткостроковий характер, орієнтоване на найлегшу, прибуткову діяльність.

Серед базових форм жіночого підприємництва, що розвиваються в умовах вимушеності нами виділені:

— човникова торгівля у т.ч. прикордонна. Спекулятивна функція — швидке покращення матеріальних умов коштом торгівлі товарами широкого вжитку дрібним гуртом і в роздріб (методом "маятникової" торгівлі та/або використання режиму малого прикордонного руху);

— дропшипінг (спекулятивна функція — швидке покращення матеріальних умов коштом продажу товарів зі складу виробника через мережу Інтернет);

— трейдерство, дилерство (спекулятивна функція — швидке покращення матеріальних умов коштом торгівлі цінними паперами на фондовій біржі) та ін.

Така діяльність має ряд недоліків, серед яких:

— мінімальна соціальна захищеність, поступове зниження доходів внаслідок спеціалізації й монополізації ринку. Так, вимушені чинники є продуцентом розвитку короткотермінового спекулятивного жіночого підприємництва, яке орієнтоване на швидке отримання прибутку та обмежується вузькими часовими межами;

— здійснення діяльності на межі законності. Саме вимушені чинники наразі є продуцентом розвитку човникової торгівлі, із використанням режиму малого прикордонного руху та щоденного завезення дрібногуртових партій різноманітних товарів, з яких не сплачується мито.

За керованого впливу вимушеність може стати продуцентом розвитку довготермінового жіночого підприємництва через переорієнтацію ініціативності на нестандартні форми зайнятості (зокрема, блогерство, фриланс, онлайн-освіту, онлайн-коучинг та інші [1]).

Загалом за характеристиками загальних аспектів жіночого підприємництва визначено його орієнтацію на сферу бізнесу, що є відносно невеликою за розмірами, обігом капіталу та напрям роботи.

ВИСНОВКИ

Конкретизація загальних атрибутів добровільної жіночої ініціативи виявляє її орієнтацію на розвиток малого підприємництва, яке більшою мірою виконує в суспільстві соціальні функції (тобто націлене на пом'якшення або розв'язання соціальних проблем) або націлене на соціальний ефект. Закономірно добровільна ініціативна жіноча діяльність орієнтована на сфери, що менш прибуткові. Така господарська діяльність, орієнтована на: приватні медичні центри, клініки; дошкільні дитячі заклади; при-

ватні школи, освітні заклади, пансіонати для літніх людей; приватні соціальні служби та ін. Це також господарська діяльність, орієнтована на соціальний ефект: соціальні виробництва для створення робочих місць за цільовими групами; благодійні крамниці для цільових груп та ін.

Конкретизація загальних атрибутів розвитку вимушеного жіночого підприємництва, виявляють, що воно орієнтоване на короткотермінову спекулятивну складову. Серед таких форм жіночого підприємництва: човникова торгівля (спекулятивна функція — швидке покращення матеріальних умов коштом торгівлі товарами широкого вжитку дрібним гуртом і в роздріб методом "човникової" торгівлі); дроп-шипінг (спекулятивна функція — швидке покращення матеріальних умов коштом продажу товарів зі складу виробника через мережу Інтернет); трейдерство, дилерство (спекулятивна функція — швидке покращення матеріальних умов коштом торгівлі цінними паперами на фондовій біржі) та ін. За керованого впливу вимушеність може стати продуцентом розвитку довготермінового жіночого підприємництва через переорієнтацію ініціативи на нестандартні форми зайнятості (зокрема, блогерство, фриланс, онлайн-освіту, онлайн-коучинг та інші).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у формалізації та моделюванні базових передумов, що стимулюють розвиток жіночого підприємництва із урахуванням факторів гендерної самореалізації.

Література:

1. Буда Т.Й. Гнучкі та нестандартні форми зайнятості: соціальні вигоди та ризики / Т.Й. Буда // Сталій розвиток економіки, 2016. — № 2. — С. 149—157.
2. Гук А. П. Гнучка нестандартна зайнятість: систематизація форм і використання на ринку праці України // Український соціум. — 2016. — С. 114—129.
3. Джонсон Дж.С. Успіх у бізнесі: Перешкоди та стимули на шляху українських бізнес-леді // Український соціум: науковий журнал. — № 4 (51). — 2014 — С. 62—75.
4. Дихають у потилицю. Частка жінок-підприємців в Україні зростає на 1% на рік. URL: <https://ua-news.liga.net/economics/news/dihayut-u-potilitsyu-chastka-jinok-pidpriemstv-v-ukraini-zrosta-na-1-na-rik> (дата звернення 15.07.2020).
5. Олійник Н.Ю. Жіноче підприємництво в Україні: Особливості та перспективи / Н.Ю. Олійник // Фінансовий простір, 2015 — № 2 (18). — С. 408—414.

6. Смаль В. Аналітичне дослідження "Інклюзивний розвиток бізнесу: жіноче підприємництво" // Проект міжнародної технічної допомоги "Партнерство для розвитку міст" 2018. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/490/Woman_Business_PLEDDG_2019.pdf (дата звернення 15.07.2020).

7. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. / Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. — Київ, ТОВ "Агентство "Україна", 2017. — 92 с.

8. Як Covid-19 змінив жіноче підприємництво і гендерну рівність в Україні. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/vid-mozhlyvostei-do-zmin/2020/12/28/243313/> (дата звернення 15.07.2020).

References:

1. Buda, T.J. (2016), "Flexible and non-standard forms of employment: social benefits and risks", *Stalij rozvytok ekonomiky*, vol. 2, pp. 149—157.
  2. Huk, L.P. (2016), "Flexible non-standard employment: systematization of forms and use in the labor market of Ukraine", *Ukrains'kyj sotsium*, pp. 114—129.
  3. Dzhonson, Dzh.S. (2014), "Success in business: Obstacles and incentives in the way of Ukrainian business women", *Ukrains'kyj sotsium: naukovyj zhurnal*, vol. 4 (51), pp. 62—75.
  4. Mjasishhev, A. (2020), "Breathe into the back of the head. The share of women entrepreneurs in Ukraine is growing by 1% per year", available at: <https://ua-news.liga.net/economics/news/dihayut-u-potilitsyu-chastka-jinok-pidpriemstv-v-ukraini-zrosta-na-1-na-rik> (Accessed 01 March 2021).
  5. Olijnyk, N.Yu. (2015), "Women's entrepreneurship in Ukraine: Features and prospects", *Finansovij prostir*, vol. 2 (18), pp. 408—414.
  6. Smal', V. (2018), "Analytical study "Inclusive business development: women's entrepreneurship"", available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/490/Woman_Business_PLEDDG_2019.pdf (Accessed 01 March 2021).
  7. Doluda, L. Nazaruk, V. and Kirsanova, Yu. (2017), *Sotsial'ne pidpriemnytstvo. Biznes-model'. Reiestratsiia. Opodatkuvannia [Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation]*, TOV "Ahentstvo "Ukraina", Kyiv, Ukraine.
  8. Rivchachenko, M. (2020), "How Covid-19 has changed women's entrepreneurship and gender equality in Ukraine", available at: <https://life.pravda.com.ua/projects/vid-mozhlyvostei-do-zmin/2020/12/28/243313/> (Accessed 01 March 2021).
- Стаття надійшла до редакції 09.03.2021 р.

УДК 339.187: 608.1

M. Abbaszade,
PhD in Economics, Doctoral candidate,
Institute of Economics of ANAS, c. Baku, Azerbaijan Republic
ORCID ID: 0000-0002-1725-5777

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.82

THE MAIN DIRECTIONS OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF MODERN MARKET ECONOMY

М. Аббасзаде,
к. е. н., докторант, Інститут Економіки НАНА, м. Баку, Азербайджан

ОСНОВНИ НАПРЯМИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

The article examines the main directions of regional economic development in the conditions of modern market economy. The experience of developed countries shows that if the state has a socio-economic development policy, the regional development policy is also applied to it. It should be taken into account that economic regions are a territory where different interests and relations are concentrated. In the article shows that the provision of regional socio-economic development is a complex process in relation to different directions of socio-economic development policy. The main reason for this is that the implementation of the regional policy is influenced by a different factors, as well as factors arising from the economic potential of each region. The effectiveness of the country's overall socio-economic development policy depends on the correct implementation of the regional development policy, as well as on the regional territorial structural policy.

Regional policy is especially important for the post-soviet countries. It is impossible to generalize the regions taking into account the differences existing in the natural-geographical, socio-demographic, economic and other spheres of individual economic zones.

The analysis of the article shows that the mentioned discrepancy led to the formation of serious differences in the location of the leading sectors of the national economy in the regions. Statistical analysis shows that different economic regions, industry, agriculture, etc. they differ from each other in the volume of products produced in important areas.

In the article, it was concluded that many problems in the regions do not allow effective use of the existing potential, as well as slow the development of various spheres of the national economy. From this point of view, it is necessary to examine the existing conditions in the regions, many characteristic features and sharp differences in economic development, trends in entrepreneurship development in the regions, ensure balance in economic development, achieve sustainable socio-economic development of the regions.

The article identifies the current problems in the implementation of regional economic development in the conditions of the modern market economy, as well as offers and recommendations for their elimination were are given.

У статті розглядаються основні напрями регіонального економічного розвитку в сучасній ринковій економіці. Досвід розвинутих країн показує, що подібно до політики соціально-економічного розвитку держави, політика ре-

гіонального розвитку реалізується адекватно. Таким чином, проблеми, порушені на національному рівні, також порушуються та реалізуються на регіональному рівні. Слід мати на увазі, що економічні регіони — це сфери, де різні інтереси та відносини зосереджені між підприємствами та організаціями, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також всередині цих установ. Аналіз статті показує, що забезпечення регіонального соціально-економічного розвитку є складним процесом стосовно різних сфер політики соціально-економічного розвитку. Основною причиною цього є те, що на реалізацію регіональної політики впливає низка загальнодержавних факторів, а також фактори, що виникають внаслідок економічного потенціалу кожного регіону. Ефективність загальної політики соціально-економічного розвитку країни залежить від належного здійснення політики регіонального розвитку, а також регіональної територіальної структурної політики.

Аналіз статті показує, що ця різниця призвела до формування суттєвих відмінностей у розміщенні провідних галузей національної економіки за регіонами. Статистичний аналіз показує, що різні економічні регіони, промисловість, сільське господарство тощо відрізняються за обсягом продукції, виробленої у важливих сферах.

На підставі проведеного в статті дослідження було зроблено висновок, що багато проблем у регіонах не дозволяють ефективно використовувати наявний потенціал, а також уповільнюють розвиток різних галузей національної економіки. З цієї точки зору необхідно вивчити існуючі в регіонах ресурси, їх численні характеристики та різкі відмінності в економічному розвитку, тенденції розвитку підприємництва в регіонах, забезпечити рівновагу в економічному розвитку, досягти стійкого соціально-економічного розвитку.

У статті визначено існуючі проблеми реалізації регіонального економічного розвитку в сучасній ринковій економіці та висунуто пропозиції та рекомендації щодо їх вирішення.

Key words: state policy, integration, investment, economic integration, national economy, macroeconomy.

Ключові слова: державна політика, інтеграція, інвестиції, економічна інтеграція, національна економіка, макроекономіка.

INTRODUCTION

It is known that the overall economic progress of the state depends on the level of development of individual regions. In other words, it is impossible to speak of sustainable economic development of any state without the development of individual regions. From this point of view, even in the modern period of rapid development of country, the socio-economic development of the regions has been identified as one of the priorities for the sustainable and dynamic development of the national economy. Therefore, the regional policy determines the main directions of socio-economic development of individual economic regions, and then the selection of possible measures for the implementation of these directions and the stages and terms of their implementation. Here, at the stage of assessing the real situation, the selection of strategic goals and the identification of deficiencies in infrastructure, organization and resources for the implementation of these goals and their elimination it is important to identify ways to lift it.

Of course, one of the necessary issues for achieving regional development is the more

successful implementation of the adopted programs and the development of new programs in this direction. From this point of view, in the 70s of the last century, the main focus of the country's economy was on the study of theoretical views on regional reproduction and distribution of wealth by regions. At the same time, the issues of maximum efficient use of development potential, efficient involvement of local resources in the economic turnover have not been sufficiently studied in the development of models of sustainable socio-economic development. Last years this is problem remains the subject of discussion.

ANALYSIS OF RECENT PUBLICATIONS ON THIS TOPIC

Such issues include the effective management of socio-economic potential in the regions, the formation of local and regional markets, as well as their infrastructure, the implementation of appropriate investment policies, the proper use of property of various forms of ownership, ensuring the efficient use of local resources, intensifying efficient use of existing potential, etc.

In the modern period of accelerated globalization and integration processes, the role of the regional economy in the dynamic socio-economic development of each country and in ensuring economic security has increased.

At the same time, according to many economists, regional science has not been studied enough. For example, V.V.Mishenko always stressed the need for regional economic development in his works [2]. Research shows that issues related to regional economic development were developed by D.V. Kuzmin [1]. He believed that regional science was more comprehensive than the regional economy. At the same time, there is a consensus among these scholars that when studying the methodological aspects of regional science, including economics. It is important to clarify the concept of "region" in the first place. This concept is not clearly defined in the local and foreign scientific literature, and they are interpreted differently depending on the characteristics of the regions.

It is clear from research that the term "region" means a sector of the country, the national economy, which differs in its natural resources and geographical features. These regions are relatively stable in both production, technical and economic relations. Other authors present the region as an administrative unit of the country, for example, a zone, a province, a city. Of course, in both cases, a certain area of the country is considered, which is very important for the proportional development and complementary economic growth of these areas.

Research shows that there have been different approaches to the concepts of economic region, both by local and foreign scholars. Of course, over time, these approaches have changed and developed further.

For example, according to K.N. Abdullayev regional development is main priority of each country. The construction of new factories, roads was considered a major investment in the development of the region. The concept of regional development based on science and innovation [5].

In general, the most commonly used criteria in the formation of the concept of region are geographical aspects, production, urban planning. As can be seen, the region is at the same time an element of the sectoral organization of the national economy, as well as an area of responsibility. It should be considered not only as an element of the settlement system, but also as a social component of society. Because the region is a single system with its own structure, functions, relationships

with the environment, history, culture, and living conditions of the population.

Although the main role in the activities of the region is played by the population, labor collectives, effective management of the region.

As a socio-economic system, the region consists of five main subsystems: system-forming base, system service complex, ecology, population and market infrastructure. The main factor that creates the interaction between these subsystems is human activity.

STATEMENT OF THE MAIN MATERIAL

Based on the above, we can give such a definition to the concept of the region that the region is a territory characterized by the availability of economic, political and administrative structures. There are several methods of definition of regions according to the socio-economic level of development. Due to the variety of features of the social sphere and economic climate, regions can be divided into three groups: developing regions with a high standard of living and production, regions with medium economic potential and regions with a low social economic level.

Balanced and proportionally adapted development of the region's production forces characterizes the regional economy's profitability.

As noted, one of the main conditions of the region is management of administrative territorial division of the country, which is to some extent based on the completeness of the region. Thus, the administrative territorial structures should coordinate all elements of the general economy — material production, natural resources, infrastructure potential, labor and etc. While defining the concept of the region, we should not forget the interpretation of the concept of the economic region. Studies show that the economic region an important economic category in the system of social elements. In modern times, the economic region is the main object of regulation and management of the development of the national economy. An economic region is understood to have the same elements and components of public production located and developed in its territory.

As a scientific category, the definition of the concept of economic region, which reflects the general and specific features, can be given as follows: economic region — effective specialization, improvement of the regional ratio of reproduction goods, the element of social production. It is an integrated territorial subsystem that is systematically organized and arises as a result of the process of social division of labor in

order to increase the efficiency of the national economy. The economic region is characterized not only by the uniformity of development conditions. In general, the economic region can be considered as a system consisting of various subsystems.

Research shows that the creation of an economic region is an objective result of the formation and development of regions as a system of dynamic economic territory. Economic regions is divided into relatively independent systems that differ in their social integrity on the basis of the historically formed general and local conditions of the national economy of the country.

There are several conditions for the formation of an economic region, including historical, socio-economic and natural conditions [3].

Factors determine the nature of the economic region and stimulate the formation and development of the different regions. In general, the main factors of the formation of the economic region are the factors reflecting the expansion of the natural basis of the economic region. Factors that reflect the governance of society and the economy as a whole. Finally, independent state depends on the level of development of individual regions, the effective use of local potential of the region and etc.

In this sense, regional development is of great socio-economic importance in modern times. Regional economic development reflects the organization and complex development of priority areas, internal problems on a scientific basis.

In general, experience shows that it is impossible to achieve sustainable development of the country without ensuring regional development. Because regional development is one of the important components of the overall socio-economic development policy of the country.

It has many unique features of regional development policy. One of the main features of this policy is that it is complex reflects the socio-economic development of the country as a whole at the regional level. In general, the policy of regional development is implemented in the same way as the policy of socio-economic development of the country. In other words, the issues raised at the national level are also challenged and implemented at the regional level. Different interests and relations are concentrated between economic sectors, enterprises and organizations, state and local self-government structures. For this reason, it is more difficult to ensure regional socio-economic development than other areas of socio-economic development policy. This is because the implementation of regional development policy is

influenced different factors, as well as factors arising from the specific conditions and economic potential of each region. In this regard, the success of the country's overall socio-economic development policy depends on the success of the regional development policy, as well as the success of regional development. much depends on the territorial structural policy. It is clear from the research that the main factors that distinguish economic regions from the economic, geographical and historical point of view are the economic and geographical position, natural conditions and resources [4].

In addition to the above factors that determine the socio-economic development of the regions, the disproportionate distribution of productive forces between the regions, in general, the majority of the population of the region owns land and other real estate. Therefore, they have the necessary capital, as well as conditions for the development of the agricultural sector, including machinery, services, consulting services, infrastructure, processing plants, etc.

Moreover, for to ensure the balanced development of the regions, as mentioned above, the factors that create the differences should be taken into account, and the differences should be eliminated as much as possible [1].

CONCLUSION

In view of this, it would be expedient to clarify the main goals of regional policy. The goals of regional policy are usually long term. Although the formation of these goals requiring a modern approach to addressing them. In this regard, qualitatively new issues of regional policy are complemented by the following conditions: similarities and differences of management at the central and regional levels; economic authority of the regions. at the same time, as in state policy, the object of regional policy is to protect the territorial integrity of the country; the transition from the administrative management system to the market regulation system, etc [2].

Taking into account the above, as well as the characteristics of globalization and a market economy, we can finally summarize the current strategic goals of regional development as follows: economic reconstruction of old industrial regions and large cities through modernization of infrastructure, improvement of economic situation and conversion of civil lands; developing of living environment in rural areas and formation of an active economic environment, development of local social and industrial infrastructure,

efficient using of agriculture land areas; stabilization of the socio-economic situation in the regions; identification of potential opportunities of regions and for formation of a favorable investment activity environment to increase economic activity in the regions; continuation of the creation of territorial-production complexes and production networks in accordance with the development priorities of production, ensuring the efficient use of raw materials, increasing the attractiveness of investment; stimulating the development of export-oriented and import-substituting industries in the regions with favorable conditions; stimulating creation of free economic zones in regions and etc.

Література:

1. Кузьмин Д.В. Национальная конкурентоспособность, глобальная нестабильность и макроэкономическое равновесие. — Москва: Наука, 2015. 222 с.

2. Мищенко В.В. Экономика регионов. — Москва: ИК Аналитика, 2012. — 290 с.

3. Ширай В.И. Мировая экономика и международные экономические отношения. — Москва: Издательский дом Дашков и К., 2003. 528 с.

4. Шакаралиев А.Ш. Экономическая политика государства: торжество устойчивого и стабильного развития. — Баку: Изд. Victory, 2011. — 542 с.

5. Абдуллаев К.Н. The problems state regulation of sustainable regional development "Структурные трансформации национальных экономик в условиях глобализации", Международная научно-практическая конференция, Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского. — Николаев: изд. Гельветика, 2014. — С. 224—226.

References:

1. Kuz'min, D.V. (2015), Nacional'naja konkurentosposobnost', global'naja nestabil'nost' i makroekonomicheskoe ravnovesie [National competitiveness, global instability and macro-economic equilibrium], Nauka, Moscow, Russia.

2. Mishhenko, V.V. (2012), Jekonomika regionov [Economy of the regions], IK Analitika, Moscow, Russia.

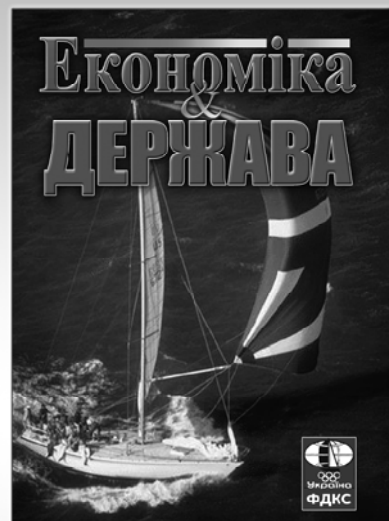
3. Shiraj, V.I. (2003), Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye jekonomicheskie otnoshenija [World economy and international economic relations], Izdatel'skij dom Dashkov i K., Moscow, Russia.

4. Shakaraliev A.Sh. (2011), Jekonomicheskaja politika gosudarstva: torzhestvo ustojchivogo i stabil'nogo razvitija [Economic policy of the state: the triumph of sustainable and stable development], Izd. Victory, Baku, Azerbaijan.

5. Abdullaev, K.N. (2014), "The problems state regulation of sustainable regional development", Strukturnye transformacii nacional'nyh jekonomik v uslovijah globalizacii. Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija [Structural transformations of national economies in the context of globalization. International Scientific and Practical Conference], Nikolaevskiy Nacional'nyj Universitet imeni V.A. Suhomlinskogo, Nikolaev, Ukraine, pp. 224—226.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2021 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 323.321

Ю. Г. Неустроєв,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-1998-2564

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.87

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Y. Neustroiev,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of economic theory
and financial and economic security, Odessa National Academy of Food Technologies

ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

У статті викладено аргументи на користь актуальності дослідження проблем економічної безпеки, котру автор розуміє у якості складної соціально-економічної категорії. На неї впливають мінливі умови матеріального виробництва, зовнішні та внутрішні загрози. Закономірно, що її вважають основою національної безпеки. Забезпечення національної безпеки є основною відповідальністю держави, яка реалізується у тісній співпраці з економічними агентами: підприємствами, корпораціями, різноманітними організаціями. Метою наукової статті є дослідження досвіду забезпечення економічної безпеки у економічно розвинених країнах світу. Методи. В ході дослідження використано загальнонаукові методи та підходи, системний підхід, загальнологічні методи дослідження (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), статистичні методи та порівняльний аналіз. Результати. У статті здійснено аналіз моделей забезпечення економічної безпеки та зростання в умовах світової економічної кризи. Досліджено особливості моделей забезпечення економічної безпеки у різних країнах світу. Встановлено, що всі світові економічні лідери стикаються з серйозними структурними проблемами, які вимагають модернізації управління економікою, розробки довгострокової економічної стратегії. У процесі аналізу встановлено, що зростання диспропорцій у економічному розвитку країни є потенційною загрозою для економічної безпеки. Обґрунтовано, що економічна безпека створює базис, котрий є запорукою успішного подолання економічних труднощів. Автор довів, що економічну безпеку можна розглядати як здатність економіки до досягнення стійкого економічного зростання. Запропоновано для підтримання економічної безпеки створювати сприятливі умови для підвищення рівня загального добробуту громадян, стимулювати модернізацію управління економікою та внутрішнє споживання. Проаналізовано забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта у складних економічних умовах. Воно повинно базуватися на розробленому стратегічному плані, який визначає загальні та функціональні рекомендації щодо реалізації кроків. Процес реалізації стратегічних планів економічного суб'єкта передбачає необхідність проведення оперативної оцінки рівня економічної безпеки та поточного тактичного планування. Серед іншого вказано, що економічна безпека країни залежить від міжнародної економічної та політичної ситуації, відносин із сусідами та членства у потужних міжнародних економічних, політичних та військових структурах.

The article presents arguments in favor of the relevance of the study of economic security, which the author understands as a complex socio-economic category. It is affected by changing conditions of material production, external and internal threats. Naturally, it is considered the basis of national security. Ensuring national security is the main responsibility of the state, which is implemented in close cooperation with economic agents: enterprises, corporations, various organizations. The purpose of the scientific article is to study the experience of economic security in economically developed countries. Methods. The research used general scientific methods and approaches, system approach, general research methods (analysis, synthesis, generalization, comparison), statistical methods and comparative analysis. Results.

The article analyzes the models of economic security and growth during the global economic crisis. Peculiarities of economic security models in different countries of the world are studied. It is established that all world economic leaders face serious structural problems that require modernization of economic management, development of long-term economic strategy. In the process of analysis it was found that the growth of disbalance in the economic development of the country is a potential threat to economic security. It is substantiated that economic security creates a basis that is the key to successfully overcoming economic difficulties. The author proved that economic security can be considered as the ability of the economy to achieve sustainable economic growth. It is proposed to create favorable conditions for maintaining the general welfare of citizens, to stimulate the modernization of economic management and domestic consumption in order to maintain economic security. The provision of economic security in difficult economic conditions is analyzed. It should be based on a developed strategic plan that sets out general and functional recommendations for the implementation of steps. The process of implementation of strategic plans involves the need for an operational assessment of the level of economic security and current tactical planning. Among other things, it is stated that the economic security of the country depends on the international economic and political situation, relations with neighbors and membership in powerful international economic, political and military structures.

Ключові слова: модель економічної безпеки, держава, управління економікою.
Key words: model of economic security, state, economic management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Економічна безпека — це складна соціально-економічна категорія, на яку впливають мінливі умови матеріального виробництва, зовнішні та внутрішні загрози. Закономірно, що її вважають основою національної безпеки держави. Забезпечення національної безпеки є основною відповідальністю держави, яка реалізується у тісній співпраці з економічними агентами: підприємствами, корпораціями, різноманітними організаціями. Національна безпека у великій мірі відображає здатність політичних, правових та економічних інститутів тієї чи іншої держави захищати власні інтереси як на глобальному полі, так і в межах своїх кордонів.

Щодо актуальності обраної теми, на нашу думку, слід вказати, що економічна безпека тісно пов'язана з економічним зростанням. Його проблеми завжди залишаються у полі зору економічної теорії та практики. Конкурентоспроможна продукція, яка виробляється в межах країни і продається за стабільними цінами на ринку, дозволяє економіці стабільно зростати. Однак подібна модель не вільна від зовнішніх та внутрішніх загроз. Основними показниками можливого погіршення економічного стану можуть бути наступні тенденції: недостатня диверсифікація виробництва, втрата ділових зв'язків та контактів, ускладнення відносин з ключовими підрядниками, відсутність фінансових та інших ресурсів для техні-

ко-технологічного оновлення виробництва та навчання персоналу, неефективні довгострокові контракти та угоди, насичення сегмента ринку сильнішими конкурентами тощо. Отже, з огляду на важливість дослідження взаємозв'язку між економічним зростанням та економічною безпекою, його актуальність не викликає сумнівів.

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У західних країнах проблема економічної безпеки привернула увагу багатьох дослідників. Серед них можна назвати А. Кейса, Р. Тімошуніне, Г. Андрусеака, М. Кахлера, Б. Бузана, Д. Болдвіна, Б. Буотіна.

Теоретичні та деякі практичні аспекти економічної безпеки України дослідили Л. Абалкін, І. Білько, В. Богомолів, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, О. Царенко. У вивченні компонентів економічної безпеки зробили внесок такі українські вчені: Р. Дацків, В. Косевцова, Ю. Макогон, С. Мочерний, С. Пирожков, В. Шлемко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, Е. Лібанова, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруків, В. Мартинюк, Ю. Лаврова та ін.

Як свідчать світові практики, економічна безпека є головним гарантом незалежності, стійкості та успіху держави. Вона уявляє собою одну з найважливіших характеристик економічної системи, котру можна описати як складну індикативну систему, що включає національні інтереси у багатьох сферах (виробничій,

податковій, соціально-економічній), а також загрози та порогові значення її показників [1, с. 134].

Економічна безпека створює фундамент, який можна використовувати для успішного вирішення багатьох внутрішніх і зовнішніх проблем країни, визначаючи напрямок її подальшого розвитку, а також для підвищення конкурентоспроможності у світовій економіці та забезпечення національної безпеки в цілому. У свою чергу економічна безпека країни неможлива без постійної модернізації економічної системи та досягнення стійкого зростання. Очевидно, це завдання повинно вирішуватися комплексно та з використанням накопиченого масиву власних знань та зарубіжних практик.

Дослідник проблем фінансової системи А. Скогорева висловила думку, що є певна закономірність у тому, що ефективна економічна система дозволяє досягти більш високого рівня економічної безпеки. На сьогодні у світовій економіці ми спостерігаємо уповільнення темпів економічного зростання, погіршення ключових макроекономічних показників провідних країн, а також загострення геополітичних конфліктів та торговельних війн [2, с. 38].

Експерт з міжнародної безпеки М. Дудін вказав, що глобальні геополітичні зміни негативно позначилися на світовій економіці, яка нині перебуває у кризовому стані. На доказ цієї тези дослідник навів дані про падіння цін на нафту, стрімке зниження обсягів торгівлі, потужні зовнішньоекономічні потрясіння, зниження економічної продуктивності. Це призвело до репродуктивних колапсів, ліквідація котрих вимагає переходу до конструктивно нової економічної політики. Згадані тенденції формують виклики економічної безпеки держави, вимагають своєчасного та відповідного реагування. Отже, в умовах економічної кризи для забезпечення економічної безпеки необхідні зміни, що будуть стосуватися різних галузей державного управління економічною моделлю і, безперечно, мати системний характер [3, с. 466—467].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття досвіду забезпечення економічної безпеки у розвинених зарубіжних країнах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У одній з найпотужніших економік світу — США поняття економічної безпеки визначається, по-перше, як наявність достатньої кількості

коштів для задоволення потреб країни; по-друге, як стабільна та стійка система економічних відносин; по-третє, як система державних механізмів захисту її національних інтересів. Економіка цієї держави є джерелом глобального економічного зростання. Розпоряджаючись величезними ресурсами та використовуючи дипломатичний вплив США створили зручну для себе систему глобальної стабільності та розвитку світового виробництва та споживання. Така система передусім забезпечує реалізацію американських інтересів.

Одним із методів поліпшення економічної безпеки США є інвестування задля створення нових робочих місць. Така практика, звісно, збільшує доходи населення, сприяє зростанню національного доходу та відкриває нові шляхи розвитку для американських компаній за кордоном. Ще один метод забезпечення економічної безпеки США передбачає консолідацію фінансово-економічної системи, наприклад, через саміт G-20 та СОТ (Світова організація торгівлі). Співробітництво у згаданих організаціях сприяє стабілізації світової економіки і просуванню американських інтересів. Третій метод стосується торговельних угод США. Він полягає в тому, що найвищі державні органи, наприклад, Конгрес постійно моніторять стан міжнародної торгівлі, у якій приймає участь країна, та займаються вдосконаленням транспортних шляхів, створенням робочих місць у цій галузі, поліпшенням якості життя та зміцненням партнерів. За допомогою Трансатлантичної угоди про вільну торгівлю та Трансатлантичного торговельно-інвестиційного партнерства США запровадили високі міжнародні стандарти, необхідні для оптимізації прав працівників та усунення експортних бар'єрів [4, с. 462].

Як бачимо, конгресмени приймають до уваги важливий принцип дотримання економічної безпеки країни. Він полягає в тому, що основними чинниками економічної безпеки є географічне положення держави, її природні ресурси, промисловий та сільськогосподарський потенціал, ступінь соціально-демографічного розвитку, якість державного управління [5, с. 10].

Російські вчені К. Григор'єва та О. Фесіна зазначили, що США, Японія, Китай, Росія включаючи Європейський Союз, займають провідні позиції у світі з точки зору їх промислового потенціалу, обсягу сільськогосподарського виробництва, природних ресурсів, і вони мають вигідне географічне положення, що, без сумніву, сприяє їх економічній безпеці [6,

с. 947]. Однак вони різко розрізняються за параметрами управління соціально-економічною системою, а також за політичним режимом держави та практикою економічного регулювання [7, с. 267]. Слід також наголосити, що є нові аспекти економічної безпеки, котрі пов'язані з особливостями розвитку Інтернету та впливом технологій на економіку. Нині спостерігається поява мережевої економіки на основі електронної комерції та технологій електронного бізнесу. Цей процес необхідно враховувати під час розвитку економічної безпеки держави.

На основі аналізу поточної економічної ситуації американські вчені визначили сім "векторів економічного ризику", які уявляють за собою, за допомогою яких економічні змінні та події можуть впливати на важливу інфраструктуру, сектори та економічні процеси таким чином, що може загрожувати національній безпеці. Такими векторами є: 1) власність (через контроль та вплив) з боку державних або приватних суб'єктів критичної інфраструктури; 2) шпигунство та доступ до конфіденційної інформації; 3) залежність природних ресурсів від інших країн та учасників постачання критично важливої сировини та енергії; 4) залежність від конкретних постачальників для забезпечення та обслуговування важливої інфраструктури та процесів; 5) державне втручання через витрати, економічну політику та регулювання, яке може мати серйозний вплив на якість, доступність та стійкість економічної системи; 6) корупція та шахрайство, котрі можуть підірвати країну зсередини; 7) соціально-економічна нерівність, що виникає внаслідок таких факторів, як економічна політика та непередумані реформи, котрі можуть зменшити здатність громадян забезпечувати себе [8, с. 13—14].

Показниками фінансових труднощів, які вже мають місце в США, часто є розрив та недотримання довгострокових контрактів, вимушені зупинки виробництва, що призводять до збою його ритму, зміни ціни капіталу, збільшення кількості дефектної продукції та повернення невідповідної продукції, відсутність оборотних коштів у господарюючих суб'єктів, невиправдане збільшення виробничих запасів тощо [9, с. 228]. Функціонування економічного суб'єкта в умовах, коли значення показників виходять за межі нормованих значень, може розглядатися як криза. Нормалізація фінансово-економічної ситуації для господарюючого суб'єкта передбачатиме в такому випадку використання спеціальних методів антикризового управління для виходу з

поточної ситуації, що реалізуються в рамках певних напрямків [10, с. 3—4]. Зрозуміло, що фінансово-економічний стан окремих підприємств, організацій та компаній впливає на загальну ситуацію економічної безпеки країни.

Забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта в антикризових умовах повинно базуватися на розробленому стратегічному плані, який визначає загальні та функціональні рекомендації щодо реалізації запланованих установок. Процес реалізації стратегічних планів економічного суб'єкта передбачає необхідність проведення оперативної оцінки рівня економічної безпеки та поточного тактичного планування як логічного продовження процесу реалізації стратегії. Визначальними вимогами до стратегічного планування в антикризових умовах є: техніко-економічне обґрунтування ефективності управління ресурсами; забезпечення ефективного порогу для критеріїв та параметрів економічної безпеки; формування системи заходів щодо збереження сформованого ринкового потенціалу; виявлення додаткових джерел ресурсної підтримки; впровадження сучасних методів конкуренції у різні сегменти ринку [10, с. 6].

Британський дослідник А. Шафік подав аналіз проблем дисбалансу економіки Британії, визначивши наступні тенденції з 2007—2017 рр.: 1) зростання бідності серед працюючих: 55% людей, які опинились у злиднях, живуть у працюючій сім'ї; 2) висока нерівність, низька соціальна мобільність; 3) економіка з низькою оплатою праці; 4) нереалізований потенціал: 51% співробітників Великобританії повідомляє, що їхні навички недостатньо використовуються; 5) дві третини робочої сили Великобританії зайняті у фірмах з рівнем продуктивності, нижчим за середній по галузі; 6) цикл низької заробітної плати, низької вартості та незахищеності: більше 21% працівників заробляють нижче рівня прожиткового мінімуму; 7) слабка продуктивність та відсутність зростання заробітної плати [10, с. 11—12]. Однак економічна незахищеність стосується не лише досвіду роботи окремих людей. На це може впливати цілий ряд факторів — від здоров'я до сімейних стосунків та фінансів.

На жаль, економічна незахищеність спеціально не досліджується і не вимірюється офіційною статистикою, немає офіційних комісій, комітетів чи парламентських груп, які зосереджувались би на цьому питанні. Очевидно, що економічна небезпека корелює з бідністю та нерівністю, утворюючи критичний трикутник для аналізу ключових проблем суспільства.

Дослідження даного питання може поглибити розуміння способів подолання бідності та нерівності, а також їх впливу на суспільство [11, с. 13—14].

Показовим щодо забезпечення економічної безпеки держави є досвід КНР. Китай перетворився з бідної сільської країни на одну з головних економічних держав у результаті економічних реформ, розпочатих наприкінці 1970-х рр. Уряд Китаю вчасно зрозумів, що країна не може розвиватися в економічній ізоляції і що для прискорення темпів розвитку необхідно залучитись до міжнародної торгівлі та отримати прямі іноземні інвестиції. Секрет успіху економіки КНР полягає передусім у ефективно реалізованій урядом економічній політиці на основі продуманої стратегії, інтеграції держави зі світовою економікою, використанні іноземного капіталу для модернізації національної економіки та забезпечення переваги у формі необмежених трудових ресурсів [12, с. 101—102].

Слід підкреслити, що уповільнення зростання економіки Китаю є результатом не лише світової економічної кризи, а й наслідком серйозних структурних проблем, з якими китайська економіка бореться роками. Механізм економічного зростання, який спирався на наявність дешевої робочої сили та низькі виробничі витрати, експорт трудомісткої продукції з низькою доданою вартістю більше не може гарантувати стійке зростання економіки у довгостроковій перспективі.

Світова фінансова криза показала, що залежність китайської економіки від зовнішніх ринків виявилася занадто високою та ризикованою. У міру погіршення економічної ситуації, що призвела до зменшення експорту та прямих іноземних інвестицій, економічне зростання у Китаї помітно сповільнилося. Для того щоб контролювати перегрівання та подолати кризу, китайська влада намагалася змінити стратегію розвитку країни, щоб вона була менш залежною від експорту, а орієнтувалась на внутрішнє споживання. Влада використовувала різні економічні інструменти для збільшення внутрішнього попиту. Антикризисні заходи, що впроваджуються урядом, серед іншого включали заходи, що впливають на зайнятість населення (нові інфраструктурні інвестиції, завдяки яким створюються нові робочі місця) та покращення соціального забезпечення. Найважливішою складовою стимулюючого пакету Китаю були інвестиції в інфраструктуру, особливо в залізницю, дороги та аеропорти, що допомогло уникнути сплеску масового безробіття

для багатьох працівників. Хоча програма стимулювання була ефективною для подолання кризи, одним з її стійких побічних ефектів було створення значних надлишкових потужностей у багатьох галузях промисловості.

Таким чином, модель економічного зростання, заснована на дешевій робочій силі та доступі до дешевих ресурсів, є не вигідною в довгостроковій перспективі і не може бути основою економічної безпеки та процвітання. Така модель обтяжена високими ризиками, оскільки збільшення заробітної плати знижує конкурентоспроможність та привабливість ринку для іноземного капіталу. Слід підкреслити, що орієнтація на експорт може закріпити не вигідну економічну структуру, що може загрожувати майбутньому розвитку.

ВИСНОВКИ

Економічну безпеку слід розуміти як здатність економіки до досягнення порівняно швидкого та стійкого економічного зростання. Для цього необхідно створювати сприятливі умови для підвищення рівня загального добробуту громадян, стимулювання внутрішнього споживання.

Без сумніву, економічна безпека країни залежить також від міжнародної економічної та політичної ситуації, відносин із сусідами та членства у потужних міжнародних економічних, політичних та військових структурах. Досвід подолання світової економічної кризи доводить, що не існує ідеальної моделі економічної безпеки та процвітання. Навіть економічно розвинені країни зіткнулися з серйозними структурними проблемами під час останнього витку кризи. Однак наявність продуманої економічної стратегії та її дотримання державними органами дозволяє мінімізувати ризики та долати кризові явища. Деталізації такого процесу доцільно присвятити майбутні наукові розвідки.

Література:

1. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: учебное пособие / Г.С. Вечканов. — СПб.: Вектор, 2005. — 251 с.
2. Скорорева А.В. Призрак бродит по миру — призрак нового кризиса? / А.В. Скорорева // Национальный банковский журнал. — 2016. — № 4 (145). — С. 112—115.
3. Dudin M., Fedorova I., Ploticina L., Tokmurzin T., Belyaeva M., Ilyin A. Practices to improve economic security / M. Dudin, I. Fedorova, L. Ploticina, T. Tokmurzin, M. Belyaeva, A. Ilyin // European Research Studies Journal. — 2018. — vol. 11. — no. 1. — pp. 459—467.

4. Osepek A. Economic security and the European dream. URL: https://www.academia.edu/525483/Economic_Security_and_the_European_Dream (дата звернення: 05.02.2021).

5. Литвиненко А.Н. Экономическая и национальная безопасность: проблема соотношения понятий / А.Н. Литвиненко // Теоретические основы экономики и управления, Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. — 2013. — № 3 (173). — С. 9—15.

6. Grigoreva E., Fesina E., Economic Security as a Condition of Institutional Support of Economy Modernization / E. Grigoreva, E. Fesina // World Applied Sciences Journal. — 2013. Vol. 31. — № 5. — pp. 940—948.

7. Grigoreva E., Garifova L. The economic security of the state: the institutional aspect / E. Grigoreva, L. Garifova // Procedia Economics and Finance. — 2015. — vol. 24. — pp. 266—273.

8. Relationships between the economy and national security. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR4200/RR4287/RAND_RR4287.pdf (дата звернення: 07.02.2021).

9. Александров Г.А., Вякина И.В., Скворцова Г.Г. Экономическая безопасность и инвестиционная привлекательность предприятий: характер взаимосвязи и проблема оценки / Г.А. Александров, В.В. Вякина, Г.Г. Скворцова // Экономические отношения. — 2019. — Том 9. — № 3. — С. 2269—2284.

10. Zigunova A., Shevkunov N., Logvinova I., Kislov I., Shevchenko V. Ensuring economic security of the enterprise in anti-crisis conditions. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/17/e3sconf_ktti2020_04030.pdf (дата звернення: 09.02.2021).

11. Shafique A. RSA 21 century enlightenment. URL: <https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa-addressing-economic-insecurity.pdf> (дата звернення: 14.02.2021).

12. Kostecka-Tomaszewska L. Economic Security of China: the implications of the belt and road initiative. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7537/1/Optimum_4_2018_L_Kostecka-Tomaszewska_Economic_security_of_China.pdf (дата звернення: 17.02.2021).

References:

1. Vechkanov, G. S. (2005), Ekonomicheskaya bezopasnost: uchebnoe posobie [Economic security: study guide], Vektor, Saint Petersburg, Russia.

2. Skogoreva, A. V. (2016), "A ghost haunting the world — the ghost of a new crisis?", Natsionalnyi bankovskiy zhurnal, vol. 4, no. 145, 112 p.

3. Dudin, M. Fedorova, I. Ploticina, L. Tokmurzin, T. Belyaeva, M. and Ilyin, A. (2018), "Practices to improve economic security", European Research Studies Journal, vol. 11, no. 1, pp. 459—467.

4. Osepek, A. (2010), "Economic security and the European dream", Marquette University, available at: https://www.academia.edu/525483/Economic_Security_and_the_European_Dream (Accessed 5 Feb 2021).

5. Litvinenko, A. N. (2013), "Economic and national security: the problem of correlating concepts", Teoreticheskie osnovyi ekonomiki i upravleniya, Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Ekonomicheskie nauki, vol. 3, no. 173, pp. 9—15.

6. Grigoreva, E. and Fesina, E. (2013), "Economic Security as a Condition of Institutional Support of Economy Modernization", World Applied Sciences Journal, vol. 31, no. 5, pp. 940—948.

7. Grigoreva E. and Garifova L. (2015), "The economic security of the state: the institutional aspect", Procedia Economics and Finance, vol. 24, pp. 266—273.

8. Rand Corporation (2020), "Relationships between the economy and national security", available at: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR4200/RR4287/RAND_RR4287.pdf (Accessed 7 Feb 2021).

9. Aleksandrov, G. A. Vyakina, I. V. and Skvortsova, G. G. (2019), "Economic security and investment attractiveness of enterprises: the nature of the relationship and the problem of assessment", Ekonomicheskie otnosheniya, vol. 9, no. 3, pp. 2269—2284.

10. Zigunova, A. Shevkunov, N. Logvinova, I. Kislov, I. and Shevchenko, V. (2020), "Ensuring economic security of the enterprise in anti-crisis conditions", E3S Web of Conferences, vol. 157, available at: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/17/e3sconf_ktti2020_04030.pdf (Accessed 9 Feb 2021).

11. Shafique, A. (2018), "RSA 21st century enlightenment", available at: <https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa-addressing-economic-insecurity.pdf> (Accessed 14 Feb 2021).

12. Kostecka-Tomaszewska, L. (2018), "Economic Security of China: the implications of the belt and road initiative", available at: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7537/1/Optimum_4_2018_L_Kostecka-Tomaszewska_Economic_security_of_China.pdf (Accessed 17 Feb 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.03.2021 р.

УДК 336.71

М. М. Мурсалов,
к. э. н., старший преподаватель кафедры "Регулирование экономики",
Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC), г. Баку, Азербайджан
ORCID ID: 0000-0003-4174-8093

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.93

О ПОНЯТИЙНО-КАТЕГОРИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

М. Mursalov,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economic Regulation,
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
ABOUT THE CONCEPT-CATEGORIAL COMPONENT REGULATION OF BANKING

М. М. Мурсалов,
к. е. н., старший викладач кафедри "Регулювання економіки",
Азербайджанський Державний Економічний Університет (UNEC), м. Баку, Азербайджан

ПРО ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНУ СКЛАДОВУ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статье рассматривается сущность банковского регулирования, банковского надзора и банковского контроля в современных условиях. В обосновании указанных понятий с использованием методов теоретического обобщения состоит цель статьи. Раскрывается степень изученности понятийного аппарата исследуемых объектов, анализируются имеющиеся в экономической литературе их определения, что дало возможность автору сформулировать свою позицию относительно содержания каждой дефиниции. Сделана попытка предварительно выяснить сущность и взаимосвязь базовых понятий — "регулирование", "надзор" и "контроль", для чего проведен мониторинг современной научной литературы. Указано на их широкую проработанность в административном и финансовом праве. Систематизированное изучение существующих воззрений и терминологии позволило выявить основные подходы к определению таких понятий, как "регулирование банковской деятельности" и "банковский надзор и контроль", провести их четкое разграничение. Автор обобщает существующие определения понятия "регулирование банковской деятельности" и обосновывает правомерность его трактовки как системы мер центрального банка и / или иного регулирующего государственного органа, направленных на обеспечение стабильного и безопасного функционирования банковской системы в целом и каждого банка в отдельности, в частности, в интересах общества. Теоретический анализ показывает, что понятие "банковское регулирование" шире и включает понятие "банковский надзор". Делается вывод о неправомерности отождествления этих двух понятий, их взаимодополняемости и иерархической связи. Для более точного определения понятия "банковское регулирование" автор обращается к мнению ученых по этому поводу. Важное место отводится его определениям, представленным в действующем законодательстве ряда стран СНГ с наиболее развитой банковской системой. Обобщение изложенных положений о сущности банковского надзора дает возможность уточнить данное определение, под которым понимается деятельность уполномоченного надзорного органа (центрального банка и/или других государственных органов) в рамках общегосударственного мониторинга национальной экономики с целью текущего наблюдения за соответствием действующему законодательству осуществляемых банковских операций и при необходимости применения мер воздействия на них.

The article examines the essence of banking regulation, banking supervision and banking control in modern conditions. The purpose of the article is to substantiate these concepts using the methods of theoretical generalization. The degree of study of the conceptual apparatus of the objects under study is revealed, their definitions available in the economic literature are analyzed, which made it possible for the author to formulate his position regarding the content of each definition. An attempt has been made to preliminarily clarify the essence and relationship of the basic concepts — "regulation", "supervision" and "control", for which the monitoring of modern scientific literature has been carried out. It is indicated that they are extensively developed in administrative and financial law. The systematic study of current theory and terminology allowed to identify the main approaches to the definition of concepts such as "regulation of bank activity" and "banking supervision", to clearly distinguish them. The author summarizes the existing definitions of the

concept of "regulation of banking activities" and justifies the legitimacy of his interpretation as a system of measures of the central bank and / or another regulatory state body aimed at ensuring the stable and safe functioning of the banking system as a whole and of each bank separately, in particular, in the interests society. The theoretical analysis shows that the notion of "banking regulation" is broader and includes the notion of "banking supervision". A conclusion is drawn about the illegitimacy of the identification of these two concepts, their complementarity and hierarchical connection. For a more precise definition of the concept of "banking regulation", the author appeals to the opinion of scientists on this matter. An important place is given to its definitions presented in the current legislation of a number of CIS countries with the most developed banking system. A generalization of the stated provisions on the essence of banking supervision makes it possible to clarify this definition, which is understood as the activities of the authorized supervisory body (central bank and / or other state bodies) within the framework of nationwide monitoring of the national economy in order to monitor the compliance of banking operations with current legislation and, if necessary application of measures of influence on them.

У статті розглядається сутність банківського регулювання, банківського нагляду та банківського контролю в сучасних умовах. В обґрунтуванні зазначених понять з використанням методів теоретичного узагальнення полягає мета статті. Розкривається ступінь вивченості понятійного апарату досліджуваних об'єктів, аналізуються наявні в економічній літературі їх визначення, що дало можливість автору сформулювати свою позицію щодо змісту кожної дефініції. Зроблено спробу попередньо з'ясувати сутність і взаємозв'язок базових понять — "регулювання", "нагляд" і "контроль", для чого проведено моніторинг сучасної наукової літератури. Зазначено на їх широкий рівень опрацювання в адміністративному та фінансовому праві. Систематизоване вивчення існуючих поглядів і термінології дозволило виявити основні підходи до визначення таких понять, як "регулювання банківської діяльності" та "банківський нагляд і контроль", провести їх чітке розмежування. Автор узагальнює існуючі визначення поняття "регулювання банківської діяльності" та обґрунтовує правомірність його трактування як системи заходів центрального банку та / або іншого регулюючого державного органу, спрямованих на забезпечення стабільного та безпечного функціонування банківської системи загалом і кожного банку окремо, зокрема, в інтересах суспільства. Теоретичний аналіз показує, що поняття "банківське регулювання" ширше і включає поняття "банківський нагляд". Робиться висновок про неправомірність отождествлення цих двох понять, їх взаємодоповнюваності і ієрархічної зв'язку. Для більш точного визначення поняття "банківське регулювання" автор звертається до думки вчених з цього приводу. Важливе місце відводиться його визначень, представлених у чинному законодавстві ряду країн СНД з найбільш розвинутою банківською системою. Узагальнення викладених положень про сутність банківського нагляду дає можливість уточнити дане визначення, під яким розуміється діяльність уповноваженого наглядового органу (центрального банку і / або інших державних органів) у рамках загальнодержавного моніторингу національної економіки з метою поточного спостереження за відповідністю чинному законодавству здійснюваних банківських операцій і при необхідності застосування заходів впливу на них.

Ключевые слова: банковская система, регулирование банковской деятельности, банковский надзор, центральный банк.

Key words: banking system, regulation of banking, banking supervision, the central bank.

Ключові слова: банківська система, регулювання банківської діяльності, банківський нагляд, центральний банк.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Формированию эффективно функционирующего механизма регулирования банковской системы в определенной степени препятствует отсутствие единого категориального аппарата понимания сущности основных понятий в банковской сфере, в том числе имеющаяся несогласованность в трактовке и сопоставимости таких дефиниций как "регулирование", "регулирование банковской деятельности" и "банковский надзор и контроль".

Важным аспектом практического осуществления банковского регулирования является

определение сущности и порядка применения понятия "банковское регулирование". Анализ действующего законодательства, отечественной и зарубежной экономической и юридической литературы, посвященной названной проблеме, свидетельствует, что среди исследователей нет единого мнения относительно понимания сущности данного понятия. С понятием "банковское регулирование" тесно связано понятие "банковский надзор и контроль". Часто эти понятия неправомерно идентифицируются. Следует заметить, что окончательное определение сущности того или иного понятия, кате-

гории, метода не является самоцелью, но позволяет более глубокому пониманию процессов, которые они опосредствуют, а значит, и выявлению механизмов, способствующих более эффективному их использованию в интересах развития экономики.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Несмотря на достаточно высокую актуальность, вопросам понятийного аппарата банковского регулирования изучены недостаточно полно. Теоретико-методологические вопросы банковского регулирования и надзора рассматривались в работах учёных-экономистов постсоветских стран — Г. Азаренковой, В. Андрианова, О. Барановского, Н. Валенцевой, Т. Васильевой, С. Вахрушева, С. Дубовой, В. Коваленко, А. Красавиной, Ю. Кропина, А. Лобанова, С. Моисеева, О. Лаврушина, В.В. Масленникова, В. Мехрякова, С. Моисеева, А. Мурычева, А. Примостки, А. Симановского, В. Усоскина, Г. Хандруева, Г. Щербаковой и др. Среди зарубежных экономистов различные аспекты, связанные с категориальными компонентами регулирования банковской деятельности, освещались в фундаментальных публикациях Дж.Р. Барта, Ч. Годхарта, М. Грюсена, Р. Дейла, Х. Дерига, Э. Джонс, М. Драги, Д. Левелин, Р. Левайн, Ф. Мишкина, Р. Мюррей, Дж. Нортон, П. Роуза, Д. Сингха, Дж. Синки. При изучении особенностей дефиниций, сопряженных с понятием "банковское регулирование", автором также были использованы научные работы азербайджанских ученых и специалистов в области банковского дела и финансово-кредитных отношений — А. Бабаева, Д. Гаджиева, А. Гасанова, В. Зейналова, З. Ибрагимова, Э. Исмайлова, А. Керимова, З. Мамедова, Ф. Муршудли, Э. Рустамова и др. Высоко оценивая вклад ученых в изучение теоретических основ регулирования банковской деятельности, необходимо заметить, что в современных условиях указанные проблемы требуют дальнейших исследований.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Цель статьи состоит в обосновании составляющих понятия "регулирование банковской деятельности" с использованием методов теоретического обобщения.

ОСНОВНОЙ МАТЕРИАЛ ИССЛЕДОВАНИЯ

Ученые и специалисты, оперируя понятиями "банковское регулирование" и "банковский надзор и контроль", высказывают свои точки

зрения о сущности упомянутых выше понятий, которые существенно разнятся. Одни используют их как взаимозаменяемые (тождественные) понятия, вторые определяют их подчиненность или дополнительность (смещают акценты в пользу того или иного понятия), а третьи склонны к мнению, что они являются двумя самостоятельными понятиями, но находятся во взаимосвязи.

Представители западного научного мира, в основном, не различают этих понятий, объединяя их под единым термином "банковский надзор". Об этом свидетельствует и название основного международного органа в сфере банковского сотрудничества — Базельский комитет по банковскому надзору. Употребляется и термин "банковское регулирование", который определяется как государственное вмешательство в банковский сектор.

Безусловно, прежде чем определить понятия "банковское регулирование" и "банковский надзор и контроль", целесообразно сначала выяснить сущность и взаимосвязь таких базовых понятий как "регулирование", "надзор" и "контроль" (табл. 1). Исследование вопроса их дифференциации в банковском аспекте представляется небезосновательным в силу давно существующей научной дискуссии относительно соотношения указанных понятий. При этом их взаимосвязь и взаимообусловленность являются предметом изучения специалистов не только в области экономики и права, но и иных областей современной науки, между которыми до сих пор не выработано единой позиции в вопросе содержания данных дефиниций.

Исходя из вышеприведенной таблицы, нами сделаны следующие выводы, которые целесообразно учитывать при формировании авторского подхода к определению понятия "регулирование банковской деятельности":

— Регулирование является функцией управления в целом и, соответственно, составной частью ее функциональной подсистемы. Его цели и задачи детерминируются нормативностью, то есть определяются целями и задачами управления в целом, установленными целевой подсистемой управления (планами, нормами, лимитами и нормативами). Помимо этого, оно предусматривает разработку управленческих воздействий, направленных на устранение отклонений фактических параметров объекта управления от целевых.

— Наиболее развернутым является то определение понятия "контроль", согласно которому он представляет собой составную часть управления экономическими объектами и про-

Таблица 1. Соотношение понятий "регулирование", "контроль" и "надзор" в современной экономико-правовой литературе

<i>Регулирование</i>	
В.И. Даль	Процесс установления чего-то в порядке
С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Л.П. Крысин	Направление развития, движения чего-нибудь с целью привести в порядок, в систему
Словарь иностранных слов (1979); Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева	Подчинение определенному порядку, правилу, упорядочивание, установление правильного, необходимого для работы взаимодействия частей механизма, воздействие на что-либо для получения нужных показателей, нужной степени чего-либо
Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання (2005)	Упорядочения чего-либо, подчиняя это соответствующим правилам, определенной системе
Словник синонімів української мови: в 2-х т. Т. 2. (1999)	Создание условий для нормальной деятельности, функционирования чего-либо
В.Р. Веснин	Деятельность по поддержанию в динамической системе управления производством заданных параметров
О.Е. Кузьмин, О.Г. Мельник	Вид управленческой деятельности, направленный на устранение недостатков, сбоев, недочетов и т.п. в управляемой системе путем разработки и внедрения управляющей системой соответствующих мероприятий.
И. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка	Государственные правила и законы, предназначенные для контроля за поведением фирм, предприятий и других субъектов экономики
<i>Контроль</i>	
В.И. Даль	Учет, проверка счетов, отчетности; контролировать что-то, кого-то; проверять, быть проверенным
С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Словарь иностранных слов (1979); Л.П. Крысин	Проверка, а также постоянное наблюдение в целях проверки или надзора
Словарь иностранных слов (1985)	Проверка исполнения законов, решений, планов и т.д.
Словник іншомовних слів	Проверка или наблюдение с целью проверки, учет деятельности кого-, чего-либо
А.Б. Борисов	Система наблюдения и проверки процесса функционирования подконтрольного объекта, выявление результатов управленческих воздействий на такой объект
Новый толковый словарь украинского языка	Проверка соответствия контролируемого объекта установленным требованиям; проверка, учет деятельности кого-то, чего-нибудь, надзор за кем-то, чем-то
А.П. АLEXIN, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов	Наблюдение за функционированием соответствующего подконтрольного объекта; установление соответствия фактической деятельности правовым предписаниям и задачам
Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; Финансово-кредитный энциклопедический словарь	Составная часть управления экономическими объектами и процессами, заключающаяся в наблюдении за объектом с целью проверки соответствия наблюдаемого состояния объекта желаемому и необходимому состоянию, предусмотренному законами, положениями, инструкциями, другими нормативными актами, а также программами, планами, договорами, проектами, соглашениями
Административное право	Система наблюдения и проверок процесса функционирования объекта с целью устранения отклонений от заданных параметров
Юридична енциклопедія	Наблюдение и проверка соответствия процесса функционирования объекта принятым управленческим решениям - законам, планам, нормам, стандартам, правилам, приказам
В. Аверьянов	Осуществляется государственными органами над подчиненными субъектами
<i>Надзор</i>	
Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева	Разновидность контроля, в котором преобладают наблюдательные функции
С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова	Наблюдение с целью присмотра, проверки
Новый толковый словарь украинского языка	Бдѣть, слѣдить за кем-то, чем-нибудь для контроля, обеспечения порядка и т.д.
Большой юридический словарь	Осуществляемый контроль
Административное право	Постоянное, систематическое наблюдение государственными органами за деятельностью неподчиненных им органов и лиц с целью выявления нарушений закона
В. Аверьянов	Особый вид контроля, к особенностям которого относится то, что надзор осуществляется государственными органами над объектами, которые им организационно не подчинены, тогда как контроль касается подчиненных субъектов
Юридическая энциклопедия	Вид государственного контроля по обеспечению законности, соблюдения специальных норм, выполнения общеобязательных правил, содержащихся в законах и подзаконных актах

цессами, заключающуюся в наблюдении за объектом с целью проверки соответствия наблюдаемого состояния объекта желаемому и необходимому состоянию, предусмотренному законами, положениями, инструкциями, другими нормативными актами, а также программами, планами, договорами, проектами, соглашениями.

— Особенность дефиниции "надзор" заключается в том, что оно рассматривается только вместе с направлением, сферой деятельности, которая будет объектом надзора (например, авторский, административный, банковский, государственный, пожарный, прокурорский, санитарный, технический и т.д. надзор).

Как следует из проведенного терминологического анализа, между понятиями "регулирование", "надзор" и "контроль" есть существенная разница. Однако, по нашему мнению, если регулирование четко отличается от надзора и контроля, имея в качестве обязательной составляющей вполне определенную цель приведения отношений в систему и выделяя только те устойчивые связи между предметами и явлениями, которые с неизбежной необходимостью обеспечат нужный результат [1, с. 9—52; 2, с. 444—445], то разграничение понятий "надзор" и "контроль" требует более детальной проработки. Необходимо уяснить, что эти понятия также различаются по ряду признаков, что доказано, прежде всего, теорией административного права.

На наш взгляд, на данный момент исследуемые термины наиболее проработаны в административном и финансовом праве. Главное отличие, на которое указывают юристы, заключается в том, что под контролем понимают отношения подчиненности между объектом контроля и контролирующим органом. В свою очередь, надзор, напротив, не предполагает отношений подчиненности между ними. Исходя из этого, становится очевидным, что в сфере банковской деятельности можно говорить, в первую очередь, о банковском надзоре, а не о банковском контроле, поскольку центральный банк страны, как орган банковского регулирования и надзора, за нарушение специального банковского законодательства принимает меры воздействия к организационно неподчиненным ему банковским учреждениям.

Как показывает анализ современной научной литературы, ученые высказывают разные точки зрения относительно сущности понятий понятия "банковское регулирование" и "банковский надзор". Одни считают их тождественными, другие — самостоятельными, но взаимо-

связанными, а третьи отмечают подчиненность этих понятий.

В.П. Поляков представляет понятие банковского регулирования в обобщающем виде и определяет его как систему мероприятий, с помощью которых государство через центральный банк обеспечивает стабильное и безопасное функционирование банковской системы [17, с. 139].

Существует и такая точка зрения, что обобщающим понятием является банковский надзор, включающий сферу регулирования и контроля за деятельностью, прежде всего, со стороны центрального банка [7, с. 272]. Некоторые ученые считают обобщающим понятием банковский контроль, состоящий из издания нормативно-правовых актов, процесса наблюдения за деятельностью банков и административно-волевого влияния на них [10, с. 37—38; 12, с. 52—61; 25, с. 18—30].

А. Рыкова отождествляет банковский надзор и государственное пруденциальное регулирование а также считает, что введение банковского надзора, по сути, означает вмешательство государства в деятельность банков [20, с. 56, 58]. Данная позиция, с нашей точки зрения, вызывает сомнение.

Проведенный теоретический анализ свидетельствует о том, что понятие "банковское регулирование" шире и включает в себя такое понятие, как "банковский надзор". Поэтому эти два понятия не следует отождествлять — они являются взаимодополняющими и иерархически связанными.

Для более точного определения понятий "банковское регулирование", "банковский контроль" и "банковский надзор" рассмотрим мнения ученых, которые различают эти понятия, и их дефиниции, представленные в действующем законодательстве ряда стран СНГ с наиболее развитой банковской системой.

Ни один экономический или юридический термин не может быть полностью исследован и охарактеризован без анализа нормативно-правовой базы банковского регулирования, ведь она является основной сферой его использования. Именно поэтому следует рассмотреть примеры трактовки данного термина, способы его фиксации, контекст, в котором он употребляется в законодательстве. Так, в законах о национальном (центральном) банке в России, Беларуси, Казахстане, Азербайджане, Узбекистане, Молдове регулирование банковской деятельности, хотя и рассматривается в качестве одной из его основных задач, однако определение данного понятия не раскрывается. Лишь

в Украине понятие банковского регулирования формулируется как "одна из функций Национального банка Украины (НБУ), которая заключается в создании системы норм, регулирующих деятельность банков и определяющих общие принципы банковской деятельности, порядок осуществления банковского надзора и ответственность за нарушение банковского законодательства" [9, с. 8; 15].

В целом подход ученых соответствует авторскому пониманию к определению объектного поля регулирования банковской системы, поскольку ими выделяются регулирование государством макроэкономических процессов, связанных с денежно-кредитными отношениями (денежно-кредитное регулирование) и регулирование отдельных элементов банковской системы. По нашему мнению, данный подход является базовым для формирования научно-методического обеспечения регулирования банковской системы, но на макроуровне его следует расширить за счет включения такого уровня регулирования, как регулирование государством макроэкономических процессов, связанных с обеспечением стабильности финансовых рынков (макропруденциального регулирования).

Анализ различных мнений ученых позволяет нам уточнить понятие "банковское регулирование". На наш взгляд, это — система мероприятий центрального банка и/или иного регулятивного государственного органа, направленных на обеспечение стабильного и безопасного функционирования банковской системы в целом и каждого банка, в частности, в интересах общества.

Подытоживая вышеизложенный материал, в понимании понятий "регулирование" и "регулирование банковской деятельности" нами сделаны следующие выводы:

— Регулирование банковской деятельности — одна из функций государственного управления, которая реализуется государством через уполномоченные органы (в основном, через ЦБ).

— Регулирование банковской деятельности реализуется на макроуровне — через регулирование процессов, связанных с денежно-кредитными отношениями (денежно-кредитное регулирование) и обеспечением стабильности финансовых рынков (макропруденциального регулирования); на микроуровне — через регулирование отдельных элементов банковской системы без непосредственного вмешательства в их оперативную деятельность.

— Цели и задачи регулирования банковской деятельности детерминируются нормативностью путем создания и постоянной актуализации соответствующей нормативно-правовой базы.

— Регулирование банковской деятельности предусматривает контроль за функционированием объектов в соответствии с уровнями регулирования, в т.ч. за выполнением правовых норм, регламентирующих отношения между ними, и разработку управленческих воздействий, направленных на устранение отклонений фактических параметров объекта управления от целевых.

Как уже отмечалось выше, существуют различные точки зрения относительно понятия "банковский контроль". Анализ его дефиниций показал, что они сводятся к трем основным подходам его понимания:

— Отнесение банковского контроля к одному из видов финансового контроля. Сторонниками такого подхода являются В.Т. Батычко, А.Ю. Викулин, А.Г. Вострикова, Е.Ю. Грачева, Н.Г. Лиходаева, В.А. Мальцев, А.А. Савченко, Г.П. Толстомятенко, Г.А. Тосунян, Н.И. Химичева и др. В то же время в действующих законодательных актах прямо не указывается на принадлежность банковского контроля к финансовому, что, безусловно, является основанием для отрицания мысли о том, что банковский контроль является видом финансового. Вместе с тем, необходимо отметить, что цель у них одинаковая — обеспечение законности, финансовой дисциплины и эффективности формирования и расходования средств.

— Отождествление банковского контроля и банковского надзора. В поддержку данного подхода также существует немало мнений. Среди сторонников этого подхода можно назвать А.Ф. Курбатова, С.В. Лукошкина, Г.П. Толстомятенко и др. Они рассматривают надзор и контроль как одно целое, устанавливая, что надзор — это контроль (или наоборот).

— Рассмотрение банковского контроля как самостоятельного понятия, отличного от категории "банковский надзор". Данной позиции придерживаются, в частности, А.К. Бекряшев, И.П. Белозеров, Я.А. Гейвандов, Ж. Матук, А.М. Олейник, В.В. Пасечник и др. Её приверженцы разделяют два понятия — "банковский контроль" и "банковский надзор" — в две отдельные дефиниции, которые, в свою очередь, имеют свои дифференцированные направления (виды).

Суммируя вышеизложенное, можно определить, что банковский контроль происходит

от финансового. Развитие банковской деятельности страны, в частности, и развитие государства в целом дает нам основания утверждать, что банковский контроль вполне заслуживает свое существование в качестве отдельной, самостоятельной категории. На основе анализа различных взглядов ученых и специалистов, а также нормативно-правовой базы, сформулируем собственное определение банковского контроля как процесса, заключающегося в проверке и наблюдении, которые осуществляются контролирующими (компетентными) органами для обеспечения стабильности денежного обращения, финансово-хозяйственной деятельности банка, соблюдения законодательства и нормативно-правовых актов банка первого уровня.

Проведенное нами исследование сущности банковского надзора свидетельствует о многообразии содержания, которое вкладывают в это понятие различные авторы. Рассмотрим некоторые характерные подходы к пониманию понятия "банковский надзор".

Так, одни ученые считают, что банковский надзор — это сфера регулирования и контроля за деятельностью со стороны, прежде всего, Центрального банка страны [7, с. 272]. По мнению других, банковский надзор означает контроль за деятельностью банков со стороны центрального банка [4, с. 41]. Вместе с тем, по нашему мнению, в вышеприведенных трактовках не раскрывается сущность данного понятия.

Г.П. Фетисов рассматривает банковский надзор как разновидность государственного (банковского) регулирования, осуществляемого надзорными органами с помощью специфических процедур, технологий и инструментов [21, с. 366]. Считаем, что банковский надзор не является разновидностью государственного регулирования. Данные понятия являются самостоятельными и взаимодополняющими, которые не могут существовать друг без друга.

Банковский надзор исследован в монографии Т.Э. Рождественской и А.Г. Гузнова, по мнению которой "банковский надзор представляет собой вид публичноправовой деятельности, осуществляемой центральным банком и (или) специальным публично-правовым органом (или несколькими органами), нацеленной на поддержание стабильности и развитие банковской системы страны и, как следствие, на поддержание стабильности всей финансовой системы и национальной денежной единицы, а также на защиту интересов вкладчиков и кредиторов" [18, с. 119].

А.Г. Братко и А.В. Шестаков дают следующее определение банковского надзора: "Банковский надзор — это наблюдение центрального банка за выполнением и соблюдением конкретными кредитными организациями законодательства, регулирующего банковскую деятельность, установленных нормативных актов, в том числе финансовых нормативов и правил бухгалтерского учета и отчетности" [6, с. 274; 23, с. 118]. На наш взгляд, банковский надзор не ограничивается лишь указанными функциями, и данное определение значительно сужает его сферу.

Никитина Т.В. под банковским надзором понимает комплекс мер по обеспечению соблюдения режима законности в деятельности банков. По её мнению, необходимость регулирования и надзора за деятельностью кредитных организаций и банковских групп вытекает из их общественно-полезного назначения, прямого отношения к удовлетворению потребности общества в деньгах, тесного переплетения работы с интересами общества [14, с. 37].

Банковский надзор, по мнению Е.В. Боровой, — это "вид государственного финансового контроля, осуществляемого Банком России в ходе обеспечения соблюдения кредитными организациями, банковскими группами и холдингами банковского законодательства для реализации соответствующих целей и задач Банка России" [5, с. 14].

Несколько расширенную трактовку сущности банковского надзора предлагает Ю.Е. Холодная, считающая, что "банковский надзор — это наблюдение за соблюдением банковского законодательства, нормативных актов НБУ и экономических нормативов в целях безопасности и финансовой стабильности банковской системы и защиты интересов вкладчиков и кредиторов" [22, с. 66]. Аналогичное определение дают В.А. Романишин и Ю.М. Уманцев, которые рассматривают банковский надзор как целостный и непрерывный мониторинг за деятельностью банков с целью обеспечения надежности и устойчивости отдельных банков и банковской системы в целом [19, с. 255]. Эти трактовки исследуемого понятия более широкие, однако и они не отражают в полной мере его сущности. Однако следует подчеркнуть, что данное определение в отличие от предыдущих содержит положения системного характера.

Существуют и другие дефиниции банковского надзора. Так, по мнению О.М. Островской, он "заключается главным образом в контроле за соблюдением кредитными организациями требований закона и установленных Бан-

ком России нормативов" [16, с. 54]. Т.П. Гудзь определяет банковский надзор как систему контроля и активных упорядоченных действий НБУ, направленных на обеспечение соблюдения банками и другими лицами, в отношении которых НБУ осуществляет надзорную деятельность, законодательства Украины и установленных нормативов, в целях обеспечения стабильности банковской системы и защиты интересов вкладчиков и кредиторов банка [9, с. 8]. А. Гасанов под банковским надзором имеет в виду "осуществляемый в сопроводительном или вспомогательном порядке процесс наблюдения и контроля за соблюдением банками любых нормативных положений, устанавливаемых применительно к конкретным видам деятельности, либо более общих стандартов осмотрительного и надлежащего поведения на любом конкретном рынке" [8, с. 171].

В немецком словаре по финансово-биржевым вопросам "Finanz— und Borsenlexikon" представлено следующее определение банковского надзора: это — процесс предоставления разрешений на вступление в рынок (лицензирование) и мониторинг текущей деловой активности банков с целью защиты требований вкладчиков к банкам и обеспечения функционирования сферы кредитования и валютной политики [26, с. 93—94]. В американском словаре "The New Palgrave Dictionary of Money & Finance" указывается, что банковский надзор занимается банковской безопасностью и защитой вкладчиков и охватывает регулятивный (прudenциальный) и мониторинговый комплекс, направленный на обеспечение финансового "здоровья" и безопасности банков [27, с. 156—158].

Интересное определение банковского надзора на современном этапе дают ученые А.В. Конопатский и К.Е. Раевский, определяя надзор как регулятивную систему экономических и правовых мер, осуществляемых органами государственной власти (или их уполномоченным представителем, как правило, центральным банком) для обеспечения стабильности, безопасности и эффективности банковского сектора с целью ограничения рисков банковской деятельности, а также создания резервов, достаточных для компенсации вкладчикам возможных потерь [11, с. 11].

Собственную трактовку банковского надзора предлагает и Н.Г. Лиходаева, подразумевая под этим понятием "деятельность уполномоченного на то органа Банка России, осуществляющего регулирующие и надзорные функции, закрепленные законодательством Российской Федерации, и наделенного подведом-

ственными полномочиями по постоянному целевому наблюдению за соблюдением и исполнением поднадзорными субъектами требований законодательства Российской Федерации в области осуществления Банком России регулирующих, контрольных и надзорных функций, в том числе за совершенствованием методов и способов банковского надзора, некоторых функций Банка России в области валютного регулирования и валютного контроля, иных функций, возложенных законодательством" [13, с. 10].

Заслуживает внимания определение данного понятия в энциклопедии банковского дела, а именно: банковский надзор — это особый вид ведомственного контроля, система мониторинга и активных упорядоченных действий, осуществляемых государством (в лице центрального банка или уполномоченных надзорных органов) с целью обеспечения соблюдения коммерческими банками и другими финансово-кредитными учреждениями законодательства и обязательных экономических нормативов [24, с. 68].

Считаем, что наиболее содержательное толкование сущности банковского надзора дано в "Банковской энциклопедии", где банковский надзор определяется как система мер по контролю и активных упорядоченных действий центрального банка, направленных на обеспечение соблюдения банками и другими кредитно-финансовыми учреждениями в процессе их деятельности законодательства и установление нормативов с целью достижения стабильности банковской системы и защиты интересов вкладчиков [3, с. 57].

Таким образом, обобщение изложенных положений о сущности банковского надзора дает возможность уточнить данное определение. Итак, считаем, что банковский надзор — это деятельность уполномоченного надзорного органа (центрального банка и/или других государственных органов) в рамках общегосударственного мониторинга национальной экономики с целью текущего наблюдения за соответствием действующему законодательству операций, осуществляемых банками с момента их основания, и при необходимости применения мер воздействия на них.

ВЫВОДЫ

В результате проведенного исследования сформулированы следующие выводы:

1. Понятие "надзор" рассматривается только вместе с направлением, сферой деятельнос-

ти, которая будет объектом надзора (например, авторский, административный, банковский, государственный, пожарный, прокурорский, санитарный, технический и т.д. надзор).

2. Являясь функцией управления, регулирование является её составной частью. Его цели и задачи определяются в целом целями и задачами данной функции на устранение отклонений фактических параметров объекта управления от целевых значений.

3. Банковский контроль рассматривается нами как процесс, заключающийся в проверке и наблюдении, которые осуществляются компетентными органами для обеспечения стабильности денежного обращения, финансово-хозяйственной деятельности банка, соблюдения законодательства и нормативно-правовых актов банка первого уровня.

Литература:

1. Абрамова А.А. Эффективность механизма правового регулирования: монография / А.А. Абрамова. — Барнаул: Изд. Алтайского университета, 2005.
2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования // Право — Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеева. — Москва: Издательство "Статут", 1999.
3. Арбузов С.Г., Колобов Ю.В., Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. — Київ: Центр наукових досліджень Національного банку України, Знання, 2011.
4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. 3-е изд. / А.Б. Борисова. — Москва: Книжный мир, 2010.
5. Борисова Е.В. Консолидированный банковский надзор в системе финансового права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е.В. Борисова. — Москва: Российский государственный университет правосудия, 2015, 24 с. (14 с.)
6. Братко А.Г. Центральный банк в банковской системе России: монография / А.Г. Братко. — Москва: Спарк, 2001.
7. Галанов В.А. Основы банковского дела: учебник / Галанов В.А. — Москва: Форум, ИНФРА-М, 2007.
8. Гасанов А. Банковское право Азербайджана (взгляд со стороны) / А. Гасанов. — Баку: ООО "Adventa Group", 2013.
9. Гудзь Т.П. Банковский надзор: учебное пособие / Т.П. Гудзь. — Киев: Лира-К, 2008.
10. Качан О.О. Банковское право: учебное пособие / О.О. Качан. — Москва: Интер, 2000.
11. Конопатская Л.В., Раевский К.Е. Банковский надзор: учебное пособие / Л.В. Конопатская, К.Е. Раевский. — Киев: КНЕУ, 2008.
12. Костюченко О.А. Банковское право: учебник / О.А. Костюченко. — Москва: АСК., 2003.
13. Лиходаева Н.Г. Правовые основы внутреннего финансового контроля в кредитных организациях: автореферат дис. ... канд. юрид. наук / Н.Г. Лиходаева. — Саратов: СГЮА, 2013.
14. Никитина Т.В. Теория и методология банковского надзора в условиях глобализации: автореф. дис.... доктора экон. наук / Т.В. Никитина. — Санкт-Петербург: СПбГУЭФ, 2008.
15. О Национальном банке Украины. Закон Украины от 20 мая 1999 г. № 679-14. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
16. Островская О.М. Банковское дело: толковый словарь / О.М. Островская. — Москва: Гелиос АРВ, 1999.
17. Поляков В.П., Московкина Л.А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт: учебное пособие / В.П. Поляков, Л.А. Московкина. — Москва: ИНФРА-М, 1996.
18. Рождественская Т.Э., Гузнов А.Г. Финансово-правовое регулирование банковской деятельности: монография / Т.Э. Рождественская, А.Г. Гузнов. — Москва: Проспект, 2020.
19. Романишин В.О., Уманцев Ю.М. Центральный банк и денежно-кредитная политика: Учебное пособие / В.О. Романишин, Ю.М. Уманцев. — Москва: Атака, 2005.
20. Рыкова Л.М. Регулирование деятельности банков: банковский надзор: учебное пособие / Л.М. Рыкова. — Минск: Современная школа, 2009.
21. Фетисов Г.Г., Лаврушин О.И., Мамонова И.Д. Организация деятельности центрального банка: учебник / Г.Г. Фетисов, О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова. — Москва: КноРус, 2007.
22. Холодная Ю.Е. Центральный банк и денежно-кредитная политика: учебное пособие / Ю.Е. Холодная. — Минск: ИД "ИНЖЕК", 2003.
23. Шестаков А.В. Банковская система: учебное пособие / А.В. Шестаков. — Москва: МГИУ, 2006.
24. Энциклопедия банковского дела. — Москва: Финансы и статистика, 2001.
25. Эриашвили Н.Д. Банковское право: учебник / Н.Д. Эриашвили. — Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010.
26. Bestmann U. Finanz — und Borsenlexikon. 4Auflage. Munchen: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000.
27. Newman P., Milgate M., Eatwell J. (Editors). The New Palgrave Dictionary of Money &

Finance (in 3 volumes). Vol. 1. London: Macmillan Press Limited, 1992.

References:

1. Abramova, A.A. (2005), *Jeffectivnost' mehanizma pravovogo regulirovanija*. Monografija [The effectiveness of the legal regulation mechanism. Monograph], Izd. Altajskogo universiteta, Barnaul, Russia.

2. Alekseev, S.S. (1999), "Legal regulation mechanism", *Pravo — Azbuka. Teorija. Filosofija. Opyt kompleksnogo issledovanija* [Law — ABC. Theory. Philosophy. Comprehensive research experience], Izdatel'stvo "Statut", Moskva, Russia.

3. Arbuzov, S.H. Kolobov, Yu.V. Mischenko, V.I. and Naumenkova, S.V. (2011), *Bankivs'ka entsyklopediia* [Banking encyclopedia], Tsentr naukovykh doslidzhen' Natsional'noho banku Ukrainy, Znannia, Kyiv, Ukraine

4. Borisov, A.B. (2010), *Bol'shoj jekonomicheskij slovar'* [Big Dictionary of Economics], Knizhnyj mir, Moskva, Russia.

5. Borisova, E.V. (2015), "Consolidated banking supervision in the financial law system", Abstract of Ph.D. dissertation, Russian State University of Justice, Moscow, Russia.

6. Bratko, A.G. (2001), *Central'nyj bank v bankovskoj sisteme Rossii: monografija* [Central bank in the banking system of Russia: monograph], Spark, Moskva, Russia.

7. Galanov, V.A. (2007), *Osnovy bankovskogo dela: uchebnik* [Banking Fundamentals: A Textbook], Forum, INFRA-M, Moskva, Russia.

8. Gasanov, A. (2013), *Bankovskoe pravo Azerbajdzhana (vzgljad so storony)* [Banking law of Azerbaijan (view from the outside)], OOO "Adventa Group", Baku, Azerbaijan.

9. Gud'z', T.P. (2008), *Bankovskij nadzor: Uchebnoe posobie* [Banking Supervision: Training Manual], Lira-K, Kiev, Ukraine.

10. Kachan, O.O. (2000), *Bankovskoe pravo: Uchebnoe posobie* [Banking Law: Training Manual], Inter, Moskva, Russia.

11. Konopatskaja, L.V. and Raevskij, K.E. (2008), *Bankovskij nadzor: Uchebnoe posobie* [Banking Supervision: Training Manual], KNEU, Kiev, Ukraine 2008.

12. Kostjuchenko, O.A. (2003), *Bankovskoe pravo: Uchebnik* [Banking Law: Textbook], ASK, Moskva, Russia.

13. Lihodaeva, N.G. (2013), "Legal framework for internal financial control in credit institutions", Abstract of Ph.D. dissertation, SGJuA, Saratov, Russia.

14. Nikitina, T.V. (2008), "Theory and methodology of banking supervision in the

context of globalization", Abstract of Doctor Science dissertation SPbGUJeF, Sankt-Peterburg, Russia.

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *The Law of Ukraine "About the National Bank of Ukraine"*, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (Accessed 15 March 2021).

16. Ostrovskaja, O.M. (1999), *Bankovskoe delo: tolkovyj slovar'* [Banking: Explanatory Dictionary], Gelios ARV, Moskva, Russia.

17. Poljakov, V.P. and Moskovkina, L.A. (1996), *Struktura i funkcii central'nyh bankov. Zarubezhnyj opyt: Uchebnoe posobie* [The structure and functions of central banks. Foreign experience: Training Manual], INFRA-M, Moskva, Russia.

18. Rozhdestvenskaja, T.Je. and Guznov, A.G. (2020), *Finansovo-pravovoe regulirovanie bankovskoj dejatel'nosti: monografija* [Financial and legal regulation of banking: monograph], Prospekt, Moskva, Russia.

19. Romanishin, V.O. and Umancev, Ju.M. (2005), *Central'nyj bank i denezhno-kreditnaja politika: Uchebnoe posobie* [Central Bank and Monetary Policy: Training Manual], Ataka, Moskva, Russia.

20. Rykova, L.M. (2009), *Regulirovanie dejatel'nosti bankov: bankovskij nadzor. Uchebnoe posobie* [Bank regulation: banking supervision. Training Manual], Sovremennaja shkola, Minsk, Belarus.

21. Fetisov, G.G. Lavrushin, O.I. and Mamonova, I.D. (2007), *Organizacija dejatel'nosti central'nogo banka: Uchebnik* [Organization of the Central Bank: A Textbook], KnoRus, Moskva, Russia.

22. Holodnaja, Ju.E. (2003), *Central'nyj bank i denezhno-kreditnaja politika: Uchebnoe posobie* [Central Bank and Monetary Policy: Training Manual], ID "INZhEK", Minsk, Belarus.

23. Shestakov, A.V. (2006), *Bankovskaja sistema: Uchebnoe Posobie* [Banking System: Training Manual], MGIU, Moskva, Russia.

24. *Finansy i statistika* (2001), *Jenciklopedija bankovskogo dela* [Encyclopedia of banking], Finansy i statistika, Moskva, Russia.

25. Jeriashvili, N.D. (2010), *Bankovskoe pravo: Uchebnik* [Banking Law: A Textbook], JuNITI-DANA, Moskva, Russia.

26. Bestmann, U. (2000), *Finanz— und B?rsenlexikon. 4Auflage, Deutscher Taschenbuch Verlag, Munchen, Germany.*

27. Newman, P. Milgate, M. and Eatwell, J. (1992), *The New Palgrave Dictionary of Money & Finance* (in 3 volumes), Vol. 1, Macmillan Press Limited, London, Great Britain.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2021 р.

УДК-338.242.2

С. В. Васильєв,

к. е. н., доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-4388-4091

О. О. Масляєва,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-5703-4680

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.103

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Vasil'ev,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,

Dnipro State Agrarian and Economic University

O. Masliaieva,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department

of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF ANTI-CRISIS ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Статтю присвячено висвітленню теоретичних аспектів формування антикризової діяльності агропромислових підприємств в умовах нестабільності зовнішнього середовища.

Проведений аналіз підходів до визначення сутності поняття "криза" як суспільно-економічного явища і поняття "криза підприємства", яке охоплює різні сторони у функціонуванні підприємства, від простих проблем через різні конфлікти до його банкрутства.

Визначено чинники найбільшого впливу на формування кризових явищ на підприємствах аграрно-промислового комплексу, серед яких можна виділити чинники, що зумовлюють вплив на мікрорівні і чинники, що зумовлюють вплив на макрорівні.

Сформовано складові стійкого економічного стану агропромислових підприємств, що пов'язані з цілеспрямованим комплексним підходом управління, системою контролю господарських процесів на підприємстві та комплексом організаційного, методичного та інформаційного забезпечення стану підприємств.

Встановлено, що для забезпечення сталої діяльності і розвитку агропромислових підприємств потрібно використовувати аналіз, прогнозування та планування їх діяльності, що забезпечать не лише формування подальшої перспективи розвитку, а й можливості попередити кризу, запобігти її поглибленню та не допустити банкрутства.

The article is devoted to the coverage of theoretical aspects of the formation of anti-crisis activity of agro-industrial enterprises in conditions of environmental instability. Considerable attention in the research process is devoted to the problem of finding a new paradigm of functioning of agro-industrial enterprises and solving problematic issues of their anti-crisis activity.

An analysis of approaches to defining the essence of the concept of "crisis" as a socio-economic phenomenon and the concept of "crisis of the enterprise", which covers various aspects of the enterprise, from simple problems through various conflicts to its bankruptcy. This allowed us to identify two points of view on the nature of the crisis of the enterprise. On the one hand, the crisis is uncertainty, which can lead to a deterioration of the parameters of the enterprise until its bankruptcy, and on the other — is a form of progress, the development of the system, which contributes to its improvement.

The factors of the greatest influence on the formation of crisis phenomena at the enterprises of the agro-industrial complex are determined, among which we can distinguish the factors that determine the impact at the micro level and the factors that determine the impact at the macro level. It is established that the consequences of this number of negative factors can not be eliminated in enterprises only through self-regulation, so it requires anti-crisis management decisions.

The components of the stable economic condition of agro-industrial enterprises are formed, which are connected with the purposeful complex approach of management, the system of control of economic processes at the enterprise and the complex of organizational, methodical and information support of the state of enterprises.

It is established that to ensure sustainable operation and development of agro-industrial enterprises it is necessary to use analysis, forecasting and planning of their activities, which will provide not only the formation of further development prospects, but also opportunities to prevent crisis, prevent its deepening and prevent bankruptcy.

Ключові слова: криза, криза підприємства, кризова ситуація, антикризова діяльність, агропромислові підприємства.

Key words: crisis, enterprise crisis, crisis situation, anti-crisis activity, agro-industrial enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах формування та нестабільного розвитку економіки України, значний інтерес для дослідження становить проблема пошуку нової парадигми функціонування підприємств і вирішення проблемних питань їх антикризової діяльності. Аналіз наукових досліджень свідчить, що підприємства по різному реагують на виникнення кризових явищ. Ті, що визначають кризову ситуацію на початку її виникнення та розвитку і починають своєчасно здійснювати ефективну антикризову діяльність, то вони за відносно короткий час виходять з кризового стану, тоді як інші підприємства, які своєчасно не реагують на появу кризових явищ, доходять до банкрутства, і в подальшому їх навіть може чекати ліквідація.

Для забезпечення сталої діяльності і розвитку агропромислових підприємств потрібно використовувати аналіз, прогнозування та планування їх діяльності, що забезпечать не лише формування подальшої перспективи розвитку, а й можливості попередити кризу, запобігти її поглибленню та не допустити банкрутства. Вищезазначене зумовлює актуальність і практичну значимість обґрунтування теоретичних аспектів розроблення та пошук заходів антикризового управління для агропромислових підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Упродовж останніх років чинник кризи здійснює важливий вплив на діяльність підприємств переважної більшості галузей національної економіки. Елементи економічної кризи на мікроекономічному рівні знаходять прояв насамперед у масовій збитковості та низькій рентабельності підприємств і фірм, цінових та структурних диспропорціях, недостатньому рівні конкурентоспроможності, неплатоспроможності, незбалансованості відтворювальних

процесів та ін. Особливо це стосується функціонування агропромислових підприємств. Вказані факти актуалізують питання щодо організації протидії кризовим явищам шляхом створення дієвих механізмів антикризової діяльності підприємств. Це, своєю чергою, потребує поглибленого наукового дослідження своєчасної діагностики рівня та причин кризового стану, а також розроблення й реалізації ефективних заходів антикризової діяльності агропромислових підприємств.

Досить широкий спектр поглядів щодо сутності кризи представлений у класичних працях представників світової наукової думки: І. Ансоффа, П. Друкера, Дж. Кейнса, М. Мескона, Й. Шумпетера, М. Фрідмена. Серед українських економістів, які досліджували й досліджують дану проблему, варто відзначити перш за все таких учених, як О.В. Березіна, В.О. Василенка, А.С. Гальчинського, С.М. Іванюти, М.Д. Кондратьєва, Л.О. Лігоненко, О.Й. Пасхавера, М.І. Туган-Барановського, А.Д. Чернявського, З.Є Шершньової. Разом з тим питання цього наукового напрямку залишаються ще недостатньо вивченими і потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних засад формування антикризової діяльності агропромислових підприємств та розробка комплексу заходів, що дозволить забезпечити їх сталий економічний розвиток.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз підходів до трактування категорії "криза", показав, що автори визначають його з різних точок зору, які доповнюють одна одну та розширюють її сутність.

Серед фахівців на сьогодні немає єдиного підходу як щодо тлумачення сутності кризи, так і щодо змісту антикризової діяльності

підприємств. Цей термін походить від грецького "krisis" — переломний момент, період загострення протиріч, рішення з якого-небудь питання чи в сумнівній ситуації, вирок [1, с. 8]. Тобто криза — це надскладне становище, запад, загострення ситуації. Вона може бути економічною, політичною, урядовою, енергетичною, соціальною тощо. В контексті дослідження "економічна криза — різке погіршення економічного стану країни, що знаходить свій прояв у значному скороченні обсягів виробництва внаслідок перевищення пропозиції товарів над їх платоспроможним попитом, зростанні безробіття, економічних банкрутствах, зниженні реальних доходів і в цілому добробуту населення тощо" [5, с. 335—336]. Проф. З.Є. Шершньова наводить наступне визначення: "Криза — загальна універсальна фаза будь-якого циклу, період порушення рівноваги" [14, с. 149].

Вагомий внесок до теорії циклів і кризових явищ зробив відомий український вчений М.І. Туган-Барановський. Принципово новим у його дослідженні є аналіз механізму виникнення кризи. Учений пов'язував виникнення криз із порушенням пропорційності розвитку виробництва й перетворенням часткового перевиробництва на загальне, що знаходить прояв у ціноутворенні всіх товарів на ринку або їх основної маси.

Послідовником М.І. Туган-Барановського був економіст-аграрник професор М.Д. Кондратьєв, який розробив теорію економічних циклів, відому як теорія довгих хвиль. Він уважав, що існують великі цикли розвитку промисловості й сільського господарства тривалістю 48—55 років і цикли тривалістю 7—11 років. Кожний з великих циклів складається з висхідної та низхідної хвиль. Перша хвиля характеризується поживавленням і піднесенням промисловості й сільського господарства, друга — спаданням. Малі цикли вписуються у великі цикли. При цьому характер малого циклу залежить від того, на яку хвилю великого він припадає: якщо на висхідну, то спостерігається посилення ефекту економічного піднесення та ослаблення кризових явищ; якщо ж на низхідну, то криза й депресія підсилюються, а поживавлення виробництва та піднесення послаблюються [8, с. 224—226].

Якщо дослідження природи криз на макрорівні має тривалу історію, то поняття "криза підприємства" є доволі новим для вітчизняної науки. З огляду на це в сучасній економічній літературі поняття "криза підприємства" трактується досить неоднозначно та охоплює різні

сторони у функціонуванні підприємства — від простих проблем через різні конфлікти до його банкрутства.

У доволі великій кількості визначень підкреслюється руйнівна роль кризи на мікрорівні. За статистичними даними щорічно 10—20% малих підприємств потрапляють у кризові ситуації, близько 10% цих підприємств припиняють діяльність [12, с. 4]. В даному випадку криза трактується як:

— переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування. Основна особливість кризи полягає в тому, що вона загрожує руйнацією системи (частково або повністю) [12, с. 5];

— загострення протиріч у соціально-економічній системі підприємства, що загрожує її існуванню в навколишньому середовищі [10];

— одна з найважчих форм порушення фінансової рівноваги підприємства, яка відображає суперечності між фактичним станом його фінансового потенціалу й необхідним обсягом фінансових потреб, що виникають упродовж його життєвого циклу під впливом різноманітних факторів, і є джерелом найнебезпечніших потенційних загроз його функціонуванню [3];

— хронічна неплатоспроможність та в цілому незадовільний фінансовий стан, що як наслідок призводить до банкрутства та подальшої ліквідації підприємства [9];

— крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [4, с. 12].

На противагу наведеним визначенням, кризу розглядають також і з позитивного боку. Так на думку проф. А. Гальчинського "криза — невід'ємний атрибут утвердження нового, вона стимулює нове, перспективне, розчищає для цього шлях, створює для цього необхідне підґрунтя" [6, с. 8]. Кризи несуть у собі потенціал змін та є для підприємницьких структур основою для навчання; кризова ситуація характеризується різким переломом у діяльності організації, наслідки якого можна виміряти (соціальні конфлікти, падіння курсу акцій, скорочення продажу тощо), і сумнівами щодо структурних складових, які змушують учасників переглядати бачення структури підприємства. У такому плані криза відкриває те, що за нормальних умов невидиме, і може підвищити ефективність організації, приводячи в рух трансформаційні сили, які сприяють еволюції [1, с. 14].

Таким чином, криза є однією зі стадій циклу життєдіяльності підприємства, подолання якої дає змогу забезпечити його подальший розвиток. За такого підходу до кризи слід відноситися просто як до констатації факту. За певних умов криза надає нові можливості для подальшого розвитку.

Ставлення до факту кризи як до будь-якого іншого, дає в розумінні, що це складний і непередбачуваний час, який може означати для вас і вашого бізнесу крах або вихід із скрутної ситуації переможцем. Тому оцінюючи такий тимчасовий несприятливий стан, можна стверджувати, що криза — це не обов'язково зло, а ще і майбутні можливості.

Підбиваючи проміжні підсумки проведеного дослідження, можна виділити дві точки зору на природу кризи підприємства. З одного боку, криза є невизначеністю, що може призвести до погіршення параметрів функціонування підприємства аж до його банкрутства, а з іншого — формою поступального руху, розвитку системи, яка сприяє її вдосконаленню.

Агропромислове підприємство є відкритою системою, тому передусім залежить від факторів зовнішнього середовища та взаємодії з ним, а по-друге, має внутрішній потенціал, для реалізації своїх можливостей. Зовнішнє та внутрішнє середовище тісно взаємопов'язані, оскільки підприємство створює внутрішні можливості під впливом та з урахуванням факторів зовнішнього середовища, але водночас підприємство пристосовується до зовнішнього середовища за допомогою чинників внутрішнього середовища [11, с. 108].

Отже, в умовах ринкової економіки підприємства постійно стикаються з високим ступенем невизначеності розвитку подій і такими самими несподіваними впливами зовнішнього середовища на них. У цьому плані, все більшого значення набуває своєчасна діагностика причин виникнення майбутньої кризової ситуації.

Стабільний розвиток агропромислових підприємств можливий за умови захищеності суб'єктів діяльності на всіх етапах його існування, а також залежить від впливу багатьох чинників. Вони є специфічними для кожного суб'єк-

Рис. 1. Чинники, які зумовлюють виникнення кризи на підприємстві

та господарювання, діють системно, посилюючи при цьому негативний вплив на діяльність підприємства. Залежно від факторів виникнення, кризи бувають об'єктивними (закономірними), спричиненими зміною фаз життєвого циклу підприємства, а також ситуаційними, зумовленими дією зовнішніх і внутрішніх обставин.

Як свідчить інформація з рисунку 1, криза виникає у разі дії низки чинників як економічного, так і організаційного та соціального характеру.

Нами виділено ті чинники, які, за нашим переконанням, мають найбільший вплив на формування кризових явищ на підприємствах агропромислового комплексу, серед яких можна виділити чинники, що зумовлюють вплив на мікрорівні і чинники, що зумовлюють вплив на макрорівні.

Вплив чинників різного характеру зумовлює формування явищ, які негативно впливають на діяльність суб'єктів господарської діяльності. Агропромислові підприємства, як і підприємства інших галузей іноді не здатні самостійно долати такі наслідки негативного впливу і зазвичай потребують зовнішнього втручання. До особливостей діяльності підприємств агропромислового комплексу додається також і несприятливий вплив погодно-кліматичних умов, від яких значною мірою залежать кінцеві ре-

зультати господарювання. Наслідки дії зазначеної кількості чинників негативного впливу не можуть бути усунені на підприємствах тільки шляхом саморегуляції, отже, це вимагає прийняття управлінських рішень.

Отже, можна зробити висновок, що кризи несуть у собі потенціал змін, оскільки кризове явище дозволяє підприємствам навчитися та мобілізувати зусилля, спрямовані на зміни. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що криза підприємства — це широкомасштабна, непередбачена і переломна подія, яка може призвести як до негативних наслідків у господарській діяльності, так і до позитивних наслідків, що підвищують ефективність його діяльності, приводячи в дію трансформаційні сили, що сприяють його еволюції.

Для будь-якої ефективної діяльності агропромислового підприємства вирішальне значення має комплексний підхід заходів, що дозволить до формування стійкого економічного стану агропромислових підприємств (рис. 2).

Отже, формування стійкого економічного стану агропромислових підприємств пов'язані з цілеспрямованим комплексним підходом управління, системою контролю господарських процесів на підприємстві та комплексом організаційного, методичного та інформаційного забезпечення стану підприємств. Складові стійкого економічного стану повинні бути сформовані на основі центрів відповідальності, які створюються в межах єдиної організаційної структури підприємства. Беззаперечну роль відіграє система контролю, яка реалізується через ефективне оперативне управління шляхом порівняння планових та фактичних показників, виявлення відхилень між ними, визначення їх причин і використання управлінських дій з метою нормалізації діяльності.

ВИСНОВКИ

Наявність проблем економічного розвитку в країні викликає необхідність розробки комплексу заходів антикризової діяльності в умовах негативного впливу нестабільного зовнішнього середовища на підприємства України.

Рис. 2. Формування стійкого економічного стану агропромислових підприємств

При чому антикризова діяльність повинна здійснюватися постійно, як підсистема загального функціонування агропромислових підприємств.

Дослідивши теоретичні аспекти антикризової діяльності агропромислових підприємств, наведемо основні завдання її здійснення:

- виконання постійного моніторингу як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства;
- розробка заходів зниження зовнішньої вразливості соціально-економічної системи підприємства;
- прогнозування перспективи виникнення кризи на підприємстві;
- посилення внутрішньої гнучкості управління підприємством в умовах кризових ситуацій;
- розробка та опрацювання випереджувальних планів відносно методів управління у кризових ситуаціях;
- термінове введення запланованих практичних антикризових заходів при виникненні кризової ситуації;
- керівництво процесом виходу підприємства з кризи та ліквідація понесених збитків.

Також, на нашу думку, для ефективного розвитку агропромислового комплексу держава має створити умови для паритетних відносин аграрного сектору з іншими галузями національної економіки. Запровадження такого заходу дозволить сформувати організаційно-економічні умови для комплексного розвитку сільських територій, що дозволить послабити конкурентний тиск суб'єктів великого бізнесу на інших суб'єктів аграрного ринку та заохочуватиме останніх до збільшення обсягів діяльності.

Література:

1. Антикризисное корпоративное управление: теоретичні та прикладні аспекти / С.С. Гасанов, А.М. Штангрет, Я.В. Котляревський та ін. — К.: ДННУ "Акад. фін. управління", 2012. — 301 с.
2. Березін О.В., Животенко В.О. Антикризисное управління аграрними підприємствами: теорія та механізми реалізації: монографія. — Полтава: "Дивосвіт", 2014. — 188 с.
3. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия: учебник / И.А. Бланк. — К.: Эльга: Ника-Центр, 2004. — 720 с.
4. Василенко В.О. Антикризисное управління підприємством: навч. посібник. — Київ: ЦУЛ, 2003. — 504 с.
5. Васильев С.В. Политическая экономия: практикум: навчальний посібник / С.В. Васильев, І.І. Вініченко, В.О. Олексюк. — Донецьк: Юго-Восток, 2012. — 460 с.
6. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2009. — 392 с.
7. Іванюта С.М. Антикризисное управління. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 288 с.
8. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев; отв. ред. Л.И. Абалкин. — М.: Экономика, 1989. — 526 с.
9. Корецька С.О. Проблеми побудови ліквідаційного балансу підприємства-банкрута та шляхи їх вирішення / С.О. Корецька // Ефективна економіка. — 2011. — № 11 [Електронний ресурс]. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=760>
10. Лігоненко Л.О. Антикризисное управління підприємством: підручник / Л.О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2005. — 824 с.
11. Масляева О.О., Ганзюр І.О. Формування організаційно-економічних відносин в агропромислових підприємствах / О.О. Масляева, І.О. Ганзюр // Агросвіт. — 2020. — № 4. — С. 105—108.
12. Чернявський А.Д. Антикризисное управління підприємством: навч. посіб. / А.Д. Чернявський. — К.: МАУП, 2006. — 256 с.
13. Черпак А.Є. Ефективність корпоративного управління в цільових моделях власників корпоративного капіталу та інших стейкхолдерів / А.Є. Черпак, З.Є. Шершньова // Бізнес Інформ. — 2015. — № 6. — С. 215—222.
14. Шершньова З.Є. Антикризисное управління підприємством: навч. посібник / З.Є. Шершньова, В.М. Багацький, Н.Д. Гетманцева; за заг. ред. З.Є. Шершньової. — К.: КНЕУ, 2007. — 680 с.

References:

1. Gasanov, S.S. Shangret, A.M. and Kotlyarevskiy, Ya.V. (2012), Antykrizove korporativne upravlinnia: teoretichni ta prukladni aspekty [Anti-crisis corporate governance: theoretical and applied aspects], DNNY "Akad. fin. upravlinnia", Kyiv, Ukraine.
  2. Berezin, O.V. and Zhivotenko, V.O. (2014), Antykrizove upravlinnia ahrarnymi pidpriemstvami: teoriya ta mekhanizmy realizatsiyi [Crisis management of agricultural enterprises: theory and implementation mechanisms], Dyvosvit, Poltava, Ukraine.
  3. Blank, I.A. (2004), Finansovaia stratehiya predpriyatiya [Financial strategy of the enterprise], Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
  4. Vasilenko, V.O. (2003), Antykrizove upravlinnya pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], TSUL, Kyiv, Ukraine.
  5. Vasil'ev, S.V. Vinichenko, I.I. and Oleksuk, V.O. (2012), Politychna ekonomiya [Political economy: a workshop], Yuho-Vostok, Donetsk, Ukraine.
  6. Hal'chyn's'kyi, A.S. (2009), Kryza i tsykly svitovoho rozvytku [Crisis and cycles of world development], ADEF, Kyiv, Ukraine.
  7. Ivaniuta, S.M. (2007), Antykrizove upravlinnia [Crisis management], TSUL, Kyiv, Ukraine.
  8. Kondrat'yev, N.D. (1989), Problemy ekonomicheskoy dinamiki [Problems of economic dynamics], Ekonomika, Moscow, Russia.
  9. Korets'ka, S.O. (2011), "Problems of construction of liquidation balance of the bankrupt enterprise and ways of their decision", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=760> (Accessed 21 February 2021).
  10. Lihonenko, L.O. (2005), Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
  11. Masliaeva, O.O. and Hanzur, I.O. (2020), "Formation of organizational and economic relations in agro-industrial enterprises", Ahrosvit, vol. 4, pp. 105—108.
  12. Cherniav's'kyi, A.D. (2006), Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], MAUP, Kyiv, Ukraine.
  13. Cherpak, A.Ye. and Shershn'ova, Z.Ye. (2015), "The effectiveness of corporate governance in the target models of corporate capital owners and other stakeholders", Biznes Inform, vol. 6, pp. 215—222.
  14. Shershn'ova, Z.Ye. Bahats'kyi, V.M. and Hetmantseva, N.D. (2007), Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 18.03.2021 р.*